

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСИИ БА НОМИ А. М.
БАҲОВАДДИНОВ**

ВБД: 301 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

Солиҳов Саймурод Тағоймуродович

**МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОИШАВИИ ШАХС ДАР ҶОМЕАИ
ТАҒЙИРЁБАНДАИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ

**номзади илмҳои сотсиологӣ аз рӯйи ихтисоси 5.4.3. – Сохтори иҷтимоӣ,
ниҳодҳо ва равандҳои иҷтимоӣ**

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои фалсафа

Каҳоров Гаюр Гафурович

Душанбе-2026

МУНДАРИҶА

Номгӯйи ихтисораҳо	3
Муқаддима.....	4
Тавсифи умумии таҳқиқот	10
БОБИ I. Асосҳои назариявӣ-методологии омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар давраи тағйирёбии ҷомеа.....	18
1. 1. Раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ	18
1. 2. Омилҳои иҷтимоишавии шахс дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ.....	40
БОБИ II. Масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон.....	63
2. 1. Мушкилот ва хусусиятҳои аввалияи иҷтимоишавии шахс дар шароити ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон	63
2. 2. Нақши маориф дар иҷтимоишавии шахс.....	86
БОБИ III. Масъалаҳои тарбияи меҳнатӣ ҳамчун омилҳои иҷтимоишавии шахс.....	110
3. 1.Тарбияи меҳнатӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими иҷтимоишавии шахс.....	110
3. 2.Таъсири тарбияи меҳнатӣ ба худмуайянкунии иҷтимоии шахс.....	130
Хулоса.....	146
Тавсия ва истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот	150
Рӯйхати адабиёт.....	152
Рӯйхати интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ	166
Замимаи 1.....	169

НОМГҶӢИ ИҲТИСОРАӢО

ВМНО – Вируси норасоии масъунияти одам

ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил

ДАТ – Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ДДОТ – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ДТТ – Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқшаванда. Бо гузариш ба низоми нави ҷамъият муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавӣ низ дигар шуданд. Дар натиҷаи он ба омилҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ бетаъсир намонда инчунин, идоранамоии самараноки ҷомеаҳо дар асоси дидгоҳи нави илмӣ ба миён гузошт. Дар натиҷаи тағйирёбии ҷамъият ниҳодҳо ва сохторҳои наво ба вуҷуд омаданд, ки ба иҷтимоишавии шахс таъсир муҳим гузоштанд. Хусусияти хоси иҷтимоишавии шахс дар фазои пасошуравӣ дар ҷомеаи тоҷикистонӣ ба дигаргуншавии муҳити сохтори оила, сатҳи рушди иҷтимоӣ - иқтисодӣ, паҳншавии меъёрҳои анъанавии рафтор, сифати маориф, ба тамоюли худмуайянкунии иҷтимоии насли наврас ва ҷавонон таъсири бевосита расониданд.

Махсусан дар шароити иқтисоди муносибатҳои бозаргонӣ, вазъияти гурӯҳҳои иҷтимоӣ низ ба кулӣ тағйир ёфт. Илова бар ин, тарзи ҳаёт, дастрасии таҳсилоти босифат, усулҳои бо кортаъминкунии, тайёрии насли наврас ба ҳаёти мустақилона ва амсоли инҳо вобаста мебошанд.

Омилҳои зикргардида дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон чӣ ба ҷараёнҳои иҷтимоишавию ташаккулёбии ҷавонон ва чӣ ба шахсони алоҳида дар умум таъсирбахш мебошанд. Низоми қаблии арзишҳо дигар шуданд, вале низоми нави арзишҳо айни замон дар раванди ташаккулёбӣ қарор доранд. Аз ин лиҳоз, раванди иҷтимоишавии онҳо бе масири муайяншуда ташаккул ёфта метавонанд. Муҳити оилавӣ низ то қадри имкон ба худмуайянкунии ҷавонон ва воридшавии онҳо ба ҳаёту фаъолияти мустақилона дар шароити бозори меҳнат таъсирбахш аст. Бинобар ҳамин ҳам, боғчаи кӯдакон, интиҳоби дӯстон, давраи мактабӣ, раванди донишҷӯӣ ҳамчун ҷараёни иҷтимоишавии шахс, яке аз омилҳои муассири ҳаёти инсонӣ ба шумор мераванд.

Дар натиҷаи тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ, дигаргуниҳои куллии ба амал омаданд, ки: «онҳо низоми анъанавии арзишҳо, аз ҷумла соҳаи маорифро низ фаро гирифтанд ва сабаби тағйирёбии интиҳоби самти арзишии ҷавонон гардида, ба тамоюли он таъсир расониданд» [155, с.27]. Маориф яке аз ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ дар илми сотсиология ба ҳисоб

меравад. Илова бар ин, ниҳоди зикршуда дар шароити тағйирёбии ҷомеа барои рушду ташаккулёбии шахс нақши хело ҳам муҳим мебозад. Дар рушди иқтисодиёт ва шароити муошири ҷамъият низоми маориф сифатан ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарин маҳсуб ёфта, он дар раванди иҷтимоишавии шахс, хусусияти идорашавандаро мегирад.

Дар ҷомеаи Тоҷикистон моҳияти нишондиҳандаҳои тамоюли иҷтимоии ҷавонон дигаргун шуда, арзишҳо, мақеи иҷтимоӣ ҳамчун обрӯю эътибор ва мартаба вобаста ба намудҳои касбу кор ва ихтисосҳо тағйир ёфтааст. Дар шароити дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа «раванди ҳаёти, вобаста ба низоми маориф моҳиятан тағйир ёфта, мутобиқшавии иҷтимоӣ ба тарбияи меҳнатӣ ва маориф афзун мегардад» [155, с.28]. Тарбияи меҳнатӣ низ баробари маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, дар раванди ташаккулёбии тамоюлоти иҷтимоӣ, инчунин мутобиқ гардидани насли наврас ба шароити иқтисоди бозаргонӣ нақши амиқро мебозад. Бинобар ин, тарбияи меҳнатӣ дар баробари маърифати оилаҳо чун муҳимтарин омил ва шарти омоданамоеи насли наврас ба ҳаёти мустақилона мебошад.

Тағйиротҳои дар ҷомеа ба амал омада, сабаби тезутундшавии мушкилоти иҷтимоӣ ба монанди: бекорӣ, сатҳи пасти музди меҳнат, нафақапулӣ, ба табақаҳои иҷтимоӣ тақсимшавии ҷомеа, дастрас набудани маводи ғизоӣ ва маҳсулоти лавозимоти аввалия миёни баъзе гурӯҳҳои иҷтимоӣ гардид. Дар маҷмӯъ ин масъалаҳо боиси нигаронии гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли мегарданд. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои гуногуни масъалаҳои иҷтимоӣ, омилҳои объективӣю субъективӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои иҷтимоишавии шахс масъалаи мубрам маҳсуб мешавад.

Омилҳои объективӣ ва субъективӣ танҳо имкониятҳои қарафториро муайян менамоянд, аммо сабабҳои мунтазами он намебошанд. Мубаддалгардии имконият ба ҳақиқат тавассути амалҳо ва рафтори инсонҳо таносубан омилҳои мушаххас мебошанд. Аз ин рӯ, раванди иҷтимоишавӣ ҳам дар фазои оила, раванди таҳсил, самтҳои худмуайянкунии ҷавонон ва ба монанди инҳо шуда мегузаранд. Аз ҷониби дигар, ҳар як муҳити иҷтимоӣ ба

ташаккули шахс таъсири мухталиф мерасонанд. Ба ақидаи А. Г. Харчев дар шароитҳои баҳаммонанди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ: «фарқиятҳои калон ҳатто принципнок дар рафтори инсонҳо мушоҳида мешаванд. Онҳо аз ҷиҳати шароити оилавӣ, ҷараёни таҳсил ва фаъолият дар коллективи меҳнатӣ, таъсири гурӯҳҳои хурд ва инчунин хусусиятҳои хоси инсонҳо шарҳ дода мешаванд» [133, с.12].

Чуноне ки ҷомеашиноси рус ибраз менамоянд «омилҳои мухталифи макро ва микромуҳит дорандаи меъёрҳои мушаххаси ахлоқӣ буда, ба рафтори аъзоёни он таъсир мерасонад. Вобаста ба ин, инсон равияи рафтореро нигоҳ медорад, ки он аз тарафи атрофиён мусбат арзёбӣ мешавад ва ба равандҳои меъёрҳои тарзи ҳаёти анъанавӣ мувофиқ аст. Муҳим ин аст, ки танҳо як унсури микромуҳит, вале на ҳамаи он зидди ҷамъият равона мешавад. Ин ҷо муҳим аст, ки кадом гурӯҳ барои шахс обрӯмандтар, воломақомтар, ҷаззобтар шинохта шуда бошад» [71, с.18].

Омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа бояд хусусиятҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодӣ дошта бошад. Зеро ки омилҳои зикршуда, ба ташаккулёбии самтҳои иҷтимоии ҷавонон, ба монанди интиҳоби касб, худмуайянкунии мавқеи ҳаётӣ ва нақши худ дар ҳаёти ҷомеа, таъсири воқеӣ расонида тавонад. Аз ин лиҳоз, ҷой ва нақши маориф ва тарбияи меҳнатӣ дар сохтори иҷтимоии ҷомеа ба самти интиҳоби арзишии ҷавонон вобаста буда, дар ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати давлатии ҷавонон таъсири мусбат мерасонад. Дар маҷмӯъ, масъалаҳои зикргардида, муҳим будани мавзӯи кори диссертатсиониро мушаххас менамояд.

Дарачаи омӯзиши масъалаи таҳқиқот. Масъалаи иҷтимоишавии шахс дар илмҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сотсиология, психологияи иҷтимоӣ ва педагогика мавриди таҳлил қарор мегирад. Ташаккулёбии шахс дар ҷомеа аз муҳити иҷтимоӣ, вазъияти иҷтимоии оила, маълумот, даромад, доираи дӯстон ва дигар омилҳо вобаста аст. Бинобар ин, дар шароити муносири ҷомеа, ҳалли самараноки мушкилоти соҳаҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодӣ барои иҷтимоишавии шахс, муҳим арзёби мешавад. Хусусияти

ичтимоишавии шахс дар ҷомеа натиҷаи тағйиротҳои куллии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, ки миёни гурӯҳҳои иҷтимоӣ фарқияти моддӣ ба амал меояд ва он сабаби тағйир ёфтани самтҳои интиҳоби арзишии ҷавонон мегардад.

Мафҳуми «ичтимоишавӣ» аз доираи фаҳмишҳои анъанавии «маълумот» ва «тарбия» васеътар мебошад. Маълумот чун интиқоли як маҷмуи дониш шарҳ дода мешавад. Тарбия чун низоми ҳаракатҳои иродавӣ, бошуурона ба нақша гирифташуда фаҳмида мешавад, ки ҳадафи он ташаккули сифатҳои малакаҳои шахсӣ ва тарзи рафтори кӯдак мебошад.

Чӣ тавре, ки М. Мид қайд менамояд, «ичтимоишавӣ ин шомил шудан ба маълумоту тарбия буда, маҷмӯи амалҳои мустақилона мебошад, ки аз тарафи касе ба нақша гирифта нашудааст ва он муассир ба ташаккулёбии шахс, ба ҷараёни монандшавии фардҳо дар гурӯҳҳои алоҳида мебошад» [100, с.82].

Дар муайяннамоии моҳияти раванди иҷтимоишавӣ ду нуқтаи назар мавҷуд аст. Ақидаи якум, иҷтимоишавӣ - шакли мушаххаси таълим (омӯзиши батадрич), ин «кӯча бо роҳрави ягона» аст, ки роҳрави ишорашудаи ҷамъият мебошад ва ҳуди инсон объекти ғайрифаволи таъсироти гуногуни он тасвир мегардад. Бо ин фикри муаллиф аксарияти ҷомеашиносон дар айни замон розӣ мебошанд ва онро дар парадигмаи ба ҳам таъсиррасонии мутақобила ва на танҳо ғаволияти нишондодаи ҷомеа (агенти иҷтимоишавӣ), балки ғаволияти интиҳобкунандаи шахсро низ таъкид мекунанд.

В. Н. Лавриненко иҷтимоишавиро «раванде мешуморад, ки тамоми умри инсон давом мекунад» [89, с.235]. «Дар урфият ду давраи иҷтимоишавиро ҷудо мекунанд. Иҷтимошавии аввалия, ки давраи кӯдакиро дар бар мегирад ва иҷтимоишавии баъдина, ки тӯлонитар мебошад, синну соли балоғат ва калонсолиро дар бар мегирад» [89, с.236].

Ба ақидаи В. М. Бехтеров, «ичтимоишавӣ чун анъана ба хусусияти инсондӯстӣ нисбат дода мешавад, ҳангоме ки кӯдак чун арзиши асосии хонаводаю ҷамъият баромад мекунад» [41, с.113]. Бояд зикр кард, ки инсон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷамъият вақте амал мекунад, ки дар байни дигар

одамон фаъолияти беҳтарини худро нишон дода тавонад. Аз ин рӯ, раванди иҷтимоишавӣ дар марҳилаи ҳозиразамони рушду нумӯи ҷомеаи инсонӣ на танҳо давраи кӯдакиро, балки тамоми ҳаёти инсонро фаро мегирад. Азбаски, ҷамъият ҳамавақт дар инкишоф аст, таҷрибаи иҷтимоии ҳосилшуда зуд куҳна мешавад.

Ҳамин тавр, на танҳо технологияҳо босуръат тағйир меёбанд, балки арзишҳо, меъёрҳо, идеалҳо низ дигаргун мешаванд. Пешгӯии ин равандҳои тағйирёбии арзишҳо, «меъёрҳо ва муносиботи инсонӣ ғайриимкон аст. Ҳамзамон арзишҳое ҳастанд, ки бетағйиранд. Аввалан, таҳиягари онҳо кулли инсоният мебошанд ва онҳо дар тӯли асрҳо нигоҳ дошта шуда, қариб ба ҳама фаҳмо ва мақбуланд; дуюм, онҳоро тағйир додан номумкин аст, онҳоро ба чизи аз мартабаашон афзалтар табдил дода намешавад, чунки онҳо ҳамчун мутлақ амал мекунанд. Ба шумораи ин арзишҳо, арзишҳое аз қабилӣ адолат, вичдон, ростӣ, зебӣ, муҳаббат, соддагӣ, камолот ва ғайраро мансуб медонем, ки ягонагии чунин арзишҳо барои одамони дар шароити гуногуни иҷтимоӣ - фарҳангӣ, иқтисодӣ дучор шуда ва ё зерӣ анғезандаҳои куллан фарқиятдоштаи ҷамъиятӣ - сиёсӣ ба воқеа расида, ҳамчун манбаи ягонаи ҳамдигарфаҳмӣ хизмат мекунанд» [121, с.26].

Аммо, дар раванди иҷтимоишавии муосир ба шумораи ниҳодҳои иҷтимоие чун: оила, маълумот, ҳуқуқ, дин, иқтисодиёт ва давлат нақши махсус дода шудааст. Ҳар кадоми ин сохторҳо дар вобастагии байниҳамдигарӣ ва баъзан ба таври фарқкунанда ё мустақилан вобаста ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ба раванди иҷтимоишавии шахс таъсири муайяне мерасонад.

Масъалаи иҷтимоишавии шахс дар асарҳои классикони илмҳои ҷомеашиносӣ ва психология, аз қабилӣ: З. Фрейд, Г. С. Батигин, Д. Г. Подвойски, Э. Дюркгейм, Ч. Кули, З. Т. Голенков, Т. Парсонс, Н. Смелзер, И. М. Кузнетсов, Т. Лукман, А. Шютс ва дигарон инъикос ёфтааст [39;129].

Самти иҷтимоӣ - фалсафӣ (умуминазариявӣ)-и масъала дар асарҳои Г. А. Антипов, В. А. Артемов, А. Валитски, Е. В. Гирусов, В. Губин, Н. В. Лавриненко, С. Е. Крапивенски, К. Х. Момджян, В. П. Ратников, Л.

Мигولاتиев, А. Г. Спиркин, Т. И. Артемев, Т. И. Ярошевки ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст [32;90].

Асоси назариявӣ, инчунин мафҳумҳои классикии иҷтимоишавӣ дар доираи «фаҳмиши ҷомеашиносӣ», «таҳлили сохторӣ-функционалӣ»-и Т. Парсонс, Р. Мертон, Н. Смелзер, С. Айзенштадт, «намояндагони психоанализ» З. Фрейд, К. Г. Юнг, Э. Фромм, К. Хорни ва ғайра инъикос ёфтааст [108;113].

Таҳлили ҳамаҷонибаи ҷанбаи равонии иҷтимоишавии шахс дар асарҳои олимони муосири рус: Т. А. Алексеев, Б. Г. Ананев, В. И. Андреев, Н. П. Бехтеров, В. Богданов, Г. Дилигенски, И. Донтсов, И. Кон, Д. А. Леонтев, В. Петровски, К. Платонов, П. В. Симонов ва дигарон оварда шудааст [14;10].

Дар асарҳои фалсафии Г. Антипов, Л. П. Буев, С. Н. Григорян, Э. В. Иленков, В. В. Морозов, В. М. Межуев, И. Т. Фролов, К. В. Харченко, А. Ф. Шишкин [68;86] ва дигарон масъалаи ягонагии шахс ва ҷамъият, муҳити иҷтимоии шахс мавқеи намоёнро ишғол намуда, равандҳои тарбия ҳамчун агенти эҳтимолии иҷтимоишавӣ баррасӣ гардидааст.

Олимони рус Н. В. Андреев, Г. М. Андреев, Я. И. Глински, Б. Ананев, И. Кон, Б. Ф. Поршнев, Б. Паригин, Л. Н. Лебедев, Л. Спиридонов, Л. В. Партина, Р. Шамионов, С. П. Иваненков, В. П. Воробёв, Ю. И. Кривов, Е. Б. Весна ва дигарон ба масъалаи инкишофи иҷтимоишавии муосир сарҳад гузоштаанд [15;100].

Дар илми фалсафаи иҷтимоии ватанӣ масъалаҳои иҷтимоишавии шахс аз ҷиҳати шинохти иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ - фарҳангӣ қисман дар асарҳо ва мақолаҳои Ш. Шоисматуллоев, Ғ. Ғ. Қаҳҳоров, А. Ш. Қурбонов, Х. У. Идиев, З. Шоисматуллоева, А. Калонов, Б. Насурова, М. Комилова баррасӣ шудааст [67;125]. Аммо ҷанбаҳои муҳими хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият ва таъсири онҳо ба ниҳодҳои иҷтимоишавии шахс қарор надиҳааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.
Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба самтҳои афзалиятноки сиёсати

иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 23 декабри соли 2021, №1830, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» аз 24 декабри соли 2022, №1920 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» аз 20 июни соли 2024, №2049 муайян гардидаанд, мутобиқат мекунад.

Диссертатсия мутобиқи Нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи сотсиологияи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар доираи мавзӯҳои «Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон: ҳолат, омилҳои рушд ва дурнамо» барои солҳои 2019-2023 ва «Механизмҳои асосии ташаккули ҳувияти аҳолии Тоҷикистон» барои солҳои 2024-2028 таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоишавӣ дар давраи тағйирёбии ҷомеаи Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи таҳқиқот дар диссертатсия вазифаҳои зерин гузошта шудааст:

-муайян кардани вобастагии иҷтимоишавии шахс аз табдили муносибатҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ;

- ошкор намудани таъсири муҳити иҷтимоӣ ба иҷтимоишавии шахс;

- ошкор намудани раванди иҷтимоишавии шахс дар муҳити оилавӣ;

- муайян намудани омилҳое, ки ба шугли наврасон дар давраи дигаргунсозии Тоҷикистон таъсир мерасонанд;

- муайян кардани таъсири гурӯҳҳои хурд ба раванди таълим ва касбияти меҳнат;

- муайян намудани иҷтимоишавии шахс дар раванди тарбияи меҳнатии насли наврас.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот истифодаи равиши байнисоҳавиро тақозо менамояд, ки бо ёрии он масъалаи иҷтимоишавии шахс дар ҳамбастагӣ бо истифода аз усулҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сотсиологияи шахс, сотсиологияи меҳнат ва сотсиологияи ҳаёти иқтисодӣ имконпазир гардид.

Объекти таҳқиқот масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон мебошад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот хусусиятҳо ва тамоюлҳои иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ муайян карда шудааст.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ давоми солҳои 2022 – 2023 дар Шӯбаи сотсиологияи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. М. Баҳоваддинови АМИТ дар доираи мавзӯи «Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон: ҳолат, омилҳои рушд ва дурнамо» анҷом дода шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро як қатор равишҳо ва усулҳои умумиилмӣ соҳавӣ, аз ҷумла равиши умумиилмӣ функционализми сохторӣ, таҳлили сотсиологӣ (равиши табақабандии иҷтимоӣ) ва равиши системавӣ ташкил медиҳанд, чунки омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ атрофи ин равишҳо мувофиқ мебошад. Инчунин, омилҳое, ки ба раванди иҷтимоишавӣ дар муносибатҳои диалектикӣ таъсири манфӣ мерасонанд ва вобастагии мутақобилаи онҳо муайян карда шуд. Дар ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташудаи таҳқиқот, назарияҳои иҷтимоишавии шахс, ки аз тарафи классикон ва ҷомеашиносони муосир таҳия шудааст, бо назардошти хусусиятҳои давраи дигаргунсозии ҷомеаи Тоҷикистон истифода гардид.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар доираи таҳқиқоти мазкур методҳои умумиилмӣ, таҳлили мантиқию-муқоисавӣ, шарҳдиҳӣ, умумиятдиҳӣ ва равиши функционалӣ - сохторӣ истифода шуданд. Ҳамзамон ҳангоми омӯзиши мавзӯи диссертатсия аз методҳои таҳқиқоти сотсиологӣ, ба монанди таҳлили ҳуҷҷатҳо, муқоиса, пурсиши сотсиологӣ васеъ истифода

шуданд. Инчунин, ба сифати манбаи иттилоот адабиёти илмӣ ва таълимӣ, нишондодҳои оморӣ, диссертатсияҳои илмӣ, маводҳои интернетӣ ва дигар сарчашмаҳои илмӣ баромад меkunанд.

Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ:

Дар натиҷаи татбиқи равиши концептуалии таҳқиқот муайян карда шуд, ки иҷтимоишавии шахс ва давраи дигаргуншавии ҷомеаи Тоҷикистон дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- муайян шуд, ки масъалаҳои иҷтимоишавии шахс ва худмуайянкунии насли наврас дар ҷомеаи Тоҷикистон ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳоли алоқаманд аст. Онҳо дар шакли нобаробарии иҷтимоӣ зоҳир шуда, ба раванди мутобиқшавии ҷавонон дар ҷомеа таъсир мерасонанд;

- ошкор гардид, ки раванди иҷтимоишавии шахс дар стратегияи иқтисоди бозаргонӣ хусусияти миллии худро дорад: меъёрҳои анъанавии рафтор, муносибатҳои оилавӣ, тарзи зиндагӣ, урфу одат, интиҳоби касбу ҳунар, худмуайянкунии ҳаёти шахсии ҷавонон ва ғайраҳо;

- муайян гардид, ки ба раванди иҷтимоишавии ҷавонон муҳити иҷтимоӣ, бахусус хонавода, мактаби таҳсилоти умумӣ, донишгоҳ, маҳфили дӯстон ва муносибатҳои онҳо таъсир мерасонанд. Хусусияти ин раванд ба тағйир додани меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба рафтори одамон, таносубҳои онҳо, худтанзимнамоӣ, худназораткунӣ, тамоюли иртиботӣ бо дигар амалҳои субъективӣ вобаста ба вазифаи иҷрокарда ва мақоми ишғолкардаи онҳо таъсиррасон аст;

- ошкор карда шуд, ки дар ҷомеаи Тоҷикистон ба раванди ташаккули иҷтимоишавии шахс, паст будани сифати таълим ва номувофиқии он ба бозори меҳнат таъсири манфӣ мерасонад, ки нишондиҳандаи он сатҳи пасти шуғли ҷавонон дар истеҳсолот мебошад;

- маълум гардид, ки дар баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҷавонон аз лиҳози назариявӣ ҷиҳати зухур намуданашон инчунин инкишофи қобилияти худ дар соҳаи меҳнат ва фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳои бештар пайдо кардаанд. Амалан барои ӯ кор таъмин кардани ҷавонон дар

шароити иқтисоди бозорӣ монеаҳои муайяне ба амал меоянд; ба монанди маҳалчигӣ, сифати пасти таълим, ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ номувофиқ будани шаклҳои таҳсилот, робитаҳои ҳешутаборӣ;

- муайян карда шуд, ки барои ҳалли масъалаи шуғли ҷавонон рушди соҳибкории хурду миёна, ташкили биржаи меҳнат, такмили маҳорати касбӣ зарур аст. Ин омилҳо на танҳо ба мутобиқшавии шахс дар шароити нав мусоидат мекунанд, балки ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс ёрирасон ба ҳисоб мераванд.

Мушкилоти мавҷуда, ки бо доираи васеи масъалаҳо пайвастаанд, тавассути фаъолияти меҳнатӣ ба раванди иҷтимоишавии шахс монеаҳо ба вучуд меоваранд.

Нуктаҳои, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Муайян гардид, ки яке аз меъёрҳои асосии мувозинати устувор дар ҷомеа нигоҳ доштани нерӯи инсонӣ мебошад, ки он ташкилдихандаи низоми иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. На танҳо таъмини такрористеҳсолкунии аҳоли, сатҳи зиндагӣ, ҳадди ақали музди меҳнат, тандурустии одамон дар назар аст, балки бояд ба инобат гирифт, ки муҳайё намудани шароити мусоид барои рушди шахсии ҷавонон омилест, ки имкониятҳои бомуваффақияти иҷтимоишавии онҳоро таъмин мекунад. Инчунин, дигаргуниҳои мазкур ба сатҳи зиндагӣ, бо ҷойи кор таъмин кардан, таҳсилоти босифат, интиҳоби касбҳои, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди бозоргонианд то андозае таъсир расонида, самти иҷтимоишавии шахсро дигар карданд. Дар шароити муосир, раванди иҷтимоишавӣ дар ҷамъият аз муҳити иҷтимоӣ ва ҷоилияти мутобиқшавии гурӯҳу табақаҳои иҷтимоии аҳоли ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва коллективҳо вобаста аст. Инсон дар амалияи ҷамъиятӣ, ҳангоми аз саргузаронидани раванди иҷтимоишавӣ роҳи услуби зиндагии худро дуруст муайян мекунад. Бо ин восита масъулияти мақомгириашро аз муҳити атрофи ҷамъият омӯхта, ниҳоят эътиборро ба даст меорад. Аз тарафи дигар, шахс мақсаду вазифаҳои худро дар ҳаёт муайян карда, ҷиҳати амалӣ кардани онҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳад.

2. Маълум гардид, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар илми сотсиология ин механизмҳои аз як насл ба насли дигар интиқол додани таҷрибаи вучуддошта ва таъсиррасони ҷомеа таносуби равандро ва ниҳодҳои иҷтимоишавӣ маҳсуб меёбад. Хусусияти хоси таҳлили сотсиологии иҷтимоишавӣ аз муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоӣ дар равандро гуногуни ҳамгироии шахс дар ҷамъият иборат мебошад. Хусусияти таҳқиқоти сотсиологии иҷтимоишавии шахс бо объекти таҳқиқот «шахс-ҷомеа» алоқаманд аст. Ғайр аз ин, шахс ҳамчун субъекти фаъоли муносибатҳои иҷтимоӣ бо мустақилият ва имконияти муқобилгузори худ ба ҷамъият фарқ менамояд. Мустақилияти шахс чунин маъноро дорад, ки ӯ дар ҳама ҳолат худро идора карда метавонад. Илова бар ин, шахси ташаккулёфта метавонад худшинос, дорои шуури баланд ва иродаи қавӣ бошад. Дар шароити тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ равандро иҷтимоишавӣ ҳам бо худ тарзу услубҳои хосаеро касб намудааст. Масалан, ба воситаи иҷтимоишавӣ инсон моҳияту табиати иҷтимоиро пайдо менамояд. Ба ибораи дигар, дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа метавонад озодона ширкат варзад. Ба ғайр аз ин дар раванди иҷтимоишавӣ ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ: оила, боғча, мактаб, ҳамсолон, муассисаҳои таълимӣ, истеҳсоли ва ғайраҳо иштирок карда метавонанд.

3. Исбот гардидааст, ки дар шароити гузариши муносибатҳои бозоргонӣ низоми маориф ба дигаргунсозии демократии ҷомеа, инчунин таъмин намудани раванди баробарии иҷтимоӣ нақши муҳимро мебозад. Ҳамзамон ба наслҳои нав интиқоли фарҳанг ва дигаргун сохтани вазифаҳо аз мавқеи ҷамъият бартарият дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳаи маориф ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти кишварҳои пешрафтаи муосир мубадал гардида, раванди ҳамгироии шахсро дар ҷомеа таъмин менамояд. Ғайр аз ин маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки раванди иҷтимоишавии шахс дар ҷомеа идорашаванда гардад. Ҳадафи низоми маориф аз он иборат аст, ки он бояд ба инкишофи ҳамаҷиҳатаи инсон мусоидат намояд. Илова бар ин, маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар ошкор намудани қобилияти фард, инчунин ба самти дуруст равона кардани

фаъолияти ӯ кӯмак менамояд. Вазифаи шаклҳои гуногуни тарбия ва таълим дар он аст, ки талаботи моддию маънавии аъзои ҷамъият, ташаккули инсонӣ муосир ва тағйир додани муҳити атрофи зисти инсонро дигаргун намуда, ҳамзамон метавонад ба раванди иҷтимоишавӣ шахс мусоидат намояд.

4. Ошкор шудааст, ки раванди иҷтимоишавӣ хотираи таърихӣ инсониятро нигоҳ дошта, инчунин барои ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шудани инсон, ташаккули ҳаматарафаи сифатҳои шахсиаш мусоидат мекунад. Иҷтимоишавӣ чунин равандест, ки аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар пиронсолӣ анҷом меёбад. Ҳангоми иҷтимоишавии шахс нақшҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ ҷомеа, ки дар он ҳаёти ӯ ҷорӣ мегардад, аз худ мекунад. Бидуни раванди иҷтимоишавӣ одамон қомилан нобаробар мешаванд, рафтори онҳо идоранашаванда мегардад, он гоҳ дар ҷомеа зиддиятҳо ба амал меоянд. Оила дар таърихи инсоният қадимтарин ниҳоди иҷтимоӣ маҳсуб ёфта, дар давраҳои мухталифи системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ вазифаи мушаххасро иҷро менамояд. Бинобар ин, дар шароити дигаргуншавии сохтори ҷамъият, оила яке аз омилҳои асосии иҷтимоишавии аввалия мебошад, ки ба ташаккулёбии шахс таъсири муҳим мерасонад. Дар баробари азнавсозии ҷамъият шаклҳои оила, меёру қоидаҳои муносибатҳои оилавӣ дигар шуд ва табиист, ки раванди иҷтимоишавӣ тобишҳои нав пайдо намудааст. Махсусан дар он ҷомеаҳое, ки рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон бо усули аграрии истеҳсолот алоқаманд аст.

Нуктаҳои пешниҳодшуда барои ҳалли мушкилоти иҷтимоишавии ҷавонон дар шароити муосири ҷумҳурии аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Инчунин ҷиҳати амалӣ гардонидани рушди моддию маънавии аъзоёни ҷамъият ёрӣ мерасонанд.

Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқот. Хулосаҳои асосии назариявӣ ва амалие, ки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст оварда шудаанд, метавонанд барои омӯзиши васеи масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи дигаргуншудаи тоҷикистонӣ, таҳияи минбаъдаи муқаррароти концептуалӣ ва назариявӣ таҳлили ин мушкилот истифода шаванд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Маводи таҳқиқоти диссертациониро дар омодамоии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, илмию педагогӣ ва дар қори мутахассисони соҳаҳои гуногуни донишҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ, ки ба омӯзиши масъалаи иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ машғуланд, метавон истифода кард.

Муқаррарот ва хулосаҳои муҳимтарини таҳқиқотро дар раванди таълими сотсиологияи шахс, дар таҳия ва мутолиаи курсҳои таълимӣ фалсафаи иҷтимоӣ, сотсиологияи умумӣ ва дигар фанҳои ҷамъиятӣ ҳамчун асоси назариявӣю методологӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот аз дақиқияти маълумот, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, маъруза ва мақолаҳои интишоргардида бармеояд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи таҳиянамудаи Солиҳов Саймурод Тағоймуродович дар мавзӯи «Масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон» таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи сотсиология махсуб меёбад. Диссертатсия ба ихтисоси 5.4.3. - Сохтори иҷтимоӣ, ниҳодҳо ва равандҳои иҷтимоӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия аз он иборат аст, ки вай дар мавзӯи таҳқиқшаванда аз маводи маълумотҳои оморӣ ва натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ, ки муаллиф бевосита дар байни донишҷӯёни чор макотиби олии шаҳри Душанбе соли 2023 оид ба «Иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ» гузаронида буд, омилҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодиро дар марҳилаи кунунии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба таври муфассал таҳлил карда, тавсияҳои ҳудро нисбати вазъияти муосири иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ пешниҳод мекунад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар Шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. М. Баҳоваддинови АМИТ омода карда шуда, натиҷаҳои он дар Шуъбаи сотсиология муҳокима ва ба ҳимоя тавсия карда шудааст. Натиҷаҳои

таҳқиқоти илмӣ дар конференсияҳои ҳарсолаи апрелии ҳаёти устодону профессорони Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур, конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ аз ҷумла конференсияи байналмилалии илмӣ - назариявӣ ва амалӣ дар мавзуи «Қавонон таҳиягари рушди технологияҳои инноватсионӣ» бахшида ба «Рӯзи Президент», «Соли Қавонон» ва 25 - солагии Иҷлосияи XVI - уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Душанбе, 2017), конференсияи байналмилалии илмӣ - амалӣ дар мавзуи «Саноатикунонӣ ва истеҳсолоти кишоварзӣ: ҳолат ва дурнамои рушд» (Душанбе, 2021), конференсияи Ҷумҳуриявии илми - назариявӣ дар мавзуи «Заминаҳои асосии рушди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ: масъала ва роҳҳои ҳалли он» (Душанбе, 2021) ва ғайра гузориш шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар Шӯбаи сотсиологияи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. М. Баҳоваддинови АМИТ, инчунин дар конференсияҳои илмии ДАТ ба номи Шириншох Шохтемур ва семинарҳои ҷумҳуриявӣ гузориш шудааст. Вобаста ба мавзуи кори диссертатсионӣ 5 мақолаи муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия гардида нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз мундариҷа, номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот се боб (шаш зербоб), хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия, инчунин аз 21 расм ва ҷадвалҳои натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 203 саҳифа мебошад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТИ ИҶТИМОИШАВИИ ШАХС ДАР ДАВРАИ ТАҒЙИРӢБИИ ҚОМЕА

1. 1. Раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити дигаргуншавии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ

Солҳои истиқлолият дар тамоми соҳаҳои ҳаёти қомеа, аз ҷумла: иҷтимоӣ - фарҳангӣ, иқтисодӣ - сиёсӣ тағйиротҳо ба вуҷуд омаданд. Инчунин, дигаргуниҳои мазкур ба сатҳи зиндагӣ, бо ҷойи қор таъмин кардан, таҳсилоти босифат, интихоби касбҳое, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди бозоргонианд то андозае таъсир расонида, самти иҷтимоишавии шахсро дигар карданд. Дар шароити муосир, раванди иҷтимоишавӣ дар ҷамъият аз муҳити иҷтимоӣ ва қобилияти мутобиқшавии гурӯҳу табақаҳои иҷтимоии аҳоли ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва коллективҳо вобаста аст. Инсон дар амалияи ҷамъиятӣ, ҳангоми аз сар гузаронидани ҷараёни иҷтимоишавӣ роҳу услуби зиндагии худро дуруст муайян мекунад. Бо ин восита масъулияти мақомгириашро аз муҳити атрофи ҷамъият омӯхта, ниҳоят эътиборро ба даст меорад. Аз тарафи дигар, шахс мақсаду вазифаҳои худро дар ҳаёт муайян карда, ҷиҳати амалӣ кардани онҳо кӯшиш мекунад.

Дар афкори илмии сотсиологӣ, ҳамеша ба проблемаи иҷтимоишавии шахс диққати махсус дода мешавад. Дар байни қомеашиносон оид ба мушкилоти иҷтимошавӣ нуқтаҳои назари мухталиф вуҷуд доранд. Масалан, дар концепсияи Карл Маркс оид ба инкишофи назарияҳои сотсиологии иҷтимоишавии шахс, чунин оварда шудааст, ки мувофиқи он: «муҳити иҷтимоӣ на танҳо ташаккулдиҳандаи инсон аст, балки ташаккулдиҳандаи ҷамъият низ мебошад» [96, с.206].

Ташаккулёбии шахс ба мутобиқшавии ғайрифаволи одамону муҳити иҷтимоӣ як хел буда наметавонанд. Дар ин замина инсонҳо ба олами атроф таъсир расонида, ҳамзамон метавонанд муҳити иҷтимоиро дигаргун намоянд. Дар асоси равиши объективии назарияи иҷтимоишавии Э. Дюркгейм бунёд шудааст, ки дар он: «мавқеи табиати духурагии инсон нишон дода шудааст» [16, с.108].

Табиати биологии шахс (қобилият, вазифаҳои биологӣ, ангезаҳо, ҳавасҳо) «бо табиати иҷтимоии ӯ тавассути мавҷудияти тарбия (меъёрҳо, арзишҳо, идеалҳо ва ғ.) дар муҳолифат қарор дорад» [59, с.57]. Ин боиси ташвиши доимии дохилӣ, эҳсос, изтироб ва ғайраҳо гашта, танҳо бо амалияи ҷамъиятӣ рафъ мегарданд. Аз рӯйи ақидаи Э. Дюркгейм яке аз вазифаҳои асосии иҷтимоишавӣ: «ошноии шахсони алоҳида бо ғояи «шуури коллективӣ», яъне муқаррар намудани якхела ва бутун будани ҷамъият мебошад» [17, с.110]. Маҳз, вобаста ба ин, ҷомеа чунин шароиту имкониятҳоро фароҳам меорад, ки фард дар оянда ҳамчун шахс ташаккул ёбад.

Илми сотсиология нишон медиҳад, ки ташаккули ҳар як узви ҷомеа аз муҳити атроф вобастагии зич дорад. Қайд мекунем, ки асоси консепсияи Э. Дюркгейм дар бораи иҷтимоишавии шахс ҳислатҳои ахлоқии шахсро чун замина фаҳмида, ҳамчун як занҷираи қоидаҳои объективии рафтор баромад мекунад. «Вазифаҳои иҷтимоии ахлоқро Э. Дюркгейм бо тарбия алоқаманд карда, зарурияти парваридани он ҳислатҳою сифатҳоеро, ки ба кӯдак ҳангоми тарбия ва инкишоф ёфтани зарур аст, барои ҷамъият лозим медонист. Вай методи тарбияро як падидаи иҷтимоӣ медонист, ки ба иҷтимоишавии насли наврас таъсири мусбат мерасонад» [18, с.128].

Г. Тард «принсипи тақлид ва муносибати «омӯзгор-донишҷӯ»-ро, дар ҳама гуна муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун асос баррасӣ намудааст. Вай аввалин шуда кӯшиш намуд, ки раванди дохилкунонии меъёрҳоро тавассути ҳамкориҳои иҷтимоӣ тавсиф кунад» [72, с. 27]. Дар баробари тафсири «иҷтимоӣ» ҳамчун тақлид, ки аз нуқтаи назари ӯ, зухуроти қонуни асосии ҳама чиз тақрори умумӣ мебошад маънидод намудааст. Ба ибораи дигар вай имкони таҳаввулотии иҷтимоиро бо навоарӣ (инноватсия) - ҳамчун дуршавӣ аз тақрори қатъӣ алоқаманд кардааст. Тавассути навоарӣ пешгирӣ кардани патологияро мумкин мешуморид. Вобаста ба ин, қайд мекунем, ки нақши асосиро дар давраи дигаргунсозии ҷомеаи тоҷик дар раванди иҷтимоишавии шахс бояд навоарӣ (инноватсия), махсус тавассути амалияи гурӯҳӣ, иҷро намояд.

Назарияи Ф. Гиддингс дар бораи нақши муайянкунандаи иҷтимоишавӣ ба маҷбуркунии иҷтимоӣ асос ёфта, ӯ чунин меҳисобад: «барои ба як шакли якхела пайвастан унсурҳои гуногуни аҳолиро таҳлил кардан лозим аст» [15, с.78]. Аз нигоҳи ӯ ба ҷомеа навъҳои асосии зерини нерӯ метавонад таъсир расонанд. Якум онҳоро «раванди ихтиёрӣ» ва дигар ин, ки қувваҳои «интиҳоби сунъӣ барои интиҳоби бошуурона» номидан мумкин аст. Гиддингс тахмин менамуд, ки: «Шахс бо худии худ наметавонад зиндагӣ кунад, то ин ки дар ҳаёти шахсии худ нобуд шавад. Аз қадимулайём тағйиротҳо дар ҷомеа, дар асоси фаъолияти шахсиятҳо ба амал меояд» [15, с.79].

У. Ҷеймс нисбати масъалаи иҷтимоишавӣ овардааст: «имкониятҳои шахс оид ба мушаххаснамоии мувозинат байни дастовардҳои инсон бо талошҳои ӯ бавучудода, он ба худбаҳодиҳии шахс вобаста аст ва ба рушди бомуваффақияти шахс ва ё ба бегонашавии он ба назар мерасад, ки ба рақобати байни паҳлӯҳои алоҳидаи он оварда мерасонад» [19, с.103].

Мувофиқи консепсияи психоаналитикии З. Фрейд, шахс бо худ ягонагии мутақобилаи се соҳаи ба ҳам таъсиррасонандаро ташкил медиҳад: «Вай», «Ман» ва «Мани оӣ» (фавқулман). З. Фрейд дар раванди иҷтимоишавӣ чунин ақидаи «механизмҳои мудофиавӣ»-ро, пешниҳод менамояд, ки онҳо якпорчагӣ ва устувории шахсро таъмин карда метавонанд. Мувофиқи ақидаи Т. Парсонс: «раванди иҷтимоишавӣ воситаи аввалияи ниғаҳдории мувозинати иҷтимоӣ мебошад. Воситаи дуюм-назорати иҷтимоӣ ҳамчун роҳи нигоҳ доштани тартиботи байни одамон мебошад. Раванди ҳамгироии фард бо системаи иҷтимоӣ тавассути дохилкунони меъёрҳои умумӣ он вақт амалӣ мешавад, ки фард «нисбат ба худ» арзишҳои ба «дигарон муҳим»-ро эътироф менамояд» [155, с.29].

Т. Парсонс мутобиқшавии фардҳоро ба муҳити иҷтимоӣ яке аз шартҳои муҳимтарини иҷтимоишавӣ медонад, ки он: «бо шаффофияти нақшҳои муҳимтарини фарқкунанда дар ҳуди шахс мегардад. Вай дар иҷтимоишавӣ нақши калонро ба мактаб нисбат дода, онро пайванди муназзами зиддиятҳои байни оила ва истеҳсолот меномад. Низоми маориф метавонад хонандагонро

барои иҷрои нақшҳои муайяни иҷтимоӣ дар оянда интихоб намуда, одамонро ба он омода созад» [109, с.118].

Ю. Хабермас асосгузори «назариияи интиқоди иҷтимоишавӣ» буда, мувофиқи ин назария: «раванди иҷтимоишавӣ на тамоми одамонро, балки танҳо «як қисм»-и шахсҳоро дарбар мегирад. Илова бар ин моҳияти иҷтимоии фард, хислати иҷтимоии онро ифода мекунад, яъне, онҳое ки рушди ҷамъиятро таъмин менамоянд. Баъзе ҷомеашиносон ба ин ақидаанд, ки: «мудирон нисбат ба низоми бартаридошта дар ҷомеа, оид ба иҷроиши нақшҳо, меъёрҳо, арзишҳо дар ҷомеа фосилаи муайяноро нигоҳ доранд, яъне имкони ба унсурҳои муҳити иҷтимоӣ бо нигоҳи танқидӣ рафтор карданро фароҳам оварда ва ба шахс имконияти худтасдиқнамоӣ диҳанд» [16, с.229].

Ба ақидаи ҷомеашиноси амрикоӣ Н. Смелзер, иҷтимоишавӣ дорои ду ҳадафи асосӣ мебошад. Иҷтимоишавии муваффақ бошад ба ақидаи Н. Смелзер аз се омил вобаста аст: «интизориҳо, тағйирёбии рафтор ва майли конформизм» [118, с.157]. Э. Эриксон барои тавсифи рушду инкишофи шахс якчанд марҳилаи пай дар пайи ташаккули психологию иҷтимоии онро муайян намудааст. Ҳар як марҳилаҳои ҳаётии шахс ба воситаи вазифаҳои мушаххас тавсиф карда мешавад. Давраи наврасӣ ё давраи аввали наврасӣ (марҳилаи 5-ум)-ро Э. Эриксон «марҳилаи калидии ба даст овардани ҳисси шахсӣ меҳисобад, вақте ки аввалин бор огоҳии якҷоя намудан дар бораи худ ва мавқеи худ дар дунё ба амал меояд, ки бо худсанҷии тӯлонӣ худ дар соҳаҳои гуногун ба анҷом мерасад ва нақшу таҷрибаҳо дар муносибат бо дигарон озмуда мешаванд. Анҷоми наврасӣ ва оғози давраи камолот (марҳилаи 6) гузариш ба ҳалли мушкилоти воқеии калонсолӣ, ҷустуҷӯи шарики ҳаёт ва муносибатҳо бо дӯстони наздик, бартараф кардани эҳсоси танҳоӣ мебошад» [143, с.68].

Коркарди масъалаҳои ташаккулу инкишофи шахс дар афкори сотсиологии рус аз охири асри XIX оғоз ёфт. Масъалаҳои зикргардида барои илми сотсиология ва психология хело ҳам масъалаи муҳим маҳсуб меёбад. Дар афкори ҷамъиятию илмӣ рус оид ба раванди иҷтимоишавӣ ақидаю муқаррароти самарабахш мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин самт

концепсияи тарбияи иҷтимоӣ аз ҷониби К. Д. Ушински, ақидаи М. М. Бахтин оид ба муколама ҳамчун шакли ҳамзистии шахс, концепсияи Л. С. Виготски атрофи муносибати шахсию ҷамъиятии шуури фард, андешаҳои равшаносони шуравӣ доир ба имкони ислоҳи инкишофи алоҳидаи бачаҳо, назарияи коллективии бачагонаи А. С. Макаренко ва дигарон мавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Ба концепсияҳои дар боло зикргардида оид ба иҷтимоишавии шахс таъҷиб намуда, қайд мекунем, ки яке аз меъёрҳои асосии мувозинати устувор дар ҷомеа нигоҳ доштани нерӯи инсонӣ мебошад, ки он ташкилдихандаи низоми иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Мавриди назар на танҳо таъмини тақрирестехсолкунии аҳоли, эминдорӣ зиндагӣ, ҳадди ақали музди меҳнат, тандурустӣ одамон аст, балки фароҳам овардани шароит барои рушди шахсии онҳоро ифода менамояд. Махсусан барои ҷавонон, ин фароҳам овардани имкониятҳои бомуваффақияти иҷтимоишавӣ, ки ҳамчун омили муҳимтарини фаъолияти муътадил фаҳмида мешавад.

Мушкилоти иҷтимоишавии шахс яке аз масъалаҳои муҳим дар илми сотсиология буда, механизмҳои аз насл ба насл интиқолдиҳии таҷрибаи муқарраргардида, таъсиррасонандаи ҷомеа ва таносуби равандро ба ниҳодҳои иҷтимоиро меомӯзад. Хусусияти хоси таҳлили сотсиологии иҷтимоишавӣ аз муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоӣ дар равандро ба муҳтавои ҳамаҷониби шахс ва умумӣ дар ҷамъият иборат мебошад. Хусусияти таҳқиқоти сотсиологии иҷтимоишавии шахс ба дугонагии объекти таҳқиқот «шахс-ҷомеа» алоқаманд аст.

Бояд қайд намуд, ки дар илми сотсиология бисёр назарияҳои иҷтимоишавӣ коркард шудаанд. Онҳо чун таркиби мантиқӣ дар асоси хусусиятҳои ошкоршудаи ин ҷараёни ҷамъиятӣ сохташуда, барои таҳлили он пешбинӣ ва тасвир шудаанд. Онҳо самтҳои гуногуни илмиро, дар заминаи баррасии муҳтавои ва шарҳи воқеияти иҷтимоӣ сохташударо инъикос мекунанд. Вобаста аз он, ки дар кадом назарияи мушаххаси иҷтимоишавии ин ё он равандро ба ҳисоб карда шудааст, модели назариявии муайяни сохташуда, ҳамчун модели боэътимод ва асоснок иҷтимоишавӣ пешниҳод карда

мешавад. Таҳқиқотҳои пурсамартарини иҷтимоишавӣ дар доираи чунин соҳаҳои илмӣ, аз қабилӣ: «таҳлили сохторӣ - функционалӣ, сотсиологияи фаҳмиш, анъанаҳои психоаналитикӣ ва психологияи иҷтимоӣ, мактаби ахлоқӣ - субъективӣ, бихевиоризм, интераксионизми рамзӣ, ҷомеашиносии падидавӣ ташаккул меёбанд» [65, с.78].

Инкишофи минбаъдаи назария шояд на дар самти ба вуҷуд овардани парадигмаи ягона, балки дар маҷрои асосии ҷустуҷӯи тафсирҳои нави иҷтимоишавӣ равона бошад. Коркардҳои нави таҳқиқот тавассути омӯзиши равишҳои назариявӣ эмпирӣ ва таҳияи онҳо, на барои аз байн бурдани гуногунии концептуалӣ, балки барои таҳияи амалии он мебошад.

Дар сотсиологияи шуравӣ муддати дароз муносибати танқидӣ нисбати ташаккули шахс, аз нуқтаи назари иҷтимоишавӣ ҳукмфармо буд. Дар адабиёти илмӣ шахс ҳамчун субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ дарҷ гардидааст. Илова бар ин, мафҳумҳои «ташаккули шахс», «тарбияи коммунистӣ», «ташаккули ҳамаҷиҳата ва мутаносибии шахс» ба таври васеъ истифода бурда мешуданд.

Гузашта аз ин, олимони Г. М. Андреев, И. С. Кон ва дигар мутахассисони рус атрофи соҳаи психологияи иҷтимоӣ дар таҳияи равишҳои концептуалии омӯзиши иҷтимоӣ саҳми арзандаи ҳудуди гузоштанд. Г. М. Андреев се самти асосии иҷтимоишавиро нишон додааст: «фаъолият, муошират ва худшиносӣ» [23, с.87]. Қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми «фард» барои ифодаи ҳар кадом намоёндаи ҷудогонаи авлоди инсонӣ истифода бурда мешавад. Фард инсонӣ алоҳидаи мушаххас буда, инчунин дорои хусусиятҳои биологӣ ва иҷтимоӣ ва раванӣ мебошад. Мафҳуми фард барои фарқ кардани як инсон аз инсонии дигар ёрӣ мерасонад. Дигар. Бинобар ҳамин ҳам, раванди иҷтимоишавӣ ин, ҷараёни азхуднамоии намунаҳои одоби ахлоқ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳо аз ҷониби фард мебошад. Илова бар ин, барои зиндагӣ ва фаъолияти муваффақонаи шахс дар ҷомеа онҳо ниҳоят заруранд. Аз тарафи дигар, раванди иҷтимоишавӣ ин бархурдор будан аз фарҳанг, риояи меъёрҳои ахлоқӣ ва таълиму тарбияро фаро мегирад.

Вақтҳои охир, аксари сотсиологҳо баҳри даврабандии ин чараён дигар асосҳоро истифода мебаранд, ки: «имконияти таҳлили ба назар гирифтани хусусияти иҷтимоишавии кӯдакон ва калонсолонро медиҳад. Мисли ҷомеашиносии Ғарб тафовут дар ду давраи асосӣ, вале сифатан гуногун ифода мешаванд. Якум, ин «иҷтимоишавии ибтидоӣ» аз лаҳзаи таваллуди одам то ташаккулёбии шахси баркамол» [17, с.83]. Вобаста ба он, агентҳои иҷтимоии ибтидоӣ ин волидайн, бародарон, хоҳарон, бибиҳо, бобоҳо, хешовандони наздику дур, ҳамсолон, омӯзгорон ва гурӯҳҳои ҷавононро фарқ мекунанд.

Истилоҳи «ибтидоӣ» дар сотсиология ба ҳама чизе, ки «муҳити бевосита ё наздикии атрофи шахсро ташкил медиҳад ва ба ҳамин маъно ҷомеашиносон онро чун як гурӯҳи хурд тасвир менамоянд. Муҳити ибтидоӣ заминаи иҷтимоии шахс мебошад» [141, с.69]. Агентҳои баъдина намояндагони маъмурияти мактаб, донишгоҳ, корхона, масҷид, радио, матбуот, ҳукумат ва ғайраҳо мебошанд. Истилоҳи «дуюм» ба он гурӯҳҳое дахл дорад, ки ба шахс таъсири камтар мерасонанд. Истилоҳи дуюмдараҷа дар сотсиология ба он гурӯҳҳо тааллуқ дорад, ки аҳаммияташон дар ташаккулёбии иҷтимоӣ на онқадар муҳим мебошад, ба монанди ташкилотҳои ғайрирасмӣ, муассисаҳои расмӣ ва ғ.

Бинобар ин, давраи ҳаёти инсон бо дигаргунсозии нақшҳои иҷтимоӣ, ба даст овардани мақоми нав, даст кашидан аз одатҳои қаблӣ, муҳити зист, робитаҳои дӯстон, дигар намудани тарзи муқаррари зиндагӣ, ё ғайрииҷтимоикунонӣ алоқаманд аст. Инчунин инсон ҳамчун шахс аллакай дар давраи камолоти ҷамъиятии худ аз арзишҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад. Ба ақидаи И. С. Кон: «иҷтимоишавӣ на танҳо таъсири бошуурона, идорашаванда, мақсаднок (тарбия ба маънои васеъ), балки равандҳои ғавқуллода, ғайримуташаккил (стихиявӣ), бо ин ё он тарз ба ташаккули шахс таъсиррасонро дарбар мегирад» [18, с.112].

Дар алоқамандӣ бо ин, шахс маҳсули тараққиёти фард дар ҷомеа буда, инчунин ифодакунандаи мукаммали сифатҳои иҷтимоии инсонӣ мебошад. Ғайр аз ин, шахс ҳамчун субъекти фаъоли муносибатҳои иҷтимоӣ бо

мустақилият ва имконияти муқобилгузории худ ба ҷамъият фарқ менамояд. Мустақилияти шахс чунин маъноро дорад, ки ӯ дар ҳама ҳолат худро идора карда метавонад. Илова бар ин, шахси ташаккулёфта метавонад худшинос, дорои шуури баланд ва иродаи қавӣ бошад. Дар шароити тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ равандҳои иҷтимоишавӣ ҳам бо худ тарзу услубҳои хосаеро касб намудааст. Масалан, ба воситаи иҷтимоишавӣ инсон моҳияту табиати иҷтимоиро пайдо менамояд. Ба ибораи дигар, дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа метавонад озодона ширкат варзад. Ба ғайр аз ин дар раванди иҷтимоишавӣ ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ: оила, боғча, мактаб, ҷамсолон, муассисаҳои таълимӣ, истеҳсолӣ ва ғайраҳо иштирок карда метавонанд. Иҷтимоишавии давраи кӯдакӣ аз калонсолӣ бо як қатор хусусиятҳои фарқ менамояд. Дар раванди иҷтимоишавии калонсолӣ бисёр аз аломатҳои давраи кӯдакӣ бартарф карда мешаванд.

Иҷтимоишавӣ аз тарафи объекти омӯзиш, «шахс - ҷомеа» вобастагӣ дорад. Ҷамъият хусусияти иҷтимоии шахсро дар шахсо асоснок карда, барои мураттабии муносибатҳои иҷтимоӣ нигоҳ доштани тамомияти ҷомеа ва такрористеҳсолкуниро зарур мешуморад.

Ҷомеа моделҳои иҷтимоӣ-шаклиро асоснок намуда, ҷабҳаҳои мушаххаси иҷтимоиро барои нотакрор будани он аз рафтори шахсо дастрасӣ ба тартибоварии вобастагии печутоби иҷтимоӣ, якпорчагии он, қобилияти худистеҳсолӣ ва худидораи он ба миён меорад. Ҷомеа ҷенакҳои иҷтимоишавӣ ва паҳлуҳои гуногуни хоси фардиро аён менамояд (забон, арзишҳо, иттилоот, ҷаҳонбинӣ, тарзи рафтор ва ғ.), ки дарёфти хислатҳои тасдиқшудаи шахс ва моделҳои ба рафтори он равона шударо пешниҳод мекунад. Ин омилҳо барои аксарияти аъзоёни ҷомеа қобили қабул мебошанд. Бинобар он, дастрасӣ ба онҳо чандон душвор нест. Барои шахсият шудан, инсон бояд, ки дар фаъолияти амалии худ зоҳир гардад. Бо ин восита, хусусиятҳои ботинии табиат, шакли ҳаёти ва раванди иҷтимоишавиашро маълум намояд.

Инкишофи шахс чунин равандест, ки давомноку боихтилоф. Аз ин лиҳоз, дар давраи тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ нисбати инсон ҳамчун

мавҷудияти иҷтимоӣ маълумот додан зарур аст. Ҳангоми иҷтимоишавӣ шахс муҳити иҷтимоии худро муҳайё намуда, дар навбати худ муносибати шахс ҳамчун маҳсули муҳити иҷтимоӣ - маданиро мегирад. Яъне, вай ҳамчун созандаи муҳити ҳастии худ ва субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Масъалаи омӯзиши шахс ва ташаккули инкишофи он дар илми сотсиология мавқеи махсусро дорад. Вале, моҳияти иҷтимоии шахс ва раванди иҷтимоишавии он дар илмҳои ҷамъиятӣ хусусан сотсиология кам ба роҳ монда шудааст. Дар натиҷа инсон хусусиятҳои гуногуни иҷтимоӣ маишӣ ва маҳоратҳои ахлоқӣ ва малакаҳои меҳнатиро пайдо менамояд.

Дар раванди иҷтимоишавӣ ташаккулёбии шахс, маҷмӯи хусусиятҳо ва сифатҳои устуворона ҳосилнамудаи шахсиятро ифода менамояд. Аз ин рӯ, бидуни ҷомеаи инсонӣ дорои инкишофи маънавӣ, ҷамъиятӣ ва психологӣ шудан мумкин нест. Ба ташаккулёбии шахсият шароитҳои гуногуни берунӣ, аз он ҷумла муҳити иҷтимоӣ, мактаб ва оила таъсир мерасонанд. Вақте сухан атрофи таъсири инкишофи муҳит меравад, пас маълум мегардад, ки инсон вобаста ба муҳити атрофаш ташаккул меёбад. Дар фаҳмиши муҳити иҷтимоӣ муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, раванди иҷтимоишавӣ ва ғайрарҳо дохил карда мешаванд. Наздиктарин муҳит барои шахс ин оила, ҳешовандон ва доираи дӯстон мебошанд. Илова бар ин, мафҳуми шахсият бо хусусият ва сифатҳои иҷтимоии худ фарқ менамояд. Зеро ӯ бо таъсири муносибатҳои ҷамъиятӣ ва робита бо одамон метавонад ташаккул ёбад. Инсон чун шахсияти комил дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ бо роҳи мақсадгузорӣ ва раванди иҷтимоишавӣ рушд мекунад.

Ин метавонад ба сифатҳои нави иқтидори шахсии ҷомеа, инчунин ба маҷмуи хислатҳои мухталифи шахс оварда расонад. Дар натиҷа ҷараёнҳои субъективӣ аз ҷараёнҳои объективӣ пеш гузашта, омилҳои аввалиндараҷа сабаби дигаргуниҳои ҷамъиятӣ мегарданд.

Чунон ки А. И. Ковалева қайд мекунад: «Иҷтимоишавӣ, ки раванди мураккаби бисёрҷониба аст, онро аз рӯйи меъёрҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст. Меъёрҳои иҷтимоишавиро дар ҷомеа натиҷаи самтҳои асосии

инкишофи он муайян мекунад. Аз ин рӯ, навъҳои зерини иҷтимоишавӣ ҳамчун меъёре, ки шароити татбиқи раванди иҷтимоишавиро инъикос мекунанд, таснифот мегарданд: табиӣ, оддӣ, табақавӣ, синфӣ, танзимшаванда, патерналистӣ, конформистӣ, инсондӯстӣ» [73, с.115].

Ба рушду ташаккули инсон чун шахс муҳити оила таъсири калон мерасонад. Дар фазои хонавода одатан инкишоф ва ташаккулёбии аввалин ҳаёти инсон роҳи ҳалли худро меёбад. Кӯдак одатан ба худ инъикоси дақиқи оиларо мегирад.

Ҳамин тариқ, аз аввал вазифаи инсонӣ ва мавқеи иҷтимоии ӯро дар ҷомеа муайян мекарданд. Имрӯзҳо шахсиятро ҳамчун таълимоти иҷтимоӣ, психологӣ, ки давоми ҳаёти инсон дар ҷамъият ташаккул меёбад, мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Инсон ҳамчун маҳсули иҷтимоӣ ва дорои сифатҳои нав ташаккул меёбад.

Сотсиология ҳамчун илми ҷамъиятшиносӣ масъалаҳои меъёрҳо ва инҳирофҳои иҷтимоишавиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. «Дар шакли умумӣ, ҳамчун меъёри ҷамъиятӣ натиҷаи амали механизми иҷтимоӣ, азнавистехсолкунии моҳияти ҷамъиятии инсон баромад мекунад» [155, с.14]. Иҷтимоишавии қачрафторӣ дар шаклҳои мухталифи рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Хусусияти иҷтимоишавӣ бо сохтори синнусолии афрод алоқамандӣ дорад.

Шахс аз нуқтаи назари илми психология нафаре мебошад, ки хислатҳои психологии муносибатҳои байнишахсӣ, рафторҳои ахлоқӣ, мавқеъ доштан дар ҷамъият ва ғайраҳоро доро мебошад. Вақте ки шахс маҳсули тараққиёти ҷамъият мебошад, онро илми сотсиология мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Бо ин восита, илми таърих - шахсиятро дар омма, синф ва ҳамаи ҷамъият меомӯзад. Илми сотсиология - шахсиятро ҳамчун аъзои иҷтимоӣ ва демографии гурӯҳ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Этика - шахсиятро ҳамчун дорои эътиқодҳои маънавиёт мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Педагогика - шахсиятро ҳамчун объекти таълиму тарбия ва психология - қонуниятҳои тараққиёту ташаккулёбии шахсиятро меомӯзад. Ба ғайр аз ин, шахс дар ҷараёни муошират бо дигар одамоне, ки барои ӯ аҳамияти калон

доранд, арзишҳои умумиро «ба худ қабул мекунад». Дар ин марҳила, падару модар, оила ҳамчун агентҳои иҷтимоӣ нақши пешбарандаро мегирад.

Иҷтимоишавии дуҷумдараҷа аз он иборат аст, ки барои шахс муҳити атроф, инчунин ҷомеа ва ҳуди шахс дар тасаввуроташ, фарқ мекунад. Марҳилаи ибтидоии иҷтимоишавии дуҷумдараҷа ин, азҳуднамоии субъекти иҷтимоӣ ва шаклҳои дар ҷомеа қабулшударо фаро мегирад. Нақшҳои иҷтимоӣ ғайриинфироӣ мешаванд. Дар шуури шахс муҷарради (абстрактсия)-и нақшҳо ва муносибатҳои шахсӣ мушаххас бо нақшҳо ва муносибатҳои умумӣ қарор мегиранд. Ин дар ҳамбастагии шахс, на танҳо мушаххаснамоии умумии вай, балки айният бо универсалии ғайр ва ҷомеа дорад.

Оғози иҷтимоишавии дуҷумдараҷа, чун қоида, бо коҳиши нақши оилавии волидайн ҳамчун агенти иҷтимоишавӣ рост меояд. Бо азҳуднамоии субъективӣ шахс мекушад, ки онро эҷод ва ё иваз намояд. Ташаккули шахс вобаста ба муҳити атроф дар шуур ҳамчун давраи ҳалқунандаи раванди иҷтимоишавӣ маҳсуб меёбад. Мураккабият ва бухронӣ будани иҷтимоишавии ҷавонон аз он иборат аст, ки ҷараёнҳои нави мутобиқшавӣ ва амалҳои байниҳамӣ дар равандҳои қаблӣ, ки раванди иҷтимоишавии ибтидоиро аз сар гузаронидаанд, ҷойгир карда мешаванд.

Аз ин лиҳоз, дар амалияи ҷамъиятӣ масъалаҳои ҳамоҳангӣ, мутобиқат ва равандҳои ҷаҳонишавӣ ба вучуд меояд. «Мутобиқати шахс ба муҳити дорои аҳаммияти ҷамъиятӣ, инчунин ихтирооти ӯ дар марҳилаи нави ҳаёт кифоя нест» [155, с.15]. Имкониятҳои муайяни пажӯҳиши сотсиологӣ иҷтимоишавӣ дар истифодаи равиш ба ин масъала мавҷуданд. Моҳияти ин равиш «пешкаш кардан дар шакли асосии шартӣ иҷтимоишавии он мебошад, ки ҳамчун инкишофи комплексҳои аломатдор аз рӯйи модели «худӣ ё бегона» эътироф карда мешавад. Вобаста ба ин муносибат, ин гуна маҷмӯи ҳодисаҳо (комплексҳо) дар шуури шахс, дар зери таъсири вазъияти ҳаёт, амалияи асосии ҷамъиятӣ, дар муносибат бо «ғайрҳои муҳим» барпо карда мешаванд. Дар муҳити ҷавонон якҷанд омилҳо метавонанд бо ҳам вучуд дошта бошанд,

ки боиси тағйири ҷойивазкунии муносибатҳо гардида, ҳифзи «ҷаҳонбинии худ»-ро таъмин менамояд» [155, с.16].

Дар мавриди муҳаққиқони аврупоӣ бошад, метавон гуфт, онҳо ин масъалаҳоро аз нуқтаи назари анъанаи (фарҳанги) аврупоӣ, ки ба мулоҳизакорӣ қатъӣ ва фарҳангӣ, эътирофи озодии шахсии инсон, ҳуқуқи худшиносӣ берун аз ҳаёти оилавӣ асос ёфтааст, баррасӣ намудаанд. Зеро мавқеи онҳо аз ҷомеаи суннатии тоҷикон ва аз мавқеи дохилӣ, ки ба шинохту баррасии анъана ва тарзи тафаккури дастаҷамъӣ, ки равандҳои дигари иҷтимоишавиро ташкил медиҳанд, ба таври кулӣ фарқ мекунад.

Хусусиятҳои ҷомеаи суннатии мо аз он иборат аст, ки дар он ҳангоми гузаштани шаклҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ, равандҳои иҷтимоишавӣ ба самти манфӣ тағйир ёфтааст. Раванди иҷтимоишавӣ дар ҷамъияти мо, аз як тараф, характери меъёрӣ - анъанавӣ, аз тарафи дигар, характери куҳнапарастӣ - таассубӣ пайдо кардааст. Қобили зикр аст, ки солҳои охир дар ҷомеаи Тоҷикистон оилаҳои бисёрзани мушоҳида карда мешавад, ки дар натиҷа нигоҳдории оила бо тарзи суннатии зиндагӣ афзоиш ёфта, ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс таъсири манфӣ мерасонад. Яке аз масъалаҳои муҳимтарини иҷтимоишавии ҷомеаи мо ин мустаҳкамкунии ташаккулёбии оила дар мавзӯҳои деҳот мебошад.

Соҳтор ва низоми арзишҳои он бо дар назардошти шароитҳои нави таърихӣ инкишоф меёбанд. Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо, таассурот ба ҳолати иҷтимоишавии ҷавонон, ҳолатҳои ташаккулёбии ҷавонон ҳамчун шахс дар оилаҳои ҷумҳурий назаррас нест. Бо тағйирёбии фазои оилаҳо, муҳити атроф, доираи дӯстон, мактаб, омилҳои бунёдӣ, ки ба раванди ташаккулёбии шахс таъсир мерасонанд, дигар шуда истодаанд. Нисбати масъалаи иҷтимоишавӣ, бояд ба он диққат диҳем, ки муносибатҳои нави иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва шаклҳои таъсиррасонии онҳо ба шахс, на он қадар ба одаткунии муҳити нави иҷтимоӣ - иқтисодӣ муассир мебошанд. Дар замони муосир инсон ин мавҷуди биоиҷтимоӣ мебошад. Зеро ки дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа хусусиятҳои биологӣ ва иҷтимоии инсонро мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, инсон дар ҷомеа меҳнат намуда, ба ивази меҳнати намудааш маош

мегирад. Вақте ки маош мегирад дигар шароитҳои иҷтимоиашро метавонад муҳайё созад.

Аз ин нуқтаи назар, муносибат байни падару модар ва фарзандон ба ташаккулёбии мушкилиҳои мухталифи психологӣ - педагогии кӯдак, ба тарбияи он таъсири ғайритартиботӣ расонда, ба ягонагии фазои оила ҳалал ворид менамояд. Дар илми сотсиология зери мафҳуми иҷтимоишавӣ баҳамтаъсиррасонии алоқаҳо байни волидонӣ фарзандон, доираи дӯстон, мактаб, коллективи меҳнатӣ ва ғайраро дар назар дошта, эътибор на ба омили ҳиссиётӣ - эҳсосотӣ, балки ба маънавӣ - тарбиявӣ ва танзимгарӣ дода мешавад.

Моҳияти раванди иҷтимоишавӣ аз даркнамоии вазифаҳои ҳеш чӣ аз ҷониби волидайн ва чӣ фарзандон нисбат ба ҳамдигар иборат аст, зеро ин муносибатҳо робита ва муносибатҳои мутақобиларо дар тамоми ҳаёти ҳар ду тараф пешбинӣ менамоянд. Агар дар марҳилаи аввалӣ ҷониби фаъоли иҷтимоишавӣ ва фазои мутақобилшавии он оила бошад. Пас, барои тарбия, солимии равонӣ ва ҷисмонии кӯдакон, ташаккули он ҳамчун шахс масъул мебошад. Аз ин рӯ, баробари ба камол расидани кӯдакон онҳо дар ин муносибат ҳамчун субъекти фаъол мегарданд.

Иҷтимоишавии ибтидоӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои байни волидон ва фарзандонро бо тамоми гуногунрангии онҳо ифода мекунад, ки дар хусусиятҳои услуби тарбияи оилавӣ, интизориҳои падару модар аз тарбияи ҳеш, муҳити зист, арзишҳои оилавӣ ва муҳаббат маънидод мешавад. Чӣ тавре ки қаблан зикр шуд, проблемаи иҷтимоишавӣ объекти таҳқиқоти илмҳои педагогика, сотсиология ва психология аст. Агар илми психология «муносибатҳоро» пеш аз ҳама, ҳамчун чараёни таъсиррасонӣ ба шууру равон омӯзад, пас сотсиология ин проблемаро тавассути агентҳои иҷтимоишавӣ ва интиқоли таҷрибаи ҷамъиятӣ, аз ҷумла ташаккули шахс таҳқиқ менамояд.

Дар раванди иҷтимоишавӣ қобилиятҳои махсуси инсонӣ ҳамчун нутқ, шуур ва фаъолияти меҳнатӣ бо роҳи биологӣ гузаранда набуда, балки дар раванди ҳаёт метавонанд ташаккул ёбанд. Дар натиҷаи иштироки фаъолиятҳои ҷамъиятӣ ва меҳнатӣ одамон қобилиятҳои махсусро ташаккул

медиханд. Инсон ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ ба қонуниятҳои асосии биологӣ, физиологӣ ва тараққиёти ҷамъиятӣ тобеъ гардонида мешавад. Чунин равандро фазои оила ва дигар агентҳои иҷтимоиро тағйир медиҳанд. Вобаста ба ин Ҳукумати Ҷумҳурии қонунро «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул намуд.

Бояд гуфт, ки қонуни мазкур метавонад ба иҷтимоишавии шахс таъсири мусбат расонад. Азбаски оила яке аз агентҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад, иҷтимоишавии аввалия, аз ин рӯ дар фазои муносибатҳои оилавӣ ба вуҷуд меояд. Вале имрӯзҳо сохтори оилаи анъанавӣ хусусан дар шароити шаҳрҳо тағйир ёфта, раванди гузаштани нави оилаи падаршохӣ ба шакли нави муносири муносибатҳои оилавӣ идома дорад. Дар ҷомеаи тоҷик субъектҳои асосии иҷтимоие, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс аз қабилӣ: давлат, иқтисод, оила, низоми маориф, ҳуқуқ, воситаҳои ахбори умум ва ғайраҳо метавонанд мусоидат намоянд.

Хусусияти хоси оилаи тоҷикон дар устуворшавии муносибатҳои оилавӣ, ҳешутаборӣ, расму оинҳои суннатӣ ва фарҳанги миллии ифода меёбад. Бинобар ин, омилҳои динӣ дар ташаккули шахс ва фазои оилаҳои ҷумҳурии таъсирбахш ба назар мерасанд, ки асоси онро «риояи бечунучарои қоидаҳои муқарраршуда, танзими қатъии муносибатҳои байни сохторҳои синнусолии ҷомеа, садоқат ба урфу одат, риояи расму оин, одоб ва ғайраҳо ташкил медиҳад. Умуман, дар ҷомеаҳои мусулмонии шарқӣ, бахусус тоҷикӣ, дар байни арзишҳои иҷтимоиву ахлоқӣ дар баробари арзишҳои миллии, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ арзишҳои динӣ нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, оилаи муносири тоҷик мушкилоти ба худ хос аз ҷиҳати миқёс ва хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад» [155, с.17].

Албатта, тағйирёфтани сохти ҷамъиятӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ, моддӣ ва маънавии одамон як қатор дигаргунӣҳо ворид менамояд. Ин тағйиротҳо дар натиҷаи чунин омилҳо: афзоиши аҳоли, сатҳи пасти зиндагии аҳоли, бекорӣ, раванди муҳоҷират ва ғайраҳо, ки боиси паст шудани масъулият барои сарнавишти кӯдакон мегардад, ба миён меоянд. Зимнан, масъалаи омӯзиши мушкилоти иҷтимоишавӣ дар ҷомеаи суннати тоҷик, бо дарназардошти

воқеияти муосири кишвар, яке аз масъалаҳои камтаҳқиқи илми сотсиология мебошад.

Аз ин рӯ, хусусиятҳои иҷтимоишавӣ ва муносибатҳои дохилиоилавиرو мавриди омӯзиш қарор додан мумкин аст. Дар ин замина омӯзиши хусусиятҳои муносибатҳои наврасон бо волидайн ва фазои оилаҳо яке аз таҳқиқотҳои нави таҷрибавию илмӣ маҳсуб меёбад. Бештар муҳимият дар таҳқиқоти мазкур масъулияти падару модар дар назди фарзандон ва масъулияти фарзандон дар назди волидон муқаррар карда шудааст. Аз ин лиҳоз, маҳз ҳамин омил мавҷудияти робитаи зичро байни волидайн ва фарзандон, яъне мавҷудияти муносибатҳои аъзоёни оиларо муайян мекунад.

Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар чанд омилҳои объективӣ ва субъективӣро, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс таъсири ҷиддӣ мерасонанд, ба назар гирифтани муҳим аст. Махсусан, раванди гузариш ба шаклҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ боиси тақсим шудани ҷомеа ба камбизоатон, сарватмандон ва осебпазирон гардид. Дар натиҷаи нобаробарии иҷтимоӣ фарқияти даромад миёни гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоии аҳоли афзоиш ёфтанд. Илова бар ин, раванди мазкур ба иҷтимоишавӣ, нафақат дар муҳити оила, балки дар фазои ҷамъиятӣ низ таъсирбахш ба назар мерасад. Агар нишондиҳандаҳои мазкур, аз як тараф, муносибатҳои байни падару модар ва фарзандонро муайян намоянд. Аз тарафи дигар бошад, ба самти иҷтимоии насли наврас, худмуайянкунӣ ва ноил шудан ба мақоми иҷтимоии онҳо таъсир мерасонанд.

Сабаби дигаре, ки ба муносибати байни волидону фарзандон таъсир мерасонад, дар он аст, ки падару модарон атрофи тарбияи кӯдак, инчунин хусусиятҳои фардии психологӣ он ҳанӯз тасаввуроти кофӣ надоранд. Бинобар ин, кӯдак дар фазои оила худро бароҳат ва муфид ҳис намекунад. Яъне наврасон аз мавқеи худашон дар оила қаноатманд нагардида, чунин муҳити номусоиди оила ва ё дигар омилҳо, метавонанд барои иҷтимоишавии онҳо таъсири манфӣ расонанд.

Барои бартараф намудани ин зухуротҳо як барномаи ислоҳи психологию педагогӣ бо мақсади рушду ташаккули шахс ва рафъи

номусоиди фазои оила, изтироб, хашми кӯдакони наврас зарур мебошад. Дар ин замина аксари волидон дар хонаводаҳои тоҷик назоратро аз сатҳи лозима бештар истифода мебаранд, бо ҳадафҳои тарбиявӣ зулмро низ истифода мекунанд, ҳатто вақте ки эҳсоси меҳру муҳаббат нисбат ба фарзандашон шадидан аён мешавад. Омилҳои зикршуда ба раванди иҷтимоишавии шахс бевосита таъсири манфӣ мерасонанд. Ҳамзамон, равандҳои дигаргунсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва проблемаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити тағйирёфтаи шаклҳои моликият ифода меёбанд.

Тағйирёбии имконият ба амали одамон, бо воқеияти омилҳои мушаххас вобастагӣ дошта, табдил ёфтани имконият ба амал дар муҳити хурд сурат мегирад. «Дар як шароити иқтисодӣ ва иҷтимоию психологӣ, қайд мекунанд А. Г. Харчев, дар рафтори одамон тафовути калон ва баъзан принсипиалӣ мавҷуд аст. Онҳо ба вазъияти оила, дар ҷараёни таҳсил ва кор дар коллектив, таъсири гурӯҳҳои хурди иҷтимоӣ, инчунин ба хусусиятҳои шахсӣ вобаста мебошанд» [72, с.28]. Аз ин сабаб, қисмҳои гуногуни микромуҳит интиқолдиҳандаи шаклҳои ахлоқии шартӣ ва сабабҳои рафтори дурусти аъзоёни онҳо мебошанд. Шахс ихтиёран ё беихтиёр як хатти рафтореро, ки муҳити наздики хурд тасдиқ кардааст, пайравӣ карда метавонад. Баъзан чунин ҳодисаҳо рӯй медиҳанд, ки танҳо ягон унсури муҳити хурд, хусусияти муайяни зиддиҷамъиятиро дорад. Ва дар ин ҷо бисёр омилҳо аз он вобаста аст, ки кадом гурӯҳи иҷтимоӣ барои шахс бонуфузтар ва ҷолибтар хоҳад буд.

Ба ақидаи Тошенко: «Муносибати объективии макро ва микромуҳит масъалаи мустақилияти нисбии охирин, имконияти такрористеҳсолкунии рафтори девиантӣ (качрафторӣ), аз ҷумла зиддиҷамъиятиро дар он бартараф намекунад. Аз ин рӯ, дар микромуҳит аксар вақт ақидаҳо, одатҳо ва анъанаҳои характери манфидошта ба вучуд меоянд. Дар микромуҳити номусоиди ахлоқию психологӣ, номутобиқатии байни меъёрҳои гурӯҳӣ ва меъёрҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ вучуддошта, душвориҳои мутобиқшавӣ, набудани серталабии мутақобила, низоъҳо ва ташаннуҷ дар муошират, сабабҳои качрафторӣ мегарданд. Аммо, худӣ фазо гуногунтаркиб аст (гетерогенист), зеро одам дар як вақт, узви якчанд гурӯҳҳои иҷтимоӣ шуда

метавонад, ки таъсири онҳо зиддиятнок мебошад. Аксари инҳирофҳое, ки дар оила ба вучуд меоянд ва ё бо он алоқаманданд аз камбудихои тарбияи оилавӣ сарчашма мегиранд» [71, с.89].

Мувофиқан, шуғли волидайн, серфарзанд будан, аз кори хона дур мондани фарзандон ва мушкилоти ҷиддии зиндагӣ омилҳое махсуб меёбанд, ки боиси пайдо шудани майлу амалҳои номатлуб мешаванд. Дар робита ба ин метавон зикр кард, ки фарҳанги муоширати шахсӣ, на танҳо, яке аз ҷузъҳои фарҳанги ҳаётӣ аст, балки меёри муайянкунандаи ташаккули иҷтимоишавӣ мебошад. Дарачаи инкишофи фарҳанги фард асосан аз инкишофи фарҳанги муошират ва муносибат бо одамони дигар муайян карда мешавад, зеро маҳз дар ҳамин намуди фаъолият интиқол ва азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ фаъолон ва ба таври мақсаднок сурат мегирад. Илова ба ин, фарҳанги муносибатҳо дар маҷмӯъ, нишондиҳандаи муайяни фарҳанги шахс мебошад.

Мазмуни ҳаётӣ дар воқеият гузоштани ҳадафи озоду дуруст ва дар баҳодихӣ ба қобилияту имкониятҳои худ, қаноатманд будан аз интиҳоби роҳи дурусти зиндагӣ ифода меёбад. Инсон метавонад рисолати неки худро, дар ин замина, бо иҷронамоии вазифааш, муносибати бошуурона ба меҳнат пайдо кунад. Шахсе, ки дар фаъолияти ҳаётан муҳими ҳешонро бо ҷомеа мепайвандад, дар мадди аввал намегузорад, ки аз сатҳи салоҳияташ боло равад. Дар сохтори алоқаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ахлоқӣ-ҳаётӣ омили ҳиссиёти шахсӣ вучуд дорад, ки наҳамеша чун муносибати ахлоқии шахс, ки ба сифати субъекти арзишманд қабул мегардад, баромад мекунад. Ба маънои иҷтимоӣ, дараҷаи дарк кардани моҳияти худ аз тарафи шахс, ҳамчун қобилияти ҳар як одам чун сарвати маданияти ҷамъиятӣ зоҳир намудан аст. Албатта, инсон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар асоси орзуҳои некаш метавонад ба наздикон ҷиҳати амалӣ намудани имконоташ кӯмак расонад, агар фаъолияти функционалиаш бо интиҳоби ӯ мувофиқ ояд.

Чунин иқдом танҳо натиҷаи интиҳоби озоди бошуурона буда, онро ҳамчун мақсади ҷамъиятӣ ихтиёр кардан мумкин нест. Масъулияти мустақилии ҳаёти худ будан чунин маъно дорад, ки инсон ҷузъи пурраи

масъулияти умумӣ дар назди олам аст. Зеро ҳар як фард маҳз «муҳит» - и ҳаётест, ки дар он афроди дигар инкишоф меёбанд, бинобар ин, тасмими шахсии касе аз байн намеравад, балки мисли аксуламалҳои занҷирӣ дар олами инсонӣ паҳн мешаванд. К. Маркс қайд карда буд, ки: «...Ман шахсияти хешро месозам, худро барои ҷамъият меофарам, чуноне ки маҳлуқи ҷамъиятӣ буданамро дарк мекунам» [96, с.118]. Яъне, агар ман бамеҳр бошам, дунё каме меҳрубонтар мешавад, агар ман оқил бошам, дунё ҳам соҳиби ақл мегардад. Ба ин маъно инкишофёбии андешаи меҳвари маданият будани инсон ва муносибати ахлоқии ӯ ба олами атроф мушоҳида мегардад.

Аз ин рӯ, таҳкурсии гузоштани асоси зиндагии оянда, воқеан, аз айёми кӯдакӣ оғоз гирифта, он замон маънои ҳаёт ва муносибати инсон ба зиндагӣ ба назар мерасад. Дар ин замина метавон гуфт, ки одами ташаккулнаёфта нисбат ба шахсе, ки таҷрибаи зиёди зиндагӣ дорад, ҳасостар аст. Сифатҳои мазкур ҳангоми табдил ёфтан дар ҳаёти калонсолон, шахси маърифатноку маданӣ шудани инсон, аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ шуданашонро муайян мекунанд. Ҳангоми шунидани афсонаҳо ҷаҳонбинии кӯдак васеъ гардида, пеш аз ҳама некию бадиро дарк мекунад, муносибати оилавиرو мушоҳида намуда, хурдсолон онҳоро беихтиёр аз худ мекунанд ва ҳамчун муносибатҳои табиӣ ва муқаррарии байни инсон дар умум қабул менамоянд. Бо машғулшавӣ ба бозигҳои кӯдакона вай меёриҳои ахлоқии мавҷудияти муштаракӣ инсониро меомӯзад.

Бо он эҳсосоти инсонпарварӣ, тарбияи фарҳангӣ ва зиндагии шахс оғоз мешавад. «Ҳиссиёти нек, фарҳанги эҳсосотӣ дар маркази таваҷҷуҳи инсоният аст. Агар дар кӯдакӣ эҳсосоти некӣ парварида нашавад, шумо онҳоро ҳеҷ гоҳ тарбия карда наметавонед, зеро ин ҳақиқати инсонӣ ҳамзамон, бо худшиносии аввалия ва муҳимтарин ҳақиқатҳо, инчунин, бо таҷриба ва эҳсоси нозуктарин дар руҳ, нозукиҳои калимаҳои забони модарӣ тасдиқ мешаванд» [155, с.18]. Ва «шахси бомаданият», ба гуфтаи В. М. Шукшин он касе ҳаст, ки ҳолати ҳамдардиро эҳсос карда тавонад» [140, с.75].

Бояд қайд намуд, ки истеъдод ба офарандагон ва намояндагони арзишҳои фарҳангии башарият ба дараҷаи олии хос буд, ки аз ҳамин сабаб

нақши санъат дар раванди ташаккули маданияти ахлоқии ҳаёт хеле бузург аст. Санъатро набояд чун саёҳати ҷустуҷӯӣ дар «мамолики дигарон» ҳамчун шарикӣ таҷрибавии рӯйдодҳо тасаввур намоем. Шахс ба таҷрибаи ахлоқии одамони дигар ҷалбшуда, имконият пайдо мекунад, ки зиндагонии дигарро аз сар гузаронад, онро дар худ санҷад ва ба ин васила маҳдудиятҳои «ман»-и фазои худро паси сар кунад.

Ҳиссиёти ахлоқӣ заминаи зарурии дарки зиндагиро ташкил медиҳанд; ифодакунандаи «овози оммавӣ»-и дар олами ботинии субъект дохилшуда, ба раванди зиндагии шахс ҳамеша баҳодиҳанда, мунтазам дурусткунанда мебошанд. Ташвиши ботинӣ, пушаймонӣ аввалин далели он аст, ки одам кореро кардааст, ки ба ахлоқи ҷамъиятӣ мухолифанд.

Бояд қайд намуд, ки тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шуури ҷавонон ба миқдори муайян ин маъноӣ фарҳанги рафтор, тарзи зисту зиндагонӣ ва арзишу ҳадафҳои иҷтимоиро дорад. Фарҳанги зеҳнӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеаи дигаргуншуда ба инсон имкон медиҳад, ки мустақилона бо тамоми донишҳои ахлоқие, ки инсоният таҳия кардааст, муҷаҳҳаз бошад, вазъиятҳои гуногуни интиҳоби зиндагии худро таҳлил кунад. Фарҳанги ахлоқӣ ва зеҳнӣ ба мо имкон медиҳад, ки воситаҳои бехтарини ахлоқиро барои расидан ба ҳадафҳои зиндагӣ муайян кунем.

Дар ин замина, метавон гуфт, ки оилаҳои тоҷикистонӣ ба равандҳои дигаргунсозии ҷомеа, дар шароити муосири ба амаломеда тадриҷан мутобиқ мешаванд. Ҳангоми нигоҳ доштани алоқаю муносибатҳои байни аъзоёни оила, хусусан, миёни волидону фарзандон, вобаста ба тағйироти ахлоқӣ ва арзишмандии онҳо набояд монёӣ шуд. Масъалаҳои ташаккули оила ва муносибатҳои оилавӣ, таълиму тарбияи фарзандон ҳамавақт муҳиму саривақтӣ мебошанд, зеро инкишофи муътадили ҷамъият бевосита аз сатҳу сифати онҳо вобастагӣ дорад.

Тамоюлҳои мусбат ва манфӣ, ки дар иҷтимоишавии шахс вучуд доранд, пеш аз ҳама, дар сохтори иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа мушоҳида мешаванд. Бинобар ин, муҳимтарин вазифаи давлат ин қабул намудани барномаи ҳаматарафа доири масъалаҳои иҷтимоии оила аст. Дар ин замина

таъсири бухронӣ нисбати он то ҳадди ақал коҳиш меёбад, ки он ба сатҳи зиндагӣ, маош, шуғл ва таҳсилоти босифат вобаста мебошад.

Сатҳи салоҳияти волидайн бо он муайян карда мешавад, ки оё ӯ дорои хусусиятҳои иҷтимоӣ, намудҳои тарбия, услуби муошират, васоил ва аксуламалҳои волидон мебошад, инчунин дар раванди таълим зоҳир мегардад. Раванди иҷтимоишавӣ дар ҷомеа ба фаъолияти самаранокӣ ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ба сохтори иҷтимоии оила вобаста аст. Зеро маҳз дар оила ва раванди таҳсилот, ҳангоми фаъолияти меҳнатӣ инчунин, дигар агентҳои иҷтимоӣ насли наврас таҷрибаи аввалини иҷтимоиро азхуд мекунад. Дар натиҷаи ташаккули ӯ ҳамчун шахс бевосита сатҳи салоҳиятнокии волидон низ муайян карда мешавад.

Чӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳад, дар таркиби оилаҳо новобаста аз шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар сатҳи паст қарор дорад, масъалаи танзими оила қариб, ки вучуд надорад ва қисми зиёди оилаҳо то ҳол дар асоси фаҳмиши кухнапарастӣ ва андешаҳои хурофотӣ оила ташкил мекунанд, ки он барои иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар ин, зарурати ба ҳам пайвастании анъана ва навоарӣ дар бунёди муносибатҳои дохили оилавии тоҷикистониён ба миён меояд. Аз ин рӯ, масъалаи гендерӣ ва масъалаи марбут ба тарбияи гендерӣ барои оилаҳои тоҷик аҳамияти калон дорад.

Ба фикри мо, ҳалли бомуваффақияти ин масъала метавонад иҷтимоишавии духтарону занонро фаъол намуда, онҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ ҷалб намояд. Дар натиҷа ин боиси баланд гардидани дараҷаи некуаҳволии онҳо мегардад ва барои барпо намудани муносибатҳои дурусти оила, алалхусус ба инкишофи кӯдакон кӯмак мерасонад. Таҳлили қонунҳои қабулнамудаи давлат оид ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти оила нишон медиҳад, ки талаботи иҷтимоию давлатӣ нисбат ба ҳадаф, вазифаҳо ва муҳтавои тарбия дар оилаи тоҷик тамоюлҳои иҷтимоишавии шахсро инъикос менамояд. Чӣ тавре ки З. Шоисматуллоева менависад: «Маданияти оила нишондиҳандаи маданияти тамоми ҷамъият буда, дар навбати худ маданияти ҷамъият бевосита ба маданияти оила вобаста аст» [158, с.29]. Оила як гурӯҳи

одамонеанд, ки бо ҳамдигар арзи эҳтиром мегузоранд ва аҷдодони умумӣ доранд. Инчунин, онҳо бо номгӯи васеи нишонаҳои оилавӣ пайвандӣ дошта, дар ҷомеаи мушаххас умр ба сар мебаранд.

Ҳамин тавр, иҷтимоишавӣ мафҳумест, ки таъсири иҷтимоиро тавсиф мекунад ва ба ҳамгироии ҷавонон ба низоми ояндаи чунин муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст: омодагии иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии насли нав барои идомаи фаъолияти меросӣ тавассути ворид шудан ба ин фаъолият. Иҷтимоишавӣ аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар наврасӣ қавӣ мегардад ва агар шумо дар ин раванд таъхир кунед, пас оқибатҳои бебозгашт боқӣ мемонанд. Асоси тарбия дар овони тифлӣ гузошта мешавад ва агар кӯдак тарбияи комил нагирад, ӯ наметавонад шахс шавад ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҷойгоҳи худро пайдо намояд. Иҷтимоишавӣ таҳти назорат ва печубҳои сунъӣ ба вучуд омада наметавонад, он раванди омӯхтан ва муқаррар кардани мақоми иҷтимоии шахс мебошад.

Иҷтимоишавӣ аз ду марҳила иборат мебошад. Иҷтимоишавии ибтидоӣ дар давраи кӯдакӣ ва наврасӣ сурат мегирад, ки шахс дар он ҷо таҳти таъсири оила, муассисаҳои томактабӣ, мактабҳо ва ҳамсолон қарор дорад. Иҷтимоишавии дуюмдараҷа, вақте ки фард аллакай иҷтимоӣ шуда, ба бахшҳои нави ҷаҳони иҷтимоӣ ворид мешавад. А. И. Кравченко фарқияти байни иҷтимоишавии ибтидоӣ ва дуюмдараҷа чунин нишон додааст: «ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ (шиноснома, ҳуқуқи овоздиҳӣ), иқтисодӣ (ба кор гирифтани) ва иҷтимоӣ (таъсиси оилаи худ)» [158, с.30].

Иҷтимоишавӣ раванди дутарафа мебошад. Аз як тараф, шахс таҷрибаи ҷамъиятии аллакай ҷамъшудаи наслҳои пешинро меомӯзад, тавассути фаъолияти босамар таҷрибаи ҳаётии наслҳои пешинаро аз худ менамояд. Аз тарафи дигар, ба муносибатҳо, василаҳои касбӣ, самтҳои арзишӣ ва малакаҳои иҷтимоӣ табдил ёфта, он таҷрибаро тавассути амалиётҳои ҷаҳолоне мегирад. Инсон табиатан иҷтимоӣ буда, тадриҷан дар раванди иҷтимоишавӣ ҷамъиятӣ мегардад.

Мусаллам аст, ки таваллуди кӯдак ба фаъолияти ҷамъият ба таври механикӣ омили дохил шудани инсон ба сохтори ҷамъият шуда наметавонад.

«Кӯдак, - таъкид мекунад Т. А. Осипов, - бо майли иҷтимоишавӣ таваллуд мешавад, вай тадричан ба мавҷудияти иҷтимоӣ табдил меёбад» [154, с.95]. Ба механизмҳои иҷтимоии иҷтимоишавӣ чунин равандро дохил мегарданд, ба монанди: таълим, тарбия, ташаккули нақшҳои иҷтимоӣ, камолот, мутобиқшавӣ. Иҷтимоишавӣ ва таълим рушди меъёрҳои ахлоқиро дарбар мегирад. Вале, раванди иҷтимоишавӣ пеш, аз ҳама ба рушди солими маънавии ҷомеа нигаронида шудааст. Раванди тарбия бошад, ба рушди маънавиёт дар шахс нигаронида шудааст. «Ин омилҳо бо он алоқаманданд, ки вақте ҷомеа барои нигоҳ доштани солимии руҳии худ кӯшиш намекунад, иҷтимоишавӣ дар он асосан бо мутобиқсозии оддӣ иваз карда мешавад.

Дастгирии ҷомеа ба хоҳиши он ба худмуҳофизаткунии ҳеш, рушди устувори худ, ба мувозинати мутаносиби озодиҳо, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахс ва ниҳодҳои иҷтимоӣ дар он асос меёбад» [154, с.96]. Вақте ки раванди дастгирӣ ба маҷбуркунӣ, истифодаи фишору зӯрварӣ дар ҷомеа эҳсос мешавад, ин нишонаи носолимии ҷомеа мебошад. Раванди иҷтимоишавӣ на танҳо ба ташаккули моҳияти ҷамъиятии шахс, балки ба таъминоти ҷамъият низ нигаронида шудааст. Вақте ки шахс ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дохил мешавад, табиати иҷтимоӣ, таҷрибаи иҷтимоиро пайдо менамояд. Пас амали он ба нигоҳ доштани ҷомеа ва инкишофи тақмили он равона карда мешавад.

Зери мафҳуми инкишофи маънавии шахс, муайян намудани маъноӣ ҳаёт, ташаккули дастурҳои ахлоқӣ, рушду такомул ва худшиносии шахс мади назар дошта мешавад. Ин ду соҳа ҳар қадар бештар бо ҳам пайванданд, дарки мақсади рушду нумӯи ҷамъият бештар буда, он дар идеология ба ҳадафҳои инкишофи шахси ҷавон наздиктар мебошад, кидар идеалҳои ахлоқӣ инъикос ёфтааст. Тарбия пеш аз ҳама дар идеалҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои аз тарафи умум қабулшудаи ахлоқ ҳуқуқ асос ёфтааст.

Аз ин ҷо бармеояд, ки чунин идеалҳо ба ҷараёни иҷтимоишавӣ дохил шуда, вориди ҷомеа мегарданд ва ё дар он мавҷуданд, ки мазмуни идеологӣ гирифта, ба раванди тарбия таъсир мерасонанд. Дохилшавӣ бо роҳи инкишоф додани «меъёрҳои аз тарафи умум қабулшудаи идеалҳо ва

идеологияҳои ахлоқӣ ба амал меояд» [150, с.23]. Тарбия бештар тадбирҳои мақсаднокро дарбар мегирад, иҷтимоишавӣ бошад, бештар масъалаҳои ҳоси ҷамъиятро. Андозаи муносибатҳои инсондӯстии байни одамон ҳар қадар баланд бошад, доираи ахлоқ дар ҳаёти ҷамъият ҳамон қадар васеътар мешавад. Сатҳи солимии маънавии ҷамъият ҳар қадар баланд бошад, иҷтимоишавӣ ҳамон қадар ба инкишофи шахс таъсир мерасонад.

Хулоса, дар натиҷаи дигаргунии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ омилҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодӣ тағйир ёфтанд. Албатта, чунин тағйиротҳо ба раванди иҷтимошавии шахс дар ҷомеа бетаъсир намонд. Азбаски омилҳои номбурда асоси рушди ҷанбаҳои гуногуни ҷамъиятро муайян мекунанд, бинобар ҳамин ҳам, боиси камбизоатии як гурӯҳи оилаҳои ҷумҳурий гардиданд. Илова бар ин, қайд намудан зарур аст, ки раванди иҷтимоишавии шахсро, ҳам дар ҷараёни таҳсили босифат, тақсимои меҳнат ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ дучор омадан мумкин аст.

Махсусан, ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набудани сифати таҳассусӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки на танҳо барои иҷтимоишавии шахс дар оила, балки барои иҷтимоишавии шахс дар фаъолияти меҳнати коллективона ва таҳсилот монеа эҷод мекунанд. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки маҷмуи хислатҳои наврасро, ки бо шароити иҷтимоӣ алоқаманданд аст, дар асоси маълумоти таҳлили муқоисавӣ собит кардан имконпазир аст. Аз ин ҷиҳат истифодаи ташкили корҳои ислоҳӣ дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ (махсусан ҷавонон) метавонад ба беҳтар шудани раванди иҷтимоӣ дар низоми тағйирёбандаи муносибатҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд.

1. 2. Омилҳои иҷтимоишавии шахс дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ

Дар ҷомеаи Тоҷикистон давоми ду даҳсолаи ахир дигаргуниҳои ҷиддии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ба амал омад. Ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ сохтори ҷамъиятӣ низ тағйир ёфт. Дар натиҷа он боиси тағйирёбии ҳаёти иҷтимоӣ ва муносибатҳои нави иҷтимоӣ гардид. Инчунин дар раванди ташаккул ва инкишофи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ

чараёни иҷтимоишавӣ тағйир ёфт. Иҷтимоишавӣ чун ҳодисаи ҷамъиятӣ ин пеш аз ҳама вобаста ба муҳит мебошад. Дар раванди он шахс дучори муносибатҳои нави иҷтимоӣ мегардад. «Натиҷаи тағйиротҳо дар шууру рафтори одамон таъсир расониданд ва ба таври табиӣ афзалиятҳои ҳаёти ва арзишҳои суратгирифтаро тақон доданд» [155, с.19].

Баробари тағйирёбии ҷомеаи Тоҷикистон раванди иҷтимоишавии насли наврас дар шуур, тарзи ҳаёт ва худмуайянкунии рафтори ҷавонон тавонистанд, ки нақши муайянеро гузоранд. «Баъди пош хӯрдани сохти шуравӣ ва гузариш ба низоми нави иқтисоди бозаргонӣ тағйирёбии низоми идоракунии арзишҳои мавҷудаи қаблӣ хароб гардида, моҳияти худро аз даст доданд. Дар шароити дигаргунсозии ҷомеаи Тоҷикистон, хусусияти ҳоси зиддияти ғоявӣ - ҷаҳонбинӣ зоҳир гашт, ки он сабабгори аз байн рафтани арзишҳои қаблӣ ва ҳанӯз ташаккул наёфтани идеалҳои нави ҷавонон дар муддати хеле тӯлонӣ ва бе дастурҳои равшани маънавӣ ва ахлоқӣ мондани ҷавонон аён мегарданд.

Ба ҳаёти ғайрӣ ворид шудан дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ бояд боиси он мегардид, ки ҷавонон дар марҳилаи аввали ба воя расиданашон мустақилияти қофӣ ба даст оранд. Ин омил ҳам ба интиҳоби ҳадафҳо дар зиндагӣ ва интиҳоби арзишҳо барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо сабаб гардид. Дар натиҷа мазмуни самтҳои арзишмандии ҷавонон, муносибати ҷавонон ба низоми анъанавии арзишҳо, аз ҷумла ба таълиму тарбия тағйирот ба амал омад» [155, с.20].

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ низоми маориф дигаргунсозии демократии ҷомеа ва таъмини принсипи баробарии иҷтимоӣ нақш бозида, ба наслҳои нав интиқоли фарҳанг ва дигаргун сохтани вазифаҳо аз мавқеи ҷамъиятӣ бартарият дорад. «Соҳаи маориф ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ кишварҳои пешрафтаи муосир табдил ёфта, раванди ҳамгироии шахсро дар ҷомеа таъмин менамояд, ки он имкон медиҳад раванди иҷтимоишавии шахс идорашаванда бошад.

Дар ҷомеаи Тоҷикистон аз замони шуравӣ тарзи анъанавӣ бунёд гаштааст, ки мувофиқи он ба таҳсилоти олӣ майлу рағбат пайдо кардани

чавонон ба таври кофӣ мушоҳида мешуд. Ин раванд то имрӯз идома дорад, чунки муносибатҳо ва арзёбиҳои эътибори касбу ихтисосҳои муайян дар зехни чавонон ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Имрӯз дар ҷомеа тағйироти нақши таълиму тарбия ба мушоҳида мерасад, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс то андозаи муайян таъсир мерасонад» [155, с.21].

Дар натиҷаи тағйирёбии омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҷаҳонбинии чавонон, усулҳои худшиносӣ, махсусан сифату сатҳи таҳсилот инчунин, дигар равандҳои иҷтимоӣ низ тағйир ёфтанд. Бо дарназардошти ҳолати кунунии иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, ҳангоме, ки сатҳи маълумот, фаъолияти касбии гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли ба талаботи бозори меҳнат мувофиқат намекунад, раванди мутобиқшавии табақаҳои мухталифи аҳоли ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ мутобиқ намешавад. Маориф дар ин раванд бо роҳи васеъ намудани уфуқҳо, инчунин ба даст овардани донишҳои нав метавонад мусоидат кунад. Мувофиқан, «маориф омил ва шартҳои муҳими омода намудани насли наврас ба ҳаёти мустақилона дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ тавассути рушди дастовардҳои пешрафти илм ва арзишҳои иҷтимоӣ - фарҳангии ҷомеа шуда метавонад» [155, с.22].

Гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ боиси тағйирот дар вазъи иҷтимоии табақаҳои мухталифи аҳоли гардид. «Таҷрибаи ғанигардидаи иҷтимоиро зерӣ омӯзиш қарор дода, мебинем, ки насли наврас ҳамеша ба навоарӣ эҳтиёҷ дорад. Аммо, на ҳамаи дигаргуниҳо ба тараққиёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд, балки танҳо он дигаргуниҳое, ки ба нав намудани пешравии ҷамъият нигаронида шудаанд ва хусусияти бебозгашт доранд, ба раванди иҷтимоишавӣ мусоидат мекунанд» [146, с.36]. Ба ин гурӯҳи иҷтимоӣ камолоти физиологӣ, ба анҷом расидани ташаккули шахс ба таври комил ба соҳаҳои асосии ҳаёти ҷамъиятӣ: иқтисодӣ, сиёсӣ, муносибатҳои оилавӣ ва маданият хос аст.

Бояд қайд кард, ки чавонон дар ҷомеа вазифаҳои махсуси иҷтимоиро иҷро менамоянд. Ба ғайр аз ин агар онҳо аз дастовардҳои илм ва технологияи иттилоотии муосир огаҳӣ дошта бошанд, он гоҳ шахсони дигар онро иҷро карда наметавонанд. Аввалан, чавонон сатҳи бадастомадаи рушди ҷомеа ва

давлатро мерос мегиранд. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ симои ояндаро ташаккул дода, вазифаи такрористеҳсолии иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаро ба уҳда мегиранд. Сониян, ҷавонон ҳам мисли дигар гурӯҳи иҷтимоӣ мақсаду манфиатҳои хоси худро доранд. Дар натиҷа онҳо на ҳамеша бо ҳадаф ва манфиатҳои тамоми ҷомеа комилан мувофиқат меkunанд. Сеюм, бо сабабҳои объективӣ ҷавонон бо ин дучор мегарданд, ки ҳанӯз арзишҳо, дастурҳои маънавию ахлоқӣ дар шуури онҳо мустаҳкам нагардидаанд ва надоштани таҷрибаи ҳаёти ба назар мерасад, ки эҳтимоли интиҳоби нодуруст ҳангоми қабули қарорҳои масъулиятнок сабаби ҳатогӣҳо шуда метавонад. Аз тарафи дигар, ҷавонон ба ҳаёти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ ворид шуда, объект ва субъекти асосии тарбия мебошанд.

Проблемаи таълиму тарбия, муҳит ва мутобиқшавӣ ба он, ба ҳам пайваستاанд ва ба раванди иҷтимоӣ таъсир мерасонанд. Чорум, аз як ҷониб, ҷавонон иштирокчи асосии ҳаракати иҷтимоӣ ва ташаббуси иқтисодӣ мебошанд. Аз дигар тараф, ба он пурра дохил карда нашудаанд, ки ба муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ хос бошанд. Панҷум, ҷавонон як қисри иҷтимоии ҷомеа буда, аз як тараф манбаи эҳёи иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавии ҷомеаанд, аз ҷониби дигар сарчашмаи сарзадани ҷиноят, нашъамандӣ ва ташаннуҷи иҷтимоӣ шуда метавонанд.

Бояд зикр кард, ки ҷавонон вобаста ба сифати иҷрои вазифаҳо ҳам омили рушд ва ҳам сабаби пастравии ҳаёти ҷамъият шуда метавонанд. Якчанд сифатҳо ва захираҳои заруриро доштан лозим аст, ки ба ҷавонон дар муошират бо ҷомеа мусоидат меkunанд. Ин ба он вобаста аст, ки ҷавонон, пеш аз ҳама, мақсаду вазифаҳои тараққиёти давлатию ҷамъиятиро чӣ тавр мефаҳманд ва қабул меkunанд ва вобаста ба ин дурнамои ҳаёти худро бо онҳо мепайвандад; дуюм, онҳо дорои сифатҳои зарурӣ (ҷисмонӣ, шахсӣ, тарбиявӣ, касбӣ) барои ҳалли мушкилоти ҷомеа мебошанд; сеюм, барои иштироки фаъолона дар ҳалли масъалаҳои баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии кишвар, захираю имкониятҳои зарурии онро таъмин карда тавонанд. Ба ин масъала шиддатнокӣ ва мутақобилияти равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамъият, дар давраи гузаронидани ислоҳот аҳаммияти махсус

дорад. Хангоми ин равандҳо боз ҳам осебпазиртарин гурӯҳи иҷтимоӣ ҷавонон мебошанд.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ маҳз ин қишри аҳоли аз ҷиҳати иқтисодӣ камтар мустақил буда, аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор нест ва зери фишори саҳти қувваҳо ва ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ қарор дорад, роҳнамоии равшани иҷтимоӣ надорад, ҳудаш дар вазъияти худмуайянкунии ҳаёт қарор гирифтааст. Зимнан, танҳо насли наврас қодир аст, ки қолабҳои ғоявию равониро паси сар карда, низомҳои нави тамоюлҳои арзиширо ташаккул дода, ҷомеаи шахрвандии ояндаро ба вучуд оварад. Барои ин ҷавонон ҳамаи заминаҳои объективӣ ва субъективиро доранд. Ҳамзамон, табиати эҷодии тафаккури ғаъолият, ҳаракати назарраси иҷтимоию иқтисодӣ, чандирии равонӣ, майли ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳои ҳаёт, хоҳиши амалан татбиқ намудани низоми арзишҳои нав, дарки донишҳои нави ғайрианъанавӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, тавсифҳои иҷтимоии ҷавонон дар он ҷомеа муайян мегарданд, ки бо хусусиятҳои мавқеи ишғолнамудаи онҳо дар раванди бозсозии соҳти ҷамъиятӣ роҳандозӣ мегарданд. Дар чунин ҳолат дигаргун сохтани муносибатҳои ҷамъиятии вучуддошта, ки онҳо дар давраи бозсозии соҳти ҷамъиятӣ мушаххас гардидаанд, аён мегардад. Дар баробари ин, нақши иқтисодии ҷавонон дар ошкорнамоӣ ва бештар раванқ додани нерӯи меҳнатии ҳеш, ба вучуд овардани таҳкурсии кофии моддӣ, на танҳо барои насли худ, балки барои ояндаи ҷомеа, сарфи назар аз он ки айнаи ҳол дар қори худмуайянкунии касбӣ ва ҷамъиятӣ, бо қор таъминанд, муҳим мебошад.

Дар даҳсолаи охир мушкilotи ҷавонон афзуда, имкониятҳои ҷисмонӣ ва маънавии онҳо аз сабаби омилҳои носолими замони муосир қоста мешавад (ба монанди, ВНМО, сироятҳои ба тариқи ҷинсӣ паҳншаванда ва ғ.). Бад шудани ҳолати саломатии оммавӣ, инчунин бо вайрон шудани меъёрҳои табиӣи истеъмоли хӯрок. Ҳолати бади вазъи экологӣ, афзудани шароитҳои манфии таъсиррасон ба асаб. Инчунин, паст будани таблиғоти усули солими ҳаёт, пеш аз ҳама дар доираи оила ва муассисаҳои таълимӣ мушоҳида мешаванд. Паст шудани сатҳи зиндагонии аҳоли, паст шудани қобилияти харидории гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли, беқурбшавии пул, масъалаи

истироҳат, сифати пасти таълиму тарбия ва эҳтиёҷоти рӯзгор боиси камбизоатии (моддию маънавӣ)-и қисми зиёди ҷавонон гардиданд.

Дар баробари ин омилҳо дар шуури ҷамъиятии ҷавонон тағйироти манфӣ низ ба вуҷуд омада, шумораи ҷиноятҳое, ки дар зерпояи манфиатҷӯии шахсӣ содир мешаванд, то андозае меафзояд. Дар натиҷа, тафовути сатҳи зиндагии категорияҳои гуногуни насли наврас мушоҳида мешавад. Нобаробарӣ дар сатҳи даромад ва сатҳи истеъмол боиси тағйири шакли манфиатҳо нафақат дар соҳаи меҳнат, балки дар истеъмол, ба вуҷуд омадани ихтилофу ангезаҳо дар ин соҳаҳо гардид. Омилҳои овардашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки солҳои охир бепарвоии иҷтимоию сиёсии ҷавонон афзуда, обрӯи меҳнати ҳалол пастшуда, ҳисси худпарастӣ ва истеъмолкунандагӣ баланд рафта, ҷойи меҳнати ғаёлона ва маънавиётро иваз мекунад.

Дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба қадри кифоя машғул набудани ҷавонон ба пешомадҳои тараққиёти иқтисодиёт зарари калон мерасонад. Қоҳиши сифати таълим ва нуфӯзи он яке аз тамоюлҳои нигаронкунанда дар муҳити ҷавонон аст. Тавре мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ҳар сеюмин ҷавонҳо танҳо ба хоҳири гирифтани диплом оид ба таҳсил ба донишгоҳ меоянд ва нисбати худӣ таҳсилот бепарвоя зоҳир намуда, ҳар панҷумин нафар аз таҳсил худдорӣ мекунад. Чунин маълумот бори дигар нишон медиҳад, ки ҷавонон таҳсилотро ҳамчун омили муҳими ҳаракати меҳнатӣ ва касбӣ таҳлил намекунанд, балки онро ҳамчун имкони нигоҳдорӣ ва ё каме баланд бардоштани мавқеи иҷтимоии худ медонанд. Ғайр аз ин, шумораи ҷавононе, ки бо маълумоти сифатан паст ба кор шуруъ карда, хонданро давом додан намехоҳанд, зиёд шуда истодааст. «Барои тасдиқи ин гуфтаҳои маъмулии донишҷӯёро метавон ба таври мисол овард: «Чаро меҳонед, дар сурате ки касе ба диплом нигоҳ намекунад, барои гирифтани кори муқаррарӣ ба шумо восита лозим аст, на диплом».

Худуди рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) васеъ шуда, афзоиши ҷинояткорӣ, махсусан дар байни ноболиғон ва занон пурзӯр шуда, шумораи бештари кӯдакону наврасон ба доираҳои ҷинояткории муташаккил

чалб карда мешаванд. Теъдоди танфурушону нашъамандон ва ҳаводорони мазҳабӣ миёни ҷавонон дар ҷомеа ба маротиб меафзояд.

Дар заминаи муносибати интиқодӣ ба тарзи зиндагӣ арзишҳо ва дидгоҳи волидайн тезутунд шуда, нуфӯзи охиринҳо коҳиш меёбад. Қисми муайяни ҷавонон аз падару модар ва хешу табор вобастаанд, манзили шахсии худро надоранд. Зиёда аз нисфи онҳо намедонанд, ки масъалаи манзили худро чӣ тавр ҳал кунанд. Мушкилоти зикршудаи иҷтимоӣ ба солимии ҷавонон ва касбомӯзии онҳо таъсири манфӣ мерасонанд. «Қисме аз ҷавонон ба ҳаёти мустақилона тайёри дида, аз сабаби кам будани маош кору зиндагиро дар хориҷи кишвар афзалтар медонанд. Боздоштани падидаҳои бухронӣ, ҳалли мушкилоти ҷавонон, таъмини ояндаи насли наврас ҳамчун нерӯи навоварии ҷомеа дар шароити муосир ва бухрони системавӣ танҳо дар сурати ташаккул ва татбиқи сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асосноки самарабахши иҷтимоишавӣ имконпазир аст» [146, с.37].

Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ инкишофи муносибатҳои хоҷагидорӣ принципан нави иҷтимоӣ иқтисодӣ маълум шуда истодааст. Сабабаш он аст, ки баробари тағйир ёфтани наслҳои нав, нафақат раванди азнавсозии сохти иҷтимоӣ - иқтисодӣ, балки азнавташкилнамоии ҳамаи низоми муносибатҳои ҷамъиятиро метавонад фаро гирад. Вобаста ба ин, масъалаҳои зарурати ташаккули ниҳоди муштарак иҷтимоӣ бо мақсади мусоидати рушди соҳибкорӣ хурду миёнаи ҷавонро бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳем.

Бояд таъкид намоем, ки манбаи муҳими рушди иқтисодӣ, ҷалби соҳибкорони ҷавон ба соҳаи инноватсионӣ фаъолият мебошад. Аз як тараф метавон қайд кард, ки фаъолияти соҳибкорӣ ҷавонон дар шароити идоракунии механизми бозори меҳнат нақши ҳосаеро дорад. Илова бар ин, дар ҳаёти худ ҳар як инсон метавонад чун шахс инъикос ёбад.

Аз ҷониби дигар, раванди иҷтимоишавӣ ин, ташаккулёбии шахс дар дилхоҳ муҳити иҷтимоӣ мебошад. Дар робита ба ин, қайд менамоем, ки ҷавонон захираи зехнии ҷомеа мебошанд. Бинобар ин, баланд бардоштани сатҳи сифати таълиму тарбияи ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба

масъулияти касбии омӯзгорон вобаста аст, зеро ин имконият медиҳад, ки нерӯи меҳнатию эҷодии онҳо афзун гардида, ниҳоят ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҷамъият мусоидат намояд.

Тавре ки муҳаққиқи тоҷик Р. Н. Асадуллоев менависад: «Ба ҷавонон имкони дастрасӣ ба арзишҳо, имтиёзҳо ва хидматҳо, имкони худмуайянкунии касбӣ ва ноил шудан ба истиқлолияти иқтисодӣ, кафолати ҳуқуқҳои шахсӣ, ба эътидол овардани шароити меҳнат, зиндагию рӯзгор, фароғат, ҳалли мушкилоти манзил фароҳам овардан лозим аст, ки махсусан барои оилаҳои ҷавон чун масъалаи асосӣ ба шумор мераванд. Маҳз ҷалб намудани таваҷҷуҳ ба ин соҳаҳо дар иқтисодиёти бозоргонӣ ва барои раванди иҷтимоишавии шахс аҳаммияти муҳим дорад» [148]. Бояд гуфт, ки гузаштан ба иқтисоди бозоргонӣ талаботу меъёрҳои мушаххаси худро ба миён мегузорад. Шаклҳои инкишофи он ба рушди инсон нигаронида шавад, ки он ба вазъи иҷтимоии аҳоли таъсири самаранок мерасонад.

Иқтисоди бозоргонӣ пеш аз ҳама ба чунин омилҳои мусбат, аз қабили: меҳнати софдилона, интизоми қатъӣ, истеҳсоли мунтазами маҳсулоти ватанӣ, илму дониши муосир, технологияи нави пешрафта ва маҳсулоти рақобатпазир таъя мекунад. Аз ин хотир, истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ бо ҷалби сармояи хориҷӣ барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ ва бунёди корхонаҳои муштараки наву ояндадор, афзоиши ҳаҷми маҳсулоти содиротӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, пешрафти иқтисоди бозоргонии ҷомеа, пеш аз ҳама, ба самаранокии идоракунии системавии соҳаҳои иқтисодиёт ва ҷалби ҷавонони ташаббускор барои соҳибкории хурду миёна ҳалли босамари мушкилоти иҷтимоӣ ва иҷтимоишавии шахс мусоидат мекунад.

Бо ин мақсад ҷавонро аз рӯйи принципҳои меҳнати эҷодкорона ва ба шароити нави муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодӣ мувофиқ кунондан зарур аст. Мутаассифона, муассисаҳое, ки бояд ҷавонро дар шароити демократикунонии ҷамъият ва муносибати он ба иқтисоди бозоргонӣ ба меҳнат тайёр кунанд, ҳанӯз моҳияти ин масъаларо дарк накардаанд. Имрӯз вазифаи аввалиндараҷаи ҷавонон азхуд кардани касбҳои замонавӣ, илму

техникаи пешқадам аст. Ин ба ҷавонон имкон медиҳад, ки дар ҷомеа мавқеи устувори худро ишғол намуда, дар интихоби мавқеъҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ ва ташаккули шахс сахмгузоранд.

Дар шароити муосир тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ, ҳудуди 58000 нафар аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол бо фаъолияти меҳнатӣ фаро гирифта нашудаанд. Бинобар ин як қисми аҳоли ба муҳочирати меҳнатӣ мераванд. Ин раванд махсусан ба ташаккули психологияи ҷавонон таъсир мерасонад, ки бо анъанаҳои миллӣ муҳолиф буда, дар натиҷа байни наслҳо фосила ва нофаҳмӣ ба вучуд меояд. Аксар вақт рафтори муҳочир дар ҷойи истиқомат ба меъёру арзишҳои суннати миллӣ мувофиқат намекунад. Дар натиҷа, муноқиша бо калонсолон ва хатари набудани имконият барои интиқоли арзишҳои асосӣ ба насли нав ба вучуд меояд.

Вобаста ба ин масъала миёни ҷавонон ҳолати аномия ба амал меояд, ки он дар навбати худ ба тамоюли арзишии ҷавонон, афзоиши шумораи онҳо ва рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) дошта оварда мерасонад. Бинобар ҳамин ҳам, ҷомеаи моро имрӯз зарур аст, ки он масъалаҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодиро самарнок ҳал намояд. Барои пасттар кардани сатҳи рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) дар байни ҷавонон бояд бо истифодаи воситаҳои ахбори омма масъалаҳои ҳаётан муҳими ҷомеа баррасӣ шавад. Чунки ҷомеае, ки дар он арзишҳои демократӣ вучуд надорад, ҷомеаи пӯшида буда, дар он масъалаҳои иттилоотӣ ба қадри имкон дастрас намебошанд ва инсон қобилиятҳои касбии худро пурра дар амал татбиқ карда наметавонад.

Мувофиқи андешаи олими шинохтаи тоҷик, сотсиолог Ш. Шоисматуллоев: «Агар мавҷудияти тағйирёбии иқтисодӣ амалӣ намешуд, шаклҳои нави рафтори иқтисодӣ ба воқеияти муосир мувофиқ намеомад». Сарфи назар аз хусусияти фаҳмиши консервативии арзишҳо ва он муносибатҳои иқтисодие, ки «дар ин ҷо ва ҳоло» шуда истодаанд бо таҷрибаи воқеии гузашта, мақоми шахс, гурӯҳ, табақаҳои муайян, инчунин анъана ва расму оинҳо низ миёнаравӣ мекунанд. Дар ҷомеа, ки баранда ва

муҳаррик муносибатҳои нави иқтисодӣ мебошад, тадричан гурӯҳи одилонаи намоёндагӣ ташаккул меёбад» [155, с.23].

Ш. Шоисматуллоев равандҳои дигаргунсозиро дар ҷомеа таҳқиқ намуда, ҷавононро вобаста ба мутобиқшавӣ ба тағйиротҳои нави иҷтимоӣ иқтисодӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад. «Тоҷирон», ки ба онҳо дар самти ноилшавӣ ба дастовардҳои инфиродӣ мақсаднокӣ, сифатҳои баланди ихтиёрӣ ва эътимод хосанд. Аз шумораи зери пурсиш қарор дода шуда, аз чор се ҳисса дар ин гурӯҳ ба қобилияти бомуваффақият рафъи душворихо, нишон додани мустақилият ва суботкорӣ, қобилияти тобеъ намудани шароит барои ноил шудан ба мақсадҳои ҳаётии ҳеш боварии комил доранд. Дигарон имкониятҳои худро хуб қадр мекунанд, изҳори боварӣ мекунанд, ки ояндаи онҳо танҳо аз онҳо вобаста аст ва ҳамеша метавонанд нақшаҳои худро иҷро кунанд» [137, с.46-93].

«Маркетерҳо» дар ҳаёти воқеӣ фаъоланд ва афзалияти онҳо бо комёбиҳои амалӣ алоқаманд буда, ба онҳо баҳои баланд медиҳанд. «Гурӯҳи дуҷумро» «мағлубҳо» ташкил медиҳанд, ки варианти бозори рушдро қабул надоранд, ба таҷриба ва арзишҳои гузашта нигаронида шудаанд. Одамоне, ки сифатҳои ғайрибозорӣ доранд, бештар бефаъолият буда, ба қудрат ва тавоноии худ эътимоди камтар доранд ва дар амал муваффақ нестанд. Омодагии онҳо барои дарк кардани навоарӣ камтар аст. Аксари онҳо ба гурӯҳҳои камбизоат тааллуқ доранд, ё миқдори муайяни аҳолиро ташкил медиҳанд, ки бо мушкилоти ҷиддии мутобиқшавӣ дучор мешаванд. Дар байни ингурӯҳҳои ифротӣ қисми зиёди аҳоли ҷойгир аст, ки оммаи танқидро ташкил медиҳад, ки дар ниҳояти кор сарнавишти ислохотро дар ин ё он шакл ҳал мекунанд» [137, с.52].

Аз ҳамин нуқтаи назар, ҷалби омма ба тағйиротҳои воқеӣ, дурнамои афзоиш, ё паст шудани мақоми иҷтимоиашон, қобилиятҳои мутобиқшавӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ - демографӣ, таълимӣ, фарҳангӣ ва равонӣ муайян карда мешаванд, муҳиманд. «Аксари аҳолии Ҷаҳон чунин ақида доранд, ки ҳоло ҳар касе, ки меҳодад ва кор карда метавонад, ба муваффақият ноил шуда, некуаҳволии моддӣ худро таъмин мекунад. Аксар вақт, эҳсоси

эътимод ба худ дар фаҳмиши маҳдудиятҳои имкониятҳои худ пайдо мешавад. Бисёр одамон иқтисоди ғайрибозориро афзалтар медонанд, аммо он ба давлат тааллуқ дорад» [137, с.47-48].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон «бо гузашти беш аз 20 сол шумораи «бозоргарон» то ҳадде зиёд шудааст, вале дар миёни аксари мардум бухрони қорӣ боқӣ мемонад. Муносибати дудилагӣ нисбат ба иқтисоди бозорӣ вучуд дорад. Аз як тараф, дар санадҳои қонунгузорӣ фаъолияти озоди соҳибқорӣ мавҷуд аст, аммо муносибати мавҷудаи бюрократию фасоди идорӣ (коррупсионӣ) имкон намедихад, ки одамон ба фаъолияти соҳибқории хурду миёна машғул шаванд, зеро аксарияти аҳолие, ки дар асоси анъанаҳои советӣ тарбия ёфтаанд, муносибатҳои нави коррупсиониро қабул карда наметавонанд» [137, с.49].

Олимони рус дар он ақидаанд, ки тасаввуроти пароканда дар замони муосир бухрони шадиди арзишҳои аҳолиро ба вучуд меорад, ки дар он меёр «маъноӣ ҳаётӣ» дорад. Муътадилан он арзишҳое душворанд, ки ризоият ба имкониятҳо, нишондиҳандаи муносибати мусбат ба рақобати боинсоф, зирақӣ, озодӣ, ҷавобгарӣ, мустақилият, ғояи муносибати озоди бозоргонӣ ва ба ин монанд боқӣ монда истодаанд.

Чӣ тавре, ки Р. Р. Вагапов ибраз менамояд: «нишондиҳандаи муҳими ҳаракати мусбати арзишҳои муайяни аҳолии Россияро фарҳанги истироҳат ҳисобидан мумкин аст. Агар то вақтҳои охир истироҳати ғайрифаволро, телевизор, рӯзнома ва маҷаллаҳо ташкил дода бошанд, имрӯз зиёда аз 30 фоизи аҳоли вақти холии худро оқилона сарф мекунанд, яъне ба худомӯзӣ, баланд бардоштани дониши худ, гирифтани маълумоти дуҷуми оӣ, хатм кардани курсҳои тақмили ихтисос машғуланд» [48, с.14]. Низомии таҳсилоти доимӣ инро дар назар дорад, ки шахс ба муддати дароз маълумоти бисёр, на аз он сабаб мегирад, ки қори дигаре надорад, балки таҳсилоти босифат имконияти ҳамеша дар рақобат будан, талабот дар соҳаҳо ва сохторҳои мухталифро метавонад ба миён орад.

Пеш аз пошхӯрии сохти шуравӣ дар шуури аҳоли чунин арзишҳо: нафъи шахс болотар аз манфиати ҷомеа, бартариӣ арзишҳои моддӣ аз

маънавӣ, бечазо мондан ва муҳокимаи рафтори бадахлоқона барин муносибату рафторҳо бегона буданд. Вале, тадричан одамон пай нобурда, тағйир ёфтаанд ва ба шароити ҷомеаи иқтисоди бозаргонӣ мутобиқ шуданд.

Ҳамин тавр, дар ҷомеа як қатор ақидаҳои мухталиф ба миён омаданд. Дар натиҷа, миёни аҳолии ҷумҳурӣ се тоифа пайдо шудааст: 1) насли калонсолон, ки ҳоло ҳам ба чунин арзишҳои замони шуравӣ боварӣ доранд: беҳбудии ҳолати маънавии ҷомеа аз манфиати шахсӣ, арзишҳои ахлоқӣ нисбат ба дигар арзишҳо болотар аст. Аз тарафи дигар, миёни насли болозикр хислатҳои неки инсонӣ ба монанди: ватандӯстӣ, ахлоқи одоби баланд, поквирдонӣ, меҳнатдӯстӣ ва бегаразӣ мушоҳида карда мешаванд; 2) «бозоргарон», ки ба иқтисоди бозаргонӣ зуд мутобиқ шудаанду намунаи он, дар ҷомеаи мо мавҷуд аст. Арзишҳои онҳо ба арзишҳое, ки мардуми замони шуравӣ қадр мекарданд, бо ҳам зид мебошанд. Манфиати шахсӣ аз манфиати ҷомеа болотар буда, бидуни ватандӯстӣ (ватани хеш ҷоеро медонанд, ки дар он аз ҷиҳати моддӣ беҳтар таъмин мебошанд), роҳҳои осон ба даст овардани маблағкоркуниро ҷӯё мешаванд; 3) табақаи миёна, ки онҳо дар ботинашон дорои арзишҳои замони шуравӣ нестанд ва ба тоифаи «бозоргарон» мансуб ҳам намебошанд. Бисёри аз онҳо то ҳол арзишҳои иҷтимоӣ надоранд ва ҳатто ба чунин тоифаҳо шубҳа доранд.

Ҳарчанде ки раванди ташаккули арзишҳои нав дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа идома доранд, вале суботи иҷтимоӣ начандон барқарор карда шудааст. Бинобар ҳамин ҳам, дар чунин шароитҳои зиддиятнок ташаккул додани арзишҳои баланди иҷтимоӣ хело ҳам душвор мегардад. Ғайр аз ин, ба ҷомеаи тоҷик равандҳои дигаргунсозӣ дар раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули насли нави ҷавонон таъсири шадид расониданд. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ба ҳаёти ғаёл ворид шудан аз ҷавонон пеш аз ҳама тақозо менамояд, ки бояд онҳо соҳибистиклолии кофӣ дошта бошанд. Ин ба интиҳоби ҳадафҳо ва қабули қарорҳои дуруст дар ҳаёт ҷиҳати ноил шудан ба он тааллуқ дорад. Он волидайн, ки тавонистаанд соҳиби касби серталаб, мансаби обрӯманд, ё тиҷорати манфиатовари шахсии худ шаванд, дар оянда

ҳангоми тарбияи фарзандон метавонанд барои насли наврас намунаи ибрату тақлид бошанд.

Дар раванди иҷтимоишавӣ кӯдакон бо истифода аз қолаби волидайнашон метавонанд манфиати мутобиқшавии бомуваффақиятро бинанд. Илова бар ин, имкон пайдо мекунад ҳикматеро, ки волидайнашон ба онҳо мерос гузоштанд, барои он муваффақиятҳо чӣ нарх пардохтаанд, эҳсос кунанд. Албатта, инҳо имкон медиҳанд, ки бо назардошти шарту шароити воқеӣ ва душвориҳои ҳаёт онҳоро аз ҷиҳати психологӣ бояд тайёр намуд.

Давоми даҳсолаҳои охир муҳаққиқони илмҳои сотсиология, фалсафа ва равоншиносӣ атрофи он дигаргунӣҳое, ки дар шуури ҷавонон ба амал омаданд, таҳқиқотҳо анҷом додаанд. Муҳаққиқи рус В. М. Соколов қайд мекунад, ки: «Дар олами маънавӣ-ахлоқии шахс доираи самтҳои мусбат аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба таври назаррас коҳиш ёфта, нақши самтҳои шахсӣ на ҳамеша зиёд шудааст. Аҳаммияти чунин хислатҳо, дар шуур ва ҳисси вазифаи ҷамъиятӣ, поквичдонӣ, риояи устувори ақида, масъулиятшиносӣ, фаъолияти ҷамъиятӣ то андозае коҳиш ёфтааст. Раванди аз байн рафтани чунин меъёрҳои «оддӣ» - и ахлоқӣ, аз қабилӣ меҳрубонӣ, шафкат, одоб, хушмуомилагӣ ва ғайраҳо ба назар мерасад» [147, с.79].

Иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд дар натиҷаи омӯхтани таҷрибаҳои муҳит, ва истифодабарии фаъолият дида мешавад. Дар раванди иҷтимоишавӣ фард ба шахс табдил меёбад. Илова бар ин, иҷтимоишавӣ дар раванди таъсиррасонӣ ба фард ва тарбияи бомақсадона ба вучуд омада метавонад. Аз тарафи дигар, муносибати байни аъзоёни ҷомеа дар рафти фаъолият ба вучуд меоянд. Инсон ҳангоми ба муҳит мутобиқ шудан оҳиста - оҳиста аз ҳолати объекти муҳит ба субъекти фаъол мубаддал мегардад. Агар дар амалияи ҷамъиятӣ ҳамин талабот ба назар гирифта шавад, он ба тараққиёти фаъоли шахс оварда мерасонад.

Дар раванди иҷтимоишавӣ фард ба низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ворид мешавад. Дар натиҷаи он шуури ӯ ҳам дигаргун мешавад. Азхуднамоии тарзи рафтор, меъёрҳои иҷтимоӣ, анъана, шавқу рағбат ва

кувваҳои роҳбарикунанда яке аз хислатҳои иҷтимоишавӣ ба ҳисоб меравад. Мутобиқшавии аввалин, ин зинаи мутобиқшавие, аз рӯзи таваллуд то синни наврасӣ, наврас таҷрибаи муҳитро аз худ мекунаду мутобиқ мешавад, ёд мегираду тақлид мекунад. Дар синни навҷавонӣ, шахс дорои хусусиятҳои мустаҳкам мегардад. Бо ин роҳ зинаи якҷоягӣ (интеграция) хоҳиши дар ҷамъият мавқеи худро пайдо кардан ба вучуд меояд.

Арзишҳои иҷтимоии амалкунанда имконият медиҳанд, ки дар бораи хусусиятҳо ва фаъолияти инсон чун субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ суҳан ронд. Инсон аз нуқтаи назари илмӣ ин маҳсули қиматбаҳои инкишофи дурударози ҳаёти иҷтимоии ҷомеа мебошад. Илова бар ин, вай натиҷаи эволютсияи кайҳонии ҳуди табиат мебошад. Маҳз инсон дар шароити муҳити иҷтимоии ҷомеа зиндагӣ карда метавонад. Инчунин, вай қобилияти беҳтарини фаъолияти фикр намуданро дорад.

Аз ҳамин нуқтаи назар инсон дар маркази асосии ҳамаи муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа меистад.

Бо назардошти мушкилоти ҳавасмандгардонии ҷавонон, академик М. Н. Руткевич қайд намудааст: «Дар ҷомеаи муосир гузариш ба шаклҳои нави фаъолият пайдо шуданд ва инкишоф меёбанд, ки имкони зуд бой шудан, ба «ҳаёти зебо» шомил шуданро ваъда медиҳанд, худмуайянкунии инсон дар чунин шароит майлу рағбатро ба вучуд меорад, маҳз ин нишонаҳо барои ташкили зиндагии оянда қабул карда мешавад» [13, с.117]. Умуман зери мафҳуми субъект - шахс ҳама он хислатҳои муҳими иҷтимоии инсон ва шасх ҳамчун бавучудоварандаи таърих дарк карда мешавад.

Мувофиқи сарчашмаҳои илмӣ шахс дар омӯзиш ба гурӯҳи мафҳумҳои номуайяншуда ва баҳсталаб дохил карда мешавад. Рушду инкишофи шахсият чун низоми иҷрокунандаи ахлоқ зери таъсири оқибатҳои иҷтимоӣ мемонад. Маҳз ҳолати мазкур яке аз омилҳои асосии иҷтимоишавии ҷавонон ба таҳсилот мебошад. Дар баробари ин, чунон ки академик Т. И. Заславская қайд мекунад: «Ин танҳо ба он намудҳои таълим дахл дорад, ки дар бозор талабот доранд, пеш аз ҳама иқтисодӣ, ҳуқуқшиносӣ ва идоракунии. Талабот ба таҳсилоти муҳандисӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ хело коҳиш ёфтааст, ки ин

аксуламали ҷавононро ба пастшавии якбораи мақоми мутахассисоне, ки касбашон ба кор дар бахши давлатӣ, яъне маошашон аз буҷаи давлат чудо мешавад алоқамандӣ дорад ва ё ба бозор робитаи мустақим надорад (муҳандисон, омӯзгорон, ходимони маданият, санъат, илм) нишон медиҳад» [155, с.24].

Дар раванди иҷтимоишавӣ инсон ба низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ворид мегардад. Дар натиҷа психикаи ӯ ҳам дигаргун мешавад. Азхуд намудани тарзи рафтор, меъёрҳои иҷтимоӣ, анъана, шавқу рағбат ва қувваҳои роҳбарикунанда иҷтимоишавиро ифода мекунанд. Ниҳодҳои асосии иҷтимоишавӣ ин, оила, мактаб, ташкилотҳои иҷтимоӣ ва коллективҳои меҳнатӣ мебошанд. Илова бар ин, ба чунин ниҳодҳо ҷамъи одамонро мади назар доранд, ки дар он ташаккулёбии шахсият дида мешавад.

Шахс дар ҳаёти иҷтимоӣ кӯшиш менамояд, ки мавқеи муайянро пайдо намояд. Бо ин восита, ҳар шахс хоҳиши фаъолият намудану дар ҷамъият мавқеи худро пайдо кардан ба вуҷуд меояд. Ҳолати мазкур он гоҳ хуб мегузарад, ки агар хусусиятҳои инсон аз тарафи гурӯҳ ва ё ҷамъият қабул карда шавад. Дар тамоми ҳаёти худ инсони комил ҳамчун шахс метавонад рушду ташаккул ёбад. Илова бар ин, шахсият ин маҳсули равандҳои воридшудаи муносибатҳои ҷамъият мебошад. Бо ҳамин хотир, мафҳуми шахсият бевосита бо хусусиятҳои иҷтимоии одамон алоқаманд аст. Яъне аз ин ҷо чунин бармеояд, ки фард берун аз ҷомеа ва муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун шахсият шуда наметавонад.

Бо вуҷуди ин «муассисаҳои иҷтимоӣ, ки фаъолияти муътадили ҷомеаро дар сатҳи қаблӣ таъмин мекунанд, мавқеи пешбарии худро дар иҷтимоишавии ҷавонон, ташаккули самтҳои ҳаётии онҳо, ба захираҳои иҷтимоӣ ва моддии оилаи падару модарон, инчунин, инфрасохтори ҷойгирии маҳалҳои аҳолинишин аз даст доданд» [155, с.25].

Дар шароити муосир инсон ин мавҷуди биоиҷтимоӣ мебошад. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки табиати биологии ӯ, фаъолияти иҷтимоии ӯ ва сохтори

худи инсон тақсимнашаванда аст. Аз тарафи дигар, инсон ин низоми мустаҳками хислатҳои муҳими иҷтимоии фардро мади назар доранд.

Ё ин ки шахсият ин сифатҳои махсуси бадастовардаи фардро дар назар доранд, ки ҳангоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вучуд меоянд. Инсон аз қадиммулайём шахсият набуд, гарчанде ки ҳаёти инсон пурра мутеи манфиатҳои коллективҳои аввалияи меҳнатӣ буданд. Барои он ки шахсият ташаккул ёбад, фардро зарур аст, ки вориди иҷтимоишавӣ шавад. Таҷрибаи иҷтимоии азбарнамудаи одамонро фард бояд, ки муносибат ва алоқамандии иҷтимоиро аз худ намояд. Умуман шахс ин моҳияти хусусиятҳои муҳими иҷтимоӣ, сифат ва хислатҳое, ки ӯ дар натиҷаи ҳаёти ҷамъиятӣ ба амал овардааст, мади назар дошта мешавад.

Танҳо дар ҷараёни таҷрибаи таърихӣ ворид шуда, фард моҳияти иҷтимоии худро нишон медиҳад. Ҳамзамон, сифатҳои иҷтимоии худро ташаккул дода, бо ин восита мавқеи иҷтимоиашро пайдо мекунад. Рушду инкишофи инсон чун шахсият тарафҳои асосии ҳаёти иҷтимоии одамонро дарбар мегирад. Дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа ҳар як инсон чун шахс метавонад инъикос ёбад. Вақте ки шахс худаашро шинохта метавонад, он гоҳ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ворид карда мешавад.

Илова бар ин, дар самтҳои арзишии ҷавонон бошад, майл ба сарватҳои моддӣ, ба фаъолияти соҳибкорӣ (тиҷорат) ва умуман парастии пул ҳукмфармо мебошад. Ҳамин тариқ, дар натиҷа ноустувории миёни наслҳо фосила пайдо шуд - дониш ва таҷрибаи ҳаётии насли қаблӣ. Аз як тараф калонсолон аҳаммияти иҷтимоии худро аз даст дода, дигар ба сифати агентҳои асосии иҷтимоишавӣ оила, гурӯҳи ҳамсолон, дӯстон шуда истодаанд.

Метавон чунин қайд намуд, ки онҳо на ташкилдихандаи ҳувиёти гурӯҳии ҷавонон, балки аҳаммияти маҳдуд доранд. Ба таври муқоиса бо давраи шуравӣ дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозаргонии ҷомеаи Тоҷикистон низоми тамоюли арзишмандии хатмкунандагони макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ дигаргуниҳои ҷиддиеро тай намуд.

Чӣ тавре ки муҳаққиқи тоҷик М. К. Тавакалова қайд мекунад: «муносибат ба самаранокии меҳнат (мунтазам худтакмилдиҳӣ, раванак додани дониш ва малакаи худ аз рӯйи ихтисос, бо кори дӯстдошта машғул шудан, эҷодкорона меҳнат кардан, қобилиятҳои худро ба кор бурдан дар шуури ҷавонон бо назардошти меҳнат, пеш аз ҳама бавучудории неъматҳои моддӣ, ҳамчун воситаи ноил шудан ба дигар мақсадҳо бартараф карда мешавад» [155, с.26].

Ҷавонони ҳозира дар муқоиса бо замони шуравӣ, аз лиҳози иҷтимоӣ инкишофнаёфта буда, инчунин нақшаи ҳаёти шахсиашонро намесозанд. Аз тарафи дигар онҳо дастури дақиқ, нуфӯзи ахлоқӣ ва нақшаи пешбурди зиндагӣ надоранд. Яке аз вижагиҳои табдили арзишҳои иҷтимоӣ дар кишвар бо эҳёи дин ва таассуботи мазҳабӣ, ки бо мушкилоти факр алоқаманд аст, ба густариши таассуби динӣ мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислом ҳамчун ҷаҳонбинии асосии динӣ мебошад, ки он дар навбати худ дорои низоми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинии арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва инчунин иҷтимоӣ - фарҳангӣ мебошад. Набояд фаромӯш кард, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ дин ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ вазифаҳои идоранамой ва тарбиявиро метавонад иҷро намояд.

Илова бар ин, он ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ метавонад муносибату равиши ҳосаи худро бо тарзу усули ҳаёти муносири ҷомеа ташаккул диҳад. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки ҷанбаи динии равандҳои иҷтимоӣ, маънавӣ ва гендерӣ дар ҷомеа пайваستا таваҷҷуҳи мутахассисон ва олимону муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад. Агар ба таърих бо дидаи таҳқиқ назар афканем, маълум мешавад, ки ба истиснои давраи шуравӣ, таъсири тафаккури динӣ ба арзишҳои тарбиявӣ хеле зиёд аст. Аз як тараф раванди мазкур ба иҷтимоишавии шахс хело ҳам муҳиму саривактӣ мебошад.

Ба фикри мо, набояд аз чунин омили муҳими раванди иҷтимоӣ тамоман рӯй гардонд, ё ин ки бетараф монд, хусусан, аз таъсири чунин омил ҳангоми иҷтимоишавӣ ба воситаи гирифтани маълумот. Баръакс, бояд тамоми нерӯи бузурги иҷтимоию маънавии динро дар ташаккули саъю кӯшиши маърифатӣ маданиятнокии насли наврас ба як маҷрои созанда равона бояд

кард. Албатта, ба пешгирии эҳсосоти номатлуб чунин бархӯрд дар заминаи бинишу фаҳмиши динӣ миёни ҷавонон мусоидат карда метавонад. Вобаста ба ин масъала метавон қайд кард, ки дар ҷомеаҳои шарқӣ миёни арзишҳои амалкунанда арзишҳои динӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамоянд.

Аз ин лиҳоз, ҷиҳати муайян кардани вижагиҳои табилии арзишҳои иҷтимоишавӣ дар ҷумҳурӣ, дар қатори дигар равишҳо барои ҷилавгирӣ бояд арзёбии нақши шуури динӣ муносибати мутавозин ва объективӣ дошта бошад. Бинобар ҳамин ҳам, баҳодиҳӣ ба таври объективӣ имконият медиҳад, ки соҳаҳои илмӣ рушди ояндаи онро пешбинӣ намояд. Инчунин, паҳлуҳои гуногунҷабҳа ва падидаи рушди таърихии ҷомеаи мавҷударо мавриди омӯзиш қарор диҳем. Бо назардошти ин мулоҳизаҳо давлату ҳукумати Тоҷикистон дар замони истиқлолият ба хоҳири ислоҳи камбудииҳо ва арзёбии аҳаммияти арзишҳои динӣ корҳои зиёдеро анҷом дод. Аз ин хотир, нақш ва мавқеи иҷтимоии дин дар ҳаёти маънавии ҷомеа басо муҳим мебошад.

Бояд қайд намоям, ки чунин тасмимҳо имконият фароҳам оварданд, ки суботу оромӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон барқарор карда шавад. Раванди таълим, махсусан аз нуқтаи назари гендерӣ, имкон медиҳад, ки он арзишҳою манфиатҳои мазҳабӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ, миллий ва давлатӣ ба ҳам бипайванданд. Барои маълум кардани вижагиҳои ҷаҳонбинии динӣ, фаҳмидани хусусияти табилии арзишҳои иҷтимоӣ дар давраи гузариш ба шакли бозори иқтисодиро бе муносибати дурусти илмӣ асоснок намудан имконнопазир аст. Таҳлили илмӣ он имкон медиҳад, ки пайдоиши ҳодисаҳои номатлуби ифротгароӣ ва оқибатҳои онро дар ҷомеа пешгирӣ намоем.

Аз ин лиҳоз, барои он ки ҷавонони мо ба ҳар гурӯҳу ҳаракатҳои хатарнок ворид нашудан зарур аст, ки пеш аз ҳама онҳо донишу ҷаҳонбинии илмӣ дошта бошанд то ки дар ҳаёти мустақилонаи худ ҳулосаҳои лозимиرو оқилона бароварда тавонанд. Яъне маҳз ҷаҳонбинии илмӣ ва донишҳои дунявӣ имконият медиҳанд, ки ҷавонони мо ба гурӯҳҳои ифротӣ шомил нашаванд. Дар ин самт барои васеъ гардонидани ҷаҳонбинии илмӣ ба мо илмҳои ҷамъиятӣ аз он ҷумла илми сотсиология метавонад ёрӣ расонад. Аз

ҷониби дигар, аксаран наврасону ҷавонон, ки зуд - зуд ба равандҳои иҷтимоишавӣ дучор мешаванд, метавонанд ҷиҳати сайқал додани донишу малакаҳои касбиашон аз илми сотсиология ҳамаҷиҳата истифода намоянд.

Шахс дар чунин як шароити таърихӣ, ки ҳудаш зиндагӣ менамояд, рушду инкишоф ва ташаккул меёбад. Тағйирёбиҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодии муҳити «номуайянӣ», «ғайримушаххасӣ» ба вучуд меоянд. Дар натиҷа раванди иҷтимоишавӣ на ҳамеша бомуваффақият мегузарад. Мушкилоти асосии ҷомеаи муосири тоҷик дар раванди иҷтимоишавии ҷавонон ин набудани меъёрҳои иҷтимоишавии шахс мебошад.

Ба ибораи дигар маҳз арзишҳои иҷтимоӣ ба одамон имконият медиҳанд, ки дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа чӣ тавр рафтор намоянд. Агар шахс дар амалияи ҷамъиятӣ санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ ва санаду меъёрҳои ахлоқиро риоя, ҳифз ва арҷгузорӣ намояд, он гоҳ ба рафтори бошууруна даст задааст. Дар ҳолати баръакс, шахс ба рафторҳои ғайримереъии иҷтимоӣ ва қачрафторӣ даст задааст. Аз ҳамин нуқтаи назар, дар раванди иҷтимоишавӣ арзишҳои иҷтимоӣ ва истифодаи оқилонаи он хело ҳам муҳим мебошанд.

Вақте ки дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа дигаргуниҳои босуръат ба амал меоянду тағйиротҳои ҷамъиятиро муайян мекунад, идеалҳои кухнаи иҷтимоӣ симои умумибашарии худро гум мекунад. Дар сурати вучуд надоштани қолабҳои муайяни ғоявию мереъии ҳислатҳои муайяни шахс, иҷтимоишавии ҷавонон бо намунаи гуногунандешӣ ва камбизоатӣ мувоҷеҳ мегардад. Дар баъзе мавридҳо фарҳанги ғарбӣ, навъҳои гуногуни равияҳои динии ғайрианъанавӣ, баъзан тамоюли ифротгароӣ ва дигар ҳолатҳо рӯ ба рӯ мешавад.

Вобаста ба ин дар ҷумҳурии мушкилоти иҷтимоишавии шахс ва нақши ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ин раванд шадидтар мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳам арзишҳои иҷтимоӣ ва ҳам ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа васеъ истифода бурда мешаванд. Тавре М. К. Тавакалова қайд мекунад: «Ҷамъияте, ки муваффақияти иҷтимоишавиро таъмин мекунад, метавонад ҳувиати худро ҳифз кунад, ба он аз хориҷи кишвар ворид намудани фарҳанг ва арзишҳои каси дигар таҳдид намекунад. Барои идоракунии раванди иҷтимоишавии

ҷомеа, механизми назорати иҷтимоиро истифода мебаранд, ки тавассути танзими ҳукукии фаъолияти ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ таъмин карда мешавад, ки мутобиқати рафтори одамонро ба меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботҳои иҷтимоӣ таъмин карда, ба омилҳои қачравӣ дар раванди иҷтимоӣ имконият намедиҳад» [155, с.27].

Агар мо хоҳем, ки ҷавонро аз тамаддуни космополитикии Ғарб муҳофизат кунем, бояд тамоми қомебиҳои маданияти миллиро самаранок истифода намоем. «Қафолати бозғитмоди зидди офатҳои миллӣ ин қобилияти донишомӯзии мардуми кишвар ва миллат аст. Қобилияти омӯхтан мавҷудияти чунин маҳорати умумии илмиро, ба монанди қобилияти нишон додани чизи асосии муҳимро, ки барои ҷудо кардани тухмҳо аз қох кӯмак мекунад, пешбинӣ мекунад» [53, с.12]. Барои ташаккули шахси қомил, шахс ба самтҳои равшани арзишии мақсаднок ниёз дорад.

Иҷтимоишавӣ инчунин хотираи таърихии инсониятро нигоҳ дошта, барои ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шудани инсон, ташаккули сифатҳои шахсии ӯ мусоидат мекунад. «Раванди иҷтимоишавӣ аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар пиронсолӣ анҷом меёбад. Ҳангоми иҷтимоишавӣ шахс нақшҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоии ҷомеаро, ки дар он ҳаёти ӯ қорӣ мегардад, аз худ мекунад. Бидуни иҷтимоишавӣ одамон қомилан нобаробар мешаванд, рафтори онҳо идоранашаванда мегардад, он қох дар ҷомеа зиддиятҳо ба амал меоянд.

Ба ақидаи ҷомеашиноси амриқӣ Н. Сметзер: «се омил вуҷуд дорад, ки иҷтимоишавии бомуваффақиятро таъмин мекунад. Яқум, интизориҳои ҷомеа, дуҷом тағйир додани рафтор дар посух ба интизориҳои ҷомеа ва сеҷом, майл ба қонформизм» [155, с.28]. Кӯдак бе кӯмақи одамони қирду атрофаш муошират карда наметавонад, бинобар ин таҳқурсии ибтидоии иҷтимоишавии кӯдақро волидайн, бародарону қохарон, бобою бибиҳо, ҳешовандони наздиқу дур, ҳамсолони ӯ ташқил медиҳанд. Ҳар қас метавонад чизеро диҳад, ки дар раванди иҷтимоишавӣ ҳудаш омӯхта, ба он ноил гаштааст. Ҳамсолон вазиқай муҳимро иҷро мекунанд, онҳо ба қузариш аз

кӯдакӣ ба камолот мусоидат мекунад, ки дар он ҷо иҷтимоишавии ибтидоӣ ба охир мерасад ва дар ин марҳила шахс ташаккул меёбад.

Ба ин васила меҳоме баъзе проблемаҳои равандҳои иҷтимоишавии шахсро дар Тоҷикистон таҳлил намоем. Дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ва гузаштан ба шаклҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ тарзи қуҳнаи ҳаёт барҳам хӯрд. Чунин омил ба раванди ташаккули ҷавонон ҳамчун шахс таъсири манфӣ гузошт. Махсусан, оқибатҳои харобиовари вазъи иқтисодӣ набудани қорҳонаҳои истеҳсолӣ, афзудани бекорӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, қамбизоатии қуруҳҳои иҷтимоии аҳолӣ ва ғайраҳо мебошанд. Оқибатҳои ин омилҳо муҳити иҷтимоии ҷомеа ро тағйир медиҳанд. Илова бар ин, то имрӯз ба иҷтимоишавии шахс ва мутобиқшавии ҷавонон дар шароити иқтисоди бозаргонӣ таъсир мерасонад.

Сабаби дигаре, ки ба иҷтимоишавии шахс таъсир мерасонад, мушкилии қамбизоатии қисми зиёди қуруҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳолӣ мебошад. Қамбизоатӣ падидаи бисёрҷанба буда, мутаносибан ба ташаккули ҳудушнотии миллӣ ва муайян қардани ҳувияти мардум, баҳусус ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Чунон ки ҷомеашнотии рус А. Здравомислов таъкид мекунад: «Агар баланд шудани сатҳи зиндагонии аҳолӣ бо фароҳам овардани имқониятҳои васеътар барои зуҳури манфиатҳои иҷтимоию мадания он сурат нақрад, ин барои инқишофи тамоюли истеъмолқунандагон заминаи объективӣ меқардад. Ҳавасмандии моддӣ дар ин сурат ба шаклҳои олӣ нагузашта, ба таври васеъ инқишоф меёбад. Дар нақбати ҳуд, тамоюлҳои истеъмолӣ, ки дар байни ҷавонон паҳн мешаванд, дар муносибат ба меҳнат тамоюлҳои манқиро ба вуқуд меоранд, шавқу рағбатро ба меҳнат қоҳиш медиҳанд, заминаи ҳавасмандии моддию маънавии фаъолияти меҳнатиро суст мекунад» [155, с.31].

Равоншиносон собит қардаанд, ки тамошони аз меъёр зиёди барномаҳо ва филмҳои қуногуни қосмополитӣ ба руҳияи инсон таъсир расонида, нуқсонҳои психопатологиро бедор менамояд. Наврас метавонад ба ҳилофи арзишҳое, ки аз қониби ниёғони мо ҳифз ва аз насл ба насл мерос мондаанд арзишҳое ро қабул қунад, ки ба тафакқур ва анъанаҳои мардуми мо ҳос

нестанд. Ханӯз дар асри XIX ҷомеашиноси фаронсавӣ Э. Дюркгейм навишта буд, ки: «Тарбия дар ҳамон ҳолат солим мешавад, ки агар халқ дар ҳолати солим зиндагӣ кунад. Агар муҳити ахлоқӣ вайрон шавад, ҳуди омӯзгороне, ки дар ин муҳит зиндагӣ мекунанд, гирифтори ғасод мешаванд. Аз ин рӯ, ин насл бояд ҳудро ислоҳ намоянд, то насли ояндаро тавонад ислоҳ кунад» [155, с.32].

Вобаста ба ин, дар ҳалли мушкилоти иҷтимоишавии шахс, нақши ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ муҳим мебошад. Ҳамзамон ниҳодҳои мазкур насли ҷавонро тадриҷан бо тамоми махсусиятҳои хоси ҷомеаи бозори меҳнат ба худ ҷалб менамояд. Ба он чунин ҳислатҳо чун уҳдадорӣ, мақсаднокӣ, истиқлолият дар интиҳоби масири ҳаётӣ, ё қабулкунии қарорҳои дуруст мансуб буда метавонанд. Маҳз ҳамин арзишҳои иҷтимоӣ, нисбати касби интиҳобшуда, ғайолияти корӣ ва ташкили оила аз ҷониби ҷавонон тавсиф карда мешаванд.

Чӣ тавре ки қайд карда шуд, шахсият ин маҳсули равандҳои воридшудаи муносибатҳои ҳаётии татбиқшавандаи субъект мебошад. Бо ҳамин хотир мафҳуми шахсият бевосита бо хусусиятҳои ҷамъиятии одамон алоқаманд аст. Пеш аз он ки дар бораи шахсият сухан ронем, пеши назар сифатҳои иҷтимоии шахсиятро ёд меорам. Давоми ду даҳсолаи сипаришудаи ҷомеаи мо натиҷаи дигаргуниҳои қатъии мусбӣ ба назар мерасанд. Ин дигаргуниҳо метавонанд ба ташаккули маънавии шахси нав мусоидат намоянд. Дар навбати худ, тарзи ҳаёти ҷомеаро низ ба куллӣ тағйир медиҳад. Ба ин маъно Ш. Шоисматуллоев қайд мекунад, ки: «Дар гузаштани ҳар як давлат ба роҳи иқтисоди бозорӣ мустаҳкамшавии шакли моликияти хусусӣ нақши асосиро мебозад, ки он асоси муносибатҳои молу амволиро дорад. Аз он ояндаи кулли табaddулотҳои демократӣ, пайвастании давлат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, эҳёи самараноки иқтисодиёт ва аз ҳама муҳим, тақмили шуури инсонӣ, ки бо худ демократикунонии муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳад, вобаста мебошад» [137, с.91].

Хулоса, дар шароити тағйирёбии ҷомеа ва гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ, инчунин ҳалли пурсамари мушкилоти иҷтимоӣ -

иқтисодӣ пеш аз ҳама аз тағйироти фаъолияти пурраи табақаҳои иҷтимоӣ вобаста аст. Вобаста ба ивазшавии шароит дар соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ талабот ба тағйирдиҳии сифатҳои шахсӣ меафзояд. Вазъи умдаи инсоният, мутақобилии тақозои шадид ҳама вақт дигаргун шуда, дар баъзе ҳолат ҳангоми табaddулотӣ пуршиддат ва умқӣ ба миқдори тасодуфӣ мерасад. Бинобар ҳамин ҳам, ба ин ё он чомеа пеш аз ҳама сохтори арзишмандиаш хос аст, ки хусусиятҳои фарҳанги мавҷударо инъикос мекунад. Ҳамаи он арзишҳои иҷтимоӣ, ки шахс дар давоми раванди таълиму тарбия аз худ намуздааст, маҳз аз тарафи чомеа ба ӯ интиқол дода мешавад. Азҳуднамоии иҷтимоӣ бошад, масъалаи муҳимтарин дар давраи тағйиротҳои куллии иҷтимоӣ аст. Қараёнҳои дигаргунсозии зиёда аз бист соли охир ба он мусоидат намуданд, ки аксари ҷавонон атрофи манзараи ҷаҳон, низомӣ арзишҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо чандон дарки равшан надоранд. Бинобар ҳамин ҳам, ташаккули низомӣ босифати таълиму тарбия ва иҷтимоишавии ҷавонон ба ниҳодҳои иҷтимоӣ ин зарурати таъхирнопазир мебошад.

БОБИ II. МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИМОИШАВИИ ШАХС ДАР ҚОМЕАИ ТАҒЙИРЁБАНДАИ ТОҶИКИСТОН

2. 1. Мушкилот ва хусусиятҳои аввалияи иқтимоишавии шахс дар шароити қомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон

Оила дар таърихи инсоният қадимтарин ниҳоди иқтимоӣ маҳсуб ёфта, дар давраҳои мухталифи системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ вазифаи мушаххасро иҷро менамояд. Бинобар ин, дар шароити дигаргуншавии сохтори ҷамъият, оила яке аз омилҳои асосии иқтимоишавии аввалия мебошад, ки ба ташаккулёбии шахс таъсири муҳим мерасонад.

Дар баробари азнавсозии ҷамъият шаклҳои оила, меёру қоидаҳои муносибатҳои оилавӣ дигар шуд ва табиист, ки раванди иқтимоишавӣ тобишҳои нав пайдо намудааст. Махсусан дар он қомеаҳое, ки рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон бо усули аграрии истехсолот алоқаманд аст. Дар ин замина намудҳои анъанавии оила, меёрҳои рафтор ва қоидаҳои устувор шуданд, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти куҳнапарастӣ (консервативӣ) мусоидат намуданд.

Вобаста аз ҳаёти оила, «муносибат нисбати аъзои он ва умуман одамони гирду атроф, новобаста аз он ки инсон ба дунё муносибати мусбат ё манфӣ дорад, нигоҳи он ба ҳаёт ва муносибати ӯ бо муҳити ихтоташуда чӣ тавр ташкил шудааст, ташаккул меёбад» [134, с.45]. Омилҳои мусбату манфии оилавӣ ҳамеша дар ташаккули шахс, самти интихоби роҳи ҳаёт, муайян кардани мавқеи шахсӣ дар қомеа таъсири амиқ мегузорад. Шахс маҳз дар оила таҷрибаи аввалини ҳаётро мегирад, бинобар ин, муҳим аст, ки кӯдак дар кадом оила ба воя мерасад ва тарбия меёбад: дар оилаи солим, ё дар оилаи носолим.

Муддати хеле тӯлонии ҳаёти кӯдакии инсон дар фазои оилавӣ сипарӣ мегардад ва вобаста ба тарзи ҳаёти оилавӣ кӯдаки хурдсол тадричан ба узви мустақили қомеа табдил меёбад. Т. Парсонс, қабл аз ҳама, ба нақши оила дар раванди иқтимоишавӣ ишора намуда қайд намудааст, ки: «дар ҷараёни зиндагӣ кӯдак ба оилаи волидайн эҳтиёҷ дорад, ки ин дар навбати худ омили муҳимтарин ва таъсиргузор ба иқтимоишавии шахс мебошад» [134, с.46].

Давраи тӯлони кӯдакӣ волидайнро водор мекунад, ки ҳам ба нигоҳубини кӯдакон ва ҳам ба ҳифзи иҷтимоии он диққат диҳанд.

Моҳиятан оила шомили хусусият ва хосиятҳои ташкилоти иҷтимоӣ, сохтори иҷтимоӣ, умумияти иҷтимоӣ, як гурӯҳи муташаккили хурдро муттаҳид намуда, имкон медиҳад, ки дар он равандҳои назорати иҷтимоӣ, ҳаракатҳои иҷтимоӣ, раванди муҳоҷирату дигаргуниҳои демографиро беҳтар дарк намояд» [109, с.107]. Бо ёрии оила раванди такрористеҳсолкунии аҳоли ба амал меояд, ки ба сохтори иҷтимоии ҷомеа таъсир мерасонад. Дар оилаҳои пасошуравӣ, бахусус дар шароити гузариши ҷомеаи Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ таркиби оила тағйир ёфтааст, ки ба мушкилоти истеҳсолот, истеъмоли рафтори иҷтимоии наслҳо ва самти интихоби касбии ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Вобаста ба анъанаи миллии оила ва тафаккури мардумони гуногун таърифҳои зиёди оила мавҷуданд. Илова бар ин, дар онҳо ҷанбаҳои ҳаёти оилавӣ, ҳамчун муносибатҳои ташкилкунандаи оила, аз соддатарин то васеътарин ҷудо карда мешаванд.

Миёни таърифҳои оила бо назардошти меъёрҳои такрористеҳсолии аҳоли ва якпорчагии иҷтимоӣ-психологӣ он чунин шарҳ дода мешавад: «оила системаи таърихӣ хоси муносибатҳои байни зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоӣ мебошад, ки аъзоёнаш бо муносибатҳои никоҳӣ ё хешу таборӣ, ҳаёти умумӣ ва масъулияти маънавии тарафайн ва зарурати иҷтимоӣ бо ҳамдигар вобаста буда, эҳтиёҷоти ҷомеаро ба таҷдиди ҷисмонӣ ва маънавии аҳоли таъмин менамояд» [109, с.108]. Барои пурра дарки моҳияти оила, пеш аз ҳама бояд маҳалли ҷойгиршавии он, манзил, моликият ва асоси иқтисодӣ, фаъолияти умумии падару модар, фарзандон ва ҷанбаҳои истеъмолиро бояд ба назар гирифт.

Ҷомеашиноси рус Л. П. Буев ба ақидаи Т. Парсонс таъкид карда, зикр мекунад, ки: «Оила дар баробари чунин талаботҳо ҳамчун омили иҷтимоии ибтидоӣ ҷамъияти одамонест, ки ба фаъолияти ягонаи умумии оилавӣ асос ёфтааст, ки бо риштаҳои ақди никоҳ, ҳамсарон, волидайн, хешутаборӣ ва ба ин васила амалӣ намудани такрористеҳсолии аҳоли ва раванди идомаи

наслҳои авлодӣ, инчунин иҷтимоишавии фарзандон ва нигоҳ доштани мавҷудияти аъзоёни оила алоқаманд аст» [44, с.103].

Дар алоқамандӣ бо ин оила як воҳиди ҷамъият махсуб ёфта, ҳамзамон асоси онро ташкил менамояд. Илова бар ин, аҳаммияти психологии оила аз он иборат аст, ки таҷрибаи давраи кӯдакии ҳар як фард дар муҳити он метавонад рушду инкишоф ёбад. Аз ин рӯ, агар дар фазои оила меҳру муҳаббат, фидокорию гузашт, самимияту гармӣ мушоҳида нагардад, он гоҳ чунин тарзи муносибатҳо бевосита ба рашк, душманӣ, кинаю адоват, нафрат ва ҳашм оварда мерасонад.

Аз ҳамин нуқтаи назар кӯдакон ин гуна муносибатҳоро пеш аз ҳама дар симои волидайн, хоҳарон ва бародаронашон меозмоянд. Бинобар ин, аъзоёни оила ба якдигар вобастагии ногузастанӣ доранд. Инчунин, психологияи оилавӣ бо баъзе илмҳои инсоншиносӣ, ба мисли: сотсиология, мардумшиносӣ, психологияи иҷтимоӣ алоқаи ногузастанӣ дорад. Бояд ба инобат гирифт, ки маҳз пеш бурдани муносибатҳои дохилиоилавӣ, ҳангоми ҳамкориҳои амалӣ таъмин карда мешаванд. Мувофиқи сарчашмаҳои илмӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ фикру ақидаҳои файласуфон, мутафаккирон ва ҷомеашиносон нисбати оила муҳталиф мебошанд. Ҳамин аст, ки оила аз нуқтаи назари илми сотсиология ячейкаи асосии давлату ҷомеа ба ҳисоб рафта, он дар навбати худ метавонад механизми такрористеҳсолкунии ҳаётро таъмин намояд. Набояд фаромӯш кард, ки оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ якҷанд вазифаҳои асосиро иҷро менамояд. Бинобар ҳамин ҳам, яке аз вазифаҳои марказии оила ин иҷтимоишавӣ мебошад, ки фарзандон метавонанд бо ёрии он мавқеи муайяни иҷтимоии худро пайдо намоянд.

«Оила яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим ва асосии иҷтимоӣ буда, барои рафъи ниёзмандиҳои ҳаёти инсонӣ ва устувории ҷомеа зарур аст. Оила рукни табиӣ ва асоси ҷамъият буда, нахустин мактаб ва макони асосии тарбия аст. Оила макони асосии ба фарҳангу тамаддун, одобу сунатҳои миллӣ мусаллаҳ гардонидани бачагон мебошад ва бисёр масъалаҳои муқаддасу масъулиятнокро дар рушд, таҳаввул, тарбия ва саодати инсонӣ ба ўҳда

дорад. Оила ҷоест, ки дар он ҷо арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ аз як насл ба насли дигар интиқол дода мешавад. Ҳаёти оилавӣ замина барои ворид шудан ба зиндагии иҷтимоӣ аст» [167]. Аз ин нуқтаи назар бармеояд, ки иҷтимоишавии аввалияи шахсро дар якҷанд вазифаҳои оила баррасӣ кардан мумкин аст: ба ҳаёт овардани насл, такрористеҳсолкунӣ ва иштироки аъзоёни онҳо дар раванди тақсими меҳнат ва ғайра. Инчунин бояд дар хотир дошт, ки суҳан дар бораи оқибатҳои иҷтимоии ҳаёти аксари оилаҳо меравад.

Бинобар ин, сохторҳои махсусгардонидашуда барои амалӣ намудани вазифаҳои оилаи дар ҷомеа бунёд шуда, вазифа ва равияҳои хос ба онҳо воғузур карда мешаванд, ки аз рӯйи он хусусият, намуди ин ниҳоди иҷтимоӣ муайян гардида, метавонанд бо амалҳои муайян ҳамроҳ шаванд. Дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа вазифаҳои оиларо ба асосию дуҷуминдараҷа тақсим кардан мумкин нест. Зеро ки тамоми вазифаҳои оилавӣ асосӣ мебошанд, ки дар онҳо хусусиятҳои хосро таъриф додан лозим аст. Аз тарафи дигар, барои фарқияти оила аз дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки боиси тақсим шудани вазифаҳои мушаххас дар оила гардад. Аз ин рӯ, ҷомеашиноси рус А. Г. Харчев қайд мекунад, ки: «вазифаҳои мушаххаси оила, дар навбати худ, аз моҳияти оила бармеояд ва онро инъикос мекунад ва ё вобаста ба шароитҳои муайяни таърихӣ ба он мутобиқ мешавад» [164].

Масъалаи мазкур аз нигоҳи Т. Парсонс чунин тавсиф шудааст: «вазифаҳои мушаххаси оила, ки аз таваллуд (вазифаи такрористеҳсолкунии оила), нигоҳдории фарзандон (вазифаҳои мавҷудият), таълиму тарбияи фарзандон (вазифаҳои иҷтимоӣ) иборатанд, бо тамоми дигаргуниҳои ҷамъият, гарчанде ки хусусияти муносибатҳои оила ва ҷамъият дар рафти ҳаёти ҷамъиятӣ тағйир ёфта метавонанд, чунин боқӣ хоҳанд монд» [109, с.107]. Вобаста ба ин зикр мекунем, ки муҳити иҷтимоӣ, ки дар он ҳаёти ҷавонон сурат мегирад, ба раванди мутобиқшавӣ ё иҷтимоишавии инсон таъсири яхела расонда наметавонад.

Дар таҳқиқоте, ки мо соли 2023 байни 329 донишҷӯёни 4-макотиби олии шаҳри Душанбе (Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон, Донишгоҳи

давлатии омӯзгории Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон) анҷом додем, 15,8%- чинси зан ва 84,2% чинси мард иштирок карданд. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар ташаккул ва худшиносии шахс, на фақат омилҳои муносибатҳои дӯстон ва муҳити корӣ, балки вазъи иқтисодӣ - иҷтимоии кишвар низ таъсири назаррас дорад. Вобаста ба ин ба донишҷӯён чунин савол гузошта шуд: «Қадам омилҳои муҳити зист ба мутобиқшавии шумо таъсир мерасонанд?» Нисбати ин савол ҷавобҳои мусоҳибон гуногун аст. *(нигаред ба ҷадвали 1).*

Ҷадвали 1. Омилҳои муҳити зист, ки ба мутобиқшавии ҷавонон таъсир мерасонанд. N=329

	Ҷавобҳо		Ҷоизҳои мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Дӯстони хуб	314	42,6%	95,4%
Муҳити фаъолияти меҳнатӣ	74	10,0%	22,5%
Муҳити оила	280	38,0%	85,1%
Шароити иқтисодӣ	69	9,4%	21,0%
Ҷамагӣ	737	100,0%	224,0%

Маълум аст, ки инсон ҳамеша дар зери таъсири муайяни муҳити атрофе мемонад, ки тамоми давраи фаъолияти ҳаёти дар он сурат мегирад. Дар ин маврид муҳит аз он шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ иборат мебошад, ки муҳити оила ва фаъолияти меҳнатӣ ба онҳо вобаста аст, ки ба раванди мутобиқшавии ҷавонон таъсири бевосита мерасонад.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит намуд, ки омилҳои асосии мутобиқшавии ҷавонро дӯстони хуб - 42,6 %, дар ҷойи дуюм муҳити оилавӣ - 38,0% ташкил медиҳанд. Омилҳои дигар, аз қабili муҳити корӣ (10,0%) ва шароити иқтисодӣ (9,4%) барои ин гурӯҳҳо омилҳои нисбатан муҳим барои мутобиқшавӣ дар муҳити иҷтимоӣ мебошанд. Мушкилоти иҷтимоӣ - иқтисодӣ, ангеаи асосии муносибатҳои оилавӣ, таҳсил ва шуғл ба меҳнат, махсусан дар шароити дигаргунсозии ҷомеа барои иҷтимоишавии шахс таъсиррасон аст.

Чавобҳои пурсидашудагон нишон медиҳанд, ки аслан барои мутобиқшавии шахс ба муҳити мавҷуда тамоми омилҳо аҳаммияти хоса доранд, аммо ду омили аввал барои аксари пурсидашудагон ҳалқунанда ҳисобида мешаванд. Интихоби доираи дӯстон дар давраи ба воярасӣ аз муҳити тарбия, ҷаҳонбинӣ ва дарки арзишҳои ҷамъиятӣ вобаста аст. Аз нигоҳи ҷавонон ҳар ду омил дар ташаккули шахс таъсири зиёд доранд, аммо бартарият ба доираи дӯстон дода мешавад. Дар натиҷа, ҷавонон вақти зиёди худро дар байни дӯстон мегузаронанд, на дар фазои хонавода. Ин ду омил - дӯстон ва оила - ба иҷтимоишавии аввалия дар ташаккули шахс ва равандҳои мутобиқшавии онҳо, тақрибан таъсири якхела мерасонанд.

Мувофиқи сарчашмаҳои илмӣ оила ин намунаи оддӣ ва таърихии институти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Оила иттиҳоди одамонест, ки дар асоси никоҳ ва зиндагии муштарак ба роҳ монда мешавад. Никоҳ шакли таърихии муносибатҳои тағйирёбандаи иҷтимоии миёни зану мард мебошад. Никоҳ дар навбати худ ҳаёти ҷинсӣ, ҳукуку вазифаҳои занашӯиро таъмин ва танзим менамояд.

Оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ якҷанд зинаҳоро аз сар гузаронидааст. Илова бар ин, бо эҷоди микромуҳите, ки барои рафъи фишор ва худмуҳофизатии аъзоёни оила лозим аст, мусоидат мекунанд. Ҳамаи ин омилҳо робитаи оила ва ҷомеаро инъикос мекунанд. Ба таври объективӣ ниҳодҳои иҷтимоӣ вазифаҳои худро бо оила торафт бештар муттаҳид менамояд. Дар ин замина оила як қатор вазифаҳои мушахасро иҷро менамод. Чӣ хеле ки қайд намудем оила чун омили муҳимтарини иҷтимоишавии шахс вазифаи иҷтимоишавиро анҷом медиҳад.

Шароити оилавӣ, шомили намудҳои фаъолият, «таъминоти моддӣ ва сатҳи маърифатнокии падару модар, то ба андозаи муайян роҳи зиндагии ҷавонро пешакӣ муайян мекунанд» [44, с.95]. Чӣ хеле ки дар дохили як ҷомеаи хурд фарҳангҳои гуногун вучуд доранд, ки дорои суннатҳои махсус мебошанд, ҳамзамон шахс метавонад аз он дар раванди иҷтимоишавӣ истифода барад. Аз ин хотир, баҳс атрофи оила, бидуни масъалаҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ҳеҷ эътиборе надорад.

«Аз ҷумла, дар доираи психология, психологияи оилавӣ, аз натиҷаи психологияи рушд дар навбати аввал ва аз психологияи педагогӣ ва психологияи тарбия дар навбати дуввум бисёр истифода мебарад. Кӯдак бо табиати пок ва бенуқсон ба дунё меояд, ӯро оила соlex, ё фосид мегардонад. Албатта нақши наслро, ки аз аҷдод ба кӯдак интиқол меёбад, ба назар нагирифтани мумкин нест, вале эътиқод дорем, ки тарбия махсусан, дар оила ин сифатҳоро таҳти назар қарор медиҳад. Кӯдак мисли лавҳаи тозаест, ки дар он чизе навишта нашудааст, бинобар ин ташаккули сифатҳои хуб ё бад ба муҳити оилавӣ вобаста аст. Оила шахсияти кӯдакро тақмил медиҳад ва зиндагии ояндаи ӯро мушаххас ва муайян мекунад, дар вучуди кӯдак руҳи созандагӣ ё вайронкориро эҷод мекунад ва кӯдак харобкор ё дурусткор ба воқеа мерасад» [167].

Натиҷаи таҳқиқот дар байни ҷавонон нишон медиҳад, ки баҳодиҳии таъсири муҳити оила ба ташаккули шахс ба хусусиятҳои синнусолии посухдиҳандаҳо вобаста аст. *(нигаред ба ҷадвали 2).*

Ҷадвали 2. Таъсири оила ба ташаккули шахсии ҷавонон. N=329.

	Синну сол		Ҷамагӣ
	18-24	25-30	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	113	2	115
	37,2%	66,7%	37,5%
На он қадар таъсири бад мерасонад	144	0	144
	47,4%	0%	46,9%
Умуман таъсир намерасонад	47	1	48
	15,5%	33,3%	15,6%
Ҷамагӣ	304	3	307
	100,0%	100,0%	100,0%

Тавре аз ҷадвал бармеояд, 37,2% ҷавонони синнашон аз 18 то 24 сола ва 66,7% ҷавонони синнашон аз 25 то 30 сола қайд кардаанд, ки таъсири синнусол дар муҳити оилавӣ ба ҳамаҷанба ба иҷтимоишавии шахс таъсири мусбат мерасонад. Аз шумораи умумии ҷавонони ҷавонони синну соли аз 18 то 30, 48,8% қайд кардаанд, ки муҳити оилавӣ барои ташаккули шахсии онҳо «умуман таъсир намерасонад». Тафовут дар арзиҳои таъсири оила ба раванди иҷтимоишавии шахс вобаста ба синну сол

нишон медиҳад, ки ҷавонон дар синни баркамол таъсири мусбати муҳити оиларо дар раванди иҷтимоишавӣ нисбат ба синну соли хурдтар бештар дарк мекунанд.

Дарки вазифаҳои хеш, ҳам волидайн ва ҳам фарзандон дар робита бо ҳамдигар, ҳамчун васоили мутақобила пешниҳод карда мешаванд ва муносибати онҳоро дар тӯли ҳаёт муайян мекунанд. Агар дар аввал оила барои тарбия, солимии равонӣ ва ҷисмонии кӯдакон, ташаккули шахсии онҳо, ҳамчун ҷониби ҷаъоли раванди иҷтимоии аввалия масъул бошад, пас баробари ба камолрасӣ ва балоғати кӯдакон ҳуди онҳо ҳамчун як субъекти ҷаъол дар ин муносибатҳо, ё худ ҷониби ҷаъоли раванди иҷтимоишавии аввалия амал мекунанд.

Ҳамин тавр, иҷтимоишавӣ муносибатҳои волидон ва фарзандонро, ки бо тамоми гуногунии худ зоҳир мешаванд, ифода мекунанд. Гуногунрангӣ дар услуби тарбияи оилавӣ, интизориҳои волидайн, муносибатҳо, муҳити зист, арзишҳои оилавӣ ва муҳаббат дар ин муносибатҳо аён мегардад. Аз ҷумлаи чунин омилҳои, ки ба ташаккул ва динамикаи иҷтимоишавӣ таъсир мерасонанд, муҳаққиқон низоми оилаи умумӣ, хусусиятҳои ҷаъолият ва инкишофи онро ҷудо менамоянд. Робитаҳои оилавии байни наслҳои имкониятҳои номаҳдуди тарбиявӣ доранд. Зеро фазои воқеии муҳаббат, эҳтиром, иззати калонсолон, асолати муносибатҳои, ки ба манфиатҳои умумӣ, ғамхорӣ ҳамдигар ва ғайраҳо шуури кӯдаконро фаро мегиранд, ҳиссиёти худмуайянкунӣ, дастгирӣ ва эътимодро нишон медиҳанд.

Бар асоси пажӯҳиши сотсиологие, ки миёни ҷавонон гузаронида шудааст, муайян гардид, ки қисме аз онҳо ҳарчанд вақти худро дар миёни дӯстон сипарӣ мекунанд, вале бештар ба хонавода, хусусан ба падару модар ва наздиконашон бартарӣ медиҳанд. Дар маҷмӯъ, муҳити муайяншуда барои онҳо аз нуқтаи назари тамоюли иҷтимоӣ бештар қобили қабул аст.

(нигаред ба ҷадвали 3).

Чадвали 3. Бахогузори аз тарафи пурсидашудагон ба мухити оилаи худ. N=329.

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	274	83,3	83,5	83,5
Нисбатан хуб	46	14,0	14,0	97,6
Хеле бад	1	3	3	97,9
Нисбатан бад	2	6	6	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Мухити оилавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ гуногун буда, вобаста ба шуғл, даромади оила ва сатҳи зиндагӣ фарқ мекунад ва тасодуфӣ нест, ки баҳодиҳии посухдиҳандагон ба мухити оилавӣ якхела нест. Тавре ки нишондиҳандаҳои дар чадвали № 3 овардашуда нишон медиҳад, баландтарин баҳодиҳии мухити оила, ки аз мухити мусоиди оила гувоҳӣ медиҳад 83,5%-ро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ, аз маълумоти дар чадваловардашуда маълум мешавад, ки аксарияти оилаҳое, ки донишҷӯён намояндаи онҳо мебошанд, тарзи ҳаёти комилро пеш мебаранд.

«Ба ғайр аз тарбияи бошууруна, мукаммал ва мақсаднок, - қайд мекунад Л. П. Бувев, - ки волидайн ба онҳо медиҳанд, тамоми мухити оила ба кӯдак таъсир мерасонад ва асари ин таъсирот бо мурури гузашти синну сол, дар сохтори хислатҳои шахс вокуниш медиҳад. Тавре ки маълум аст: «падарон ва модарон дар оила вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд, мутаносибан, аксар вақт тарбияи падари фарзандон аз модар фарқ мекунад. Чун анъана падар сарвари оила буда, дар раванди муносибаташ бо фарзандон осори худро нагузошта наметавонад. Ва ин аст, ки нуфӯзи бесобиқаи падар дар оила қувваи асосӣ буда, муассиртарин воситаи тарбияи мардона мебошад. Модар дар баробари падар дар оила муҳофиз ва меҳвари асосии хонавода аст» [44, с.96].

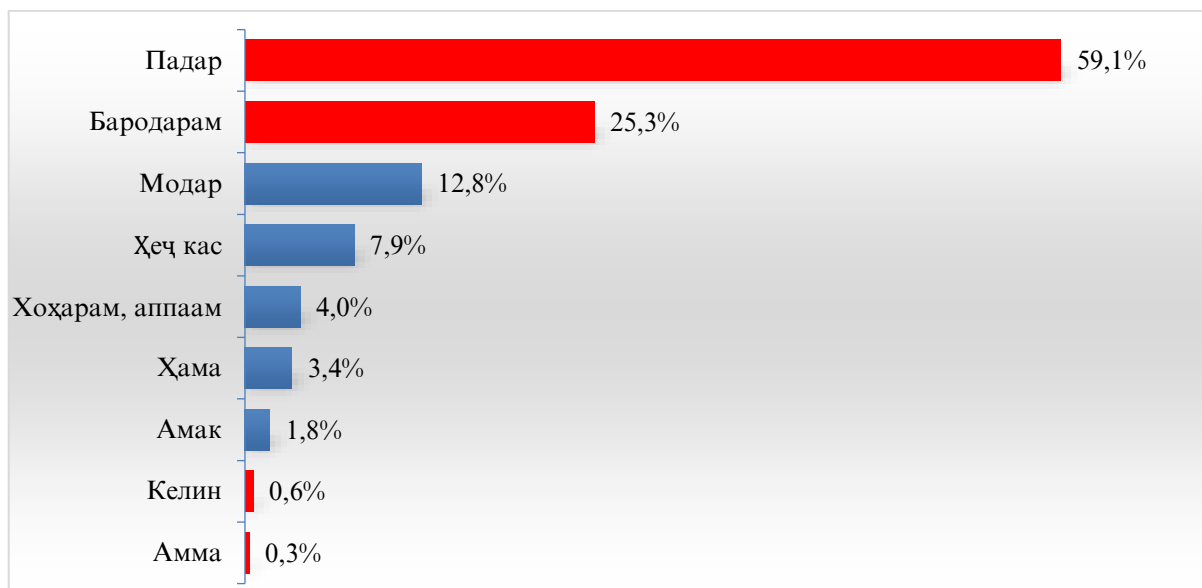
Оила нахустин ҷоест, ки дар он тифл метавонад тасаввуроти дуруст, ё нодурустро пайдо намояд. Инчунин, фарзандон дар фазои оила эҳсосоти

кавӣ, ё заифро метавонанд ба даст оваранд. Маҳз фазои хонавода метавонад, ки меҳвари пайдокунандаи меҳру муҳаббат ва ягонагии муҳаббат ба фарзанд бошад. Аз ҷониби дигар, муҳити оила ин воситаи асосие барои интиқоли одоби ахлоқ, расму руссум ва суннатҳои саҳеҳу ғалат мебошад.

Наврасон дар оила ахлоқ, масъалаи нафс, покӣ, эҳтироми қонун, инсоният, ё худ хусумат, кинаварзӣ, интиқом ва ба монанди инҳоро меомӯзанд. Яъне фарзандон дар ҷӣ гуна шароиту муҳит тарбия ёфтанишон ин пеш аз ҳама аз фазои оила ва волидони онҳо вобастагии калон дорад. Бад ин сон нақши оила дар ин ҷанбаҳо низ мушоҳида мешавад. Ва ба ин асос зеҳн ва афкори ӯ ташаккул ёфта, ба иҷтимоишавии шахс таъсир мерасонад. Пайвастагии хоси тарбияти волидайн шарти муҳимтарини инкишофи муътадили оила мебошад. Тавре ки бе падар ё модар хонаи комил вучуд надорад, пас чун шахс ташаккул ёфтани кӯдак бе омӯзиши мутаносиби тарбияи волидон дар оила ташаккул ёфта наметавонад.

«Дар ин замина давлат ва ҷомеа уҳдадор мебошанд, ки барои солимии миллат ва ҷомеа ба масъалаҳои зерин бештар аҳаммият диҳанд: ҳалли муътадили мушкилоти демографӣ, танзими оила, оmodасозии падару модар ба тарбияи фарзанд, танзими ҳуқуқу уҳдадорихои падару модар дар тарбияи кӯдак, паст кардани сатҳи камбизоатии гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли, аз ҷумла расонидани кӯмаки моддию маънавӣ ба волидони ҷавон, ташвиқу тарғиби маърифати педагогӣ байни падару модарон ва наشري адабиёти ба талаботҳои зикршуда ҷавобгӯ. Аз ин лиҳоз, рушди минбаъдаи шахсии кӯдак дар оила ба сатҳи саводноқӣ, маърифатноқӣ, ҷаҳонбинии падару модар, фароҳам овардани шароит барои тарбияи фарзандон вобаста аст» [163]. Дар робита ба ин, қайд мекунем, ки оилаи бомаърифат дар муайян кардани роҳи зиндагии кӯдакон, интиҳоби касбии онҳо ва қобилияти дуруст паймоиш кардан дар душвортарин шароити зиндагии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Дар ин раванд яке аз омилҳои ҳалкунанда дар иҷтимоишавии ҷавонон ва ташаккули шахсии онҳо шумораи одамони бомаърифат дар оила мебошад. Вобаста ба ин, ба иштирокчиёни пурсиш чунин савол гузошта шуд. *(нигаред ба расми 1).*

Расми 1. Оё аъзоёни оилаи Шумо маълумоти олий доранд? N=329.

Натиҷаи пурсиш нишон медиҳанд, ки аксарияти аъзоёни калонсоли оила, яъне 71,9%-и падару модарони пурсидашудагон маълумоти олий доранд. Табиист, ки сатҳи маърифатии оила, нафақат муҳити солими оиларо маълум менамояд, балки ба рушди кӯдакон низ метавонад мусоидат намояд. Инчунин қобилияти онҳоро ошкор сохта, ба ин васила дар иҷтимоишавии шахс нақши хеле муҳим мебозад. Аз тарафи дигар, на танҳо дар гирифтани касби зарурӣ, балки ба худмуайянкунии иҷтимоии насли наврас ва ворид шудан ба сохтори иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки иҷтимоишавии аввалияи шахс аз микромуҳити иҷтимоии атроф, фазои психологии оила, шароити таълим, муносибат бо волидон ва шахсияти худ волидон дар кӯдак инъикос меёбад. Дар навбати аввал ин ба хислатҳои шахсӣ, ё характери ӯ метавонад таъсир расонад. Агар фазои оилавӣ барои муҳити зиндагӣ, инчунин барои рушди руҳии кӯдак номусоид бошад, эҳтимол аст, ки хислатҳои ташаккулёфтаи шахсии ӯ низ дар оянда ғайримуқаррарӣ гардад. Ба фикри мо, дар чунин ҳолат кӯдак метавонад барандаи аломати бемории муайяне гардад, ки он дар фазои оила дар шакли ошкор ё пинҳонӣ вучуд дорад. Ҳамзамон, бевосита инҳо ба хусусиятҳои шахсии ӯ таъсир мерасонад.

Дар баробари он, ки бешак шахсияти волидайн дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва эътиқоди ахлоқии фарзандон нақши амиқ дорад, «набояд фаромӯш кард, ки худӣ волидайн аксар вақт вазъиятеро, ки фарзандон дар он тарбия ёфтаистодаанд фаромӯш мекунанд ва фазои дар оила ба вучуд омадаро аз даст медиҳанд, ё идора карда наметавонанд, ки ба инкишофи кӯдак таъсири номусоид мерасонад» [44, с.98]. Педагогика он хислатҳои мушаххасеро, ки дар онҳо муносибати байни волидон ва фарзандон сурат мегирад, худуди қудрат, озодӣ ва масъулиятро, ки ба меъёр табдил ёфтаанд, тавзеҳ медиҳад. Дар баробари ин, махсусан баъди гузаштан ба шаклҳои нави воқеияти ҷамъиятӣ, муносибатҳои оилавӣ, асоси масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аксар вақт вазъияти низоӣ ба амал меояд. (нигаред ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Низоҳои оилавӣ ва омилҳои он N=329.

Низои оилавӣ	Шумораи пурсидашудагон	%	Омилҳои асосии низоҳои оилавӣ	Шумораи пурсидашудагон	%
Дар оилаи мо низои вучуд надорад	163	49,5	Норасоии молиявӣ дар оила	326	45,7
Низои кам ба вучуд меояд	145	44,1	Баҳам мувофиқ наомадани характери аъзоёни оила	281	39,4
Низоҳои оилавӣ тез- тез ба вучуд меоянд	5	1,5	Дар заминаи рашк	24	3,4
Аз ҷавоб худдорӣ мекунанд	4	1,2	Дар оилаи мо низоҳои мушоҳида намешаванд	72	10,1
Ба ҷавоб додан мушкилӣ мекашам	11	3,3	Ба ҷавоб додан мушкилӣ мекашам	11	1,5
Ҷамагӣ	329	100,0	Ҷамагӣ	714	100,0

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки аз шумораи умумии пурсидашудагон 49,5% дар оила мавҷуд набудани вазъияти низоӣро қайд кардаанд, ба андешаи 44,1%-и пурсидашудагон вазъияти низоӣ дар оилаи онҳо кам аст. Аз ин лиҳоз, бахши аъзои хонаводаҳои ҷавонони

пурсишшударо метавон дар ин масъала хуб арзёбӣ кард. Дар байни пурсидашудагон танҳо 1,5% қайд карданд, ки аксар вақт муноқишаҳои оилавӣ «дар заминаи рашк» ба вучуд меоянд. 45,7%-и мусоҳибон омилҳои асосии низоъҳои оилавиرو ба мушкилотҳои таъмини молиявии оила рабт медиҳанд. Боз як омилҳои муҳими муноқиша дар оила, ба гуфтаи афроди пурсидашуда, дар заминаи номувофиқ будани табиати аъзои оила ба вучуд меояд - 39,4%. Ин омилҳо дар оила ба раванди иҷтимоишавии кӯдакон ва ташаккули шахс таъсир мерасонанд ва ба ҳалли мушкилотҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият алоқаманд мебошанд.

Аз ин бармеояд, ки проблемаҳои тарбия, ки дар асоси онҳо низоъҳои дохилӣ, ҳатто дар кӯдакони оилаҳои ба истилоҳ «некуаҳвол» ба миён меоянд, проблемаҳои муносибати кӯдакро бо олами беруна, бо ҷомеа ва муҳити зист, равшан нишон медиҳанд. Оила ҳамчун як гурӯҳи хурди иҷтимоӣ, ҳанӯз наметавонад, ки инкишофи мутаносиби бисёре аз кӯдаконро ҳамчун шахс дар шароити муосири иҷтимоӣ таъмин намояд. Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки ба мактабҳои ҷумҳурӣ кӯдаконе меоянд, ки аксар вақт таҷрибаи муносибат бо ҷаҳони берунаро надоранд. Махсусан, ин мушкилот дар байни кӯдакони бепарастор ба назар мерасад. Илова бар ин, нашъамандӣ, дар кадом шакле набошад, барои оила ва ҷомеа хело ҳам масъалаи назаррас аст. Табиист, ки ҳолатҳои зикршуда ба рушди бомуваффақияти шахсии наврасон таъсири манфӣ мерасонанд.

Омилҳои номбурда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар доираи ниҳоди иҷтимоии маориф, ки воқеан дар тарбияи насли наврасбо муассисаҳои таҳсилоти умумӣ алоқа дорад, таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои тарбиявии таълимро зиёд кардан муҳим аст. Раванди ҷамаҷонибаи иҷтимоишавиро метавон ҳамчун ташаккули муҳити тарбия муаррифӣ кард. Илова бар ин, барои ташкили вазъияти тарбиявӣ ва беруназмактабӣ, ки таҷрибаи мусбати ҳаётии насли наврасро ғанӣ гардонда, ба талабагон имконият медиҳад, ки бо таҷрибаи ҳаёти нави ҷамъиятӣ; таҷрибаи ҳамкории муассир ва оқилона бо калонсолон шинос шаванд. Ба ғайр аз ин, тарзу шаклҳои кори тарбиявӣ бояд воқеиятҳои муосири ҳаёти «томактабӣ»-и кӯдакро ба назар гирад. Аз тарафи

дигар, сахтгирӣ ва талаботи ҷиддӣ бефоида ва ҳатто зиёновар аст, агар мафҳуми ин талабот аз кӯдак пинҳон монад ва ё ба ӯ наздик набошад.

Вобаста ба ин, барои рушду ташаккули шахсии кӯдак, ки дорои системаҳои саҳеҳи таълимӣ мебошад, иҷрои шартҳои зерин зарур аст:

- ҳама гуна маҳдудият ва талабот, пеш аз ҳама, бояд ба эҳтироми шахсии кӯдак, инчунин эҳтироми шахсе асос ёбад, ки барои кирдори худ бидуни поймол кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахсони дигар масъулият ба дӯш гирад;

- системаи талаботҳо бояд барои ташаккули фарҳанги муошират, рафтори шоиста хизмат намояд ва дар ҳеҷ ҳолат ҳолати фишороварӣ ва ё таҳқири кӯдак набошад.

Аз ин рӯ, таҳлили унсурҳои асосӣ, хусусиятҳо ва сохторҳои иҷтимоишавии шахс дар ҳаракат, тағйирот ва таъсири мутақобилаи онҳо имкон медиҳад, ки бо роҳҳои шаффофу самарабахш ба ҳалли ин масъала ноил шавем. Ҳамаи шахсон ва ниҳодҳои марбута иштироки насли наврасро дар идора кардани ҳаёти худ дар мактаб ё синф, иштирок дар идоракунии ва ё худидоракунии, дар қабули қарорҳои якҷоя ва иҷрои онҳо бояд ба самти дуруст равона кунанд.

Инчунин, унсурҳои ҳаёти муштаракӣ мактабӣ, монанди эҳтиром ва риояи анъанаҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Маҳз ба назар гирифтани ҳамин гуна унсурҳо бештар аз ҳар як омӯзгор ва мутахассиси соҳа аниқ кардани мақсаду вазифаҳои асосии кори тарбиявӣ, кор карда баромадани системаи нишондиҳандаҳои муваффақиятнокии онро талаб мекунад. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки омӯзиши сатҳи рушди маҳорат, чун қоида, на муайян намудани сатҳи инкишофи кӯдак бо ҷамъбасти минбаъдаи маълумот, балки ҳадафи ниҳой бошад, ки ба нақшаи кори муаллим мутахассисҳои фаннӣ ва тарбиятгар кӯмак расонад.

Ҳангоми омӯзиши сифат ё сатҳи ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ онҳоро на ҳамчун воситаи баҳодихии сатҳи салоҳияти иҷтимоии кӯдак, балки ҳамчун воситаи зарурии таҳлил ва ба нақшагирии кори таълиму тадрис ва тарбиявӣ - дар асоси муқоисаи натиҷаҳои пешбинишуда ва воқеии ташаккули

малакаҳои иҷтимоӣ ва ба инобат гирифтани норасоҳои ошкоршуда, ки воқеан мушкилоти дарк кардаи кӯдакон дар инкишофи салоҳиятҳои иҷтимоии худ онҳоро ифода мекунанд, - бояд истифода кард.

Дар воқеъ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутабоқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо назардошти уҳдадорӣҳои қаблан аз рӯйи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қабулшуда меъёрҳои ҳуқуқиеро муқаррар менамояд, ки ҳуқуқҳо, кафолатҳо, имтиёзҳо ва дигар тадбирҳои ҳифзи иҷтимоӣ гендерии аҳолиро муайян мекунанд. Сарфи назар аз тамоми тадбирҳои аз ҷониби давлат андешидашуда, аз як тараф, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии оила ва аз ҷониби дигар, барои беҳтар намудани мавқеи зан, дар ҳаёти амалӣ онҳо ҳанӯз ҳам дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ маданӣ ва ҳатто ба муваффақиятҳо расидан ба нобаробарӣ дучор мешаванд. Масалан, чунин омилҳои объективӣ ва субъективӣ дар соҳаи иқтисодӣ - иҷтимоӣ вучуд доранд: мушкилоти бекорӣ ва муҳоҷират, бӯҳронии давомдор дар иқтисодиёт, афзоиши шиддати иҷтимоӣ, ки пеш аз ҳама ба мавқеи занон таъсири манфӣ мерасонанд.

Мушкилоти паст будани сатҳи таҳассус ва музди меҳнат, кам будани шуғли меҳнатӣ, камбудии таъкили ёрии тиббӣ, муассисаҳои томактабӣ, умуман муассисаҳои тарбиявӣ, мушкилоти манзил ва афзоиши мунтазами нарх ба вучуд меоваранд. Ин омилҳо махсусан ба модарон дахл доранд, зеро онҳо қувваи қонунӣ кам муҳофизатшуда мебошанд: истифодаи меҳнати онҳо бо зарурати додани имтиёзҳои муайяни меҳнатӣ ва тадбирҳои ҳифзи иҷтимоӣ, додани ёрдампулии махсус алоқаманд аст.

Шуғл дар оила яке аз омилҳои асосии худамаликунӣ, худтаъминкунӣ ва иҷтимоишавии шахс мебошад. Ҳалли оқилонаи масъалаи бо қонун таъмин намудани аҳоли, на танҳо ба таъминоти моддӣ оила мусоидат мекунад, балки асоси рушди масъалаҳои моддӣ ва маънавии ҷамъият мегардад. Оилае, ки аъзоёнаш соҳиби касбу ҳунар ҳастанд ва дар истеҳсолот қонун мекунанд, ба худмуайянкунӣ насли навраст ва ба тамоюли ҳаётии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар байни ҷавонони пурсидашуда 54% зикр кардаанд, ки дар оилаи онҳо «нафари бекор ҳаст», 46% баръакс, набудани бекоронро дар оила, қайд кардаанд. Тафовут нисбати ин масъала, ҳамагӣ 8 %-ро ташкил медиҳад. Хусусияти хоси ин вазъият тафрикаи даромади оилаҳои гуногун мебошад, ки боиси табақабандии ҷомеа ба камбизоатҳо ва сарватмандон мебошад, ки ба ташаккули иҷтимоишавии шахс таъсири номутаносиб мерасонад ва барои оилаи устувор дар муносибатҳои як қисми муайяни ҷавонон мушкилот эҷод мекунад.

Мушкилоти оилавии ҷавонон ва устувории онҳо, чунон ки мусоҳибон қайд карданд, метавонад дар асоси музди муносибе, ки ба таъмини моддии оила мусоидат мекунад (42,3%), дуюм, бо шугли ҷавонон (38,3%) бояд ҳал карда шавад. Аз шумораи умумии пурсидашудагон танҳо 19,3% барои таҳсилоти касбӣ имконият доранд. *(нигаред ба расми 2).*

Расми 2. Ба назари Шумо кадом омилҳо ба ҳалли масъалаҳои оилаҳои ҷавон кӯмак мерасонад? N=329.

Аз нигоҳи ҷавонон омилҳои дар расми 2 нишон додашуда на танҳо ба ташаккули шахс таъсир мерасонанд, балки ба рушди устувори муносибатҳои оилавӣ, муҳити иҷтимоӣ ва рушди солими ҷомеа дар маҷмӯъ, мусоидат меkunанд.

Дар самти иҷтимоӣ, сифати ёрии тиббӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, инчунин имконнопазирии дарёфт ва истифодаи имтиёзҳои пешбининамудаи қонун вобаста ба ҷорӣ намудани ёрии пулакии

тиббӣ, афзоиши нархи доруҳои табобатӣ, ки на ҳама метавонанд онҳоро харидорӣ кунанд, маоши ночиз ва ҷуброни ночиз - пардохтҳои нақдӣ ба оила ба назар мерасанд. Ҳамин гуна вазъияти душвор барои заноне, ки дар истехсолоти хоҷагии деҳот кор мекунандчой дорад. Ва ин 2/3 ҳиссаи занон, сокинони ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Махсусан, таъминоти моддии занони деҳот дар сатҳи паст қарор дорад.

Ба омилҳо ва мушкилотҳои манфии тарзи зиндагӣ, ки аз ҳастии ҷамъиятӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаи иҷтимоӣ сарчашма мегиранд, меъёру анъанаҳои динӣ, ки бештар ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии аҳолиро танзим мекунанд, дохил кардан мумкин аст. Фикри густурда дар бораи вазифаи зан дар ҷомеа ҳамчун «нигоҳбони оташдон» (соҳибхоназан), маҳдуд кардани мавқеи онҳо дар доираи танги рӯзгор ва тарбияи фарзандон ҳанӯз пурра аз байн нарафтааст ва дар вақтҳои охир васеъ паҳн шудааст. Мисли пештара, занон ба хоҷагидорӣ машғуланд, махсусан дар деҳаҳо ба меҳнати вазнини дастӣ, ки бо кор на танҳо дар хона, балки дар замини наздиҳавлигӣ алоқаманд аст.

Дар шароити демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ ва ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ қисме аз занон (махсусан дар деҳот) ба он ақидаанд, ки дар кирдор ва рафтори хеш озодиро соҳиббанд. Вале аз меъёрҳои маданият ва ахлоқи умумибашарӣ ҳанӯз дур буда, ҳангоми фаъолият дар соҳаи иқтисодиёт озод нестанд. Ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳар як зан дар соҳаи меҳнат, тиҷорат, ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ озодии интихобро медиҳад. Бинобар ҳамин ҳам, дар замони соҳибистиклолӣ Роҳбари давлат даъват ба амал меорад, ки ҷиҳати дастгирии занони соҳибкор имрӯзҳо тамоми имконияту шароитҳои мусоид вучуд доранд. Аз ин лиҳоз, занонро зарур аст, ки дар кишвар барои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди иқтисоди миллӣ саъю кӯшиши бештар намоянд.

Ҳаёти ҷамъиятӣ ба афзудани майлу хоҳиши занон ба худшиносии маънавӣ ва ахлоқӣ мусоидат мекунад. Бе иштироки занон дар корҳои ҷамъиятӣ тағйиротҳои куллии иқтисодию сиёсӣ, маънавию ахлоқиро ба амал баровардан, дараҷаи маълумот ва маданият, мавқеи иҷтимоии худӣ занонро баланд бардоштан ғайриимкон аст. Барои беҳтар кардани мавқеи занон дар

шароити ҳозира ҳамкориҳои ҳаматарафаи сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ, махсусан дар деҳот, масъалаи таъмини шуғли аҳоли ва манфиатҳои моддию маънавии онҳоро роҳандозӣ намудан зарур аст.

Инчунин, маҳфилҳое, ки ба замон имтиёзҳои иҷтимоие, ки мунтазам таълим медиҳанд, ташкил кардан аз манфиат ҳолӣ нест. «Загон бояд ташаккули мавқеи мустақилона дар оила ва ҷомеаи барои худ ҳадаф қарор диҳанд, ки ин дар ниҳояти қор метавонад ба тарбияи насли наврас ва худшиносии онҳо дар шароити нави ҷомеа таъсири мусбат расонад. Барои ин тағйир додани шуури ҷамъиятӣ нисбат ба замон, аз ҷумла саъю кӯшиши онҳо ба худшиносии маънавию ахлоқӣ зарур аст, ки аз як тараф, ба рушди давлат мусоидат кунад, аз ҷониби дигар, инкишофи минбаъдаи шахрвандонро таъмин мекунад» [161].

Чунин ақида васеъ паҳн шудааст, ки бо ба даст овардани истиқлолияти иқтисодӣ, замон аслан дар муносибат бо шавҳар, фарзандон, падару модари шавҳар ва ғайра ҳуқуқҳои бештар пайдо мекунад. Истиқлолияти иқтисодии замон сатҳи баланди маълумот, ҳаракати бештари иҷтимоӣ, устувории равонӣ, таҷрибаи ғании зиндагӣ, нерӯ, ташаббус ва неқбиниро нисбат ба замони хонашин ва аз ин рӯ, мустақилияти бештар дар қабули қарорҳоро дар назар дорад. Истиқлолияти иқтисодии замон ўро аз зўроварии хонаводагӣ муҳофизат мекунад ва кафолати озодии ў дар интиҳоби қор, рафтор ва тарзи зиндагӣ шуда метавонад.

Истиқлолияти иқтисодии замон бар хилофи қолабҳои анъанавӣ дар бораи мақоми замон ба натиҷаҳои муайяни мусбат оварда мерасонад: аввалан, кӯшишҳои зўроварӣ аз ҷониби шавҳар қатъ мегардад; дуюм, замон нисбат ба шавҳар ҳисси кинаю адоватро бартараф мекунад; сеюм, тарси доимии нотаваккунандаи интизории ҳодисаи навбатӣ аз байн рафта, ҳисси озодии шахсӣ меафзояд. Мутобиқан ба ин, тибқи таърифи маъмултарини иҷтимоишавӣ он «равандест, ки дар он инсоният дорои майлҳои муайяни биологӣ буда, сифатҳои зарурӣ барои зиндагиро дар ҷомеа ба даст меорад» [85, с.138]. Таҳлили мафҳуми гуногуни иҷтимоишавӣ нишон медиҳад, ки он ду ҷузъро дарбар гирифта, равандҳои зерини мувозиро инъикос мекунад:

- раванди ба ҷомеа мутобиқшавии инсон ҳамчун мавҷуди биологӣ асосан давраи аввали ҳаёти инсон - дар айёми кӯдакӣ, наврасӣ ва ҷавонӣ сурат мегирад;

- раванди ташаккули шахс - инкишоф ва худтағйирёбии шахс дар раванди азхудкунӣ ва таҷдиди фарҳанг дар ҳамаи марҳилаҳои синнусолӣ ба назар мерасад.

Роҳи раҳой аз иштибоҳҳои концептуалӣ ҳамчун «иҷтимоишавӣ» ва «инҳирофӣ» ба маънои бунёдӣ, ба андешаи мо, равшансозии мафҳуми «иҷтимоишавӣ» ҳамчун раванде, ки ҳатман азхудкунии меъёрҳо, қоидаҳои рафтор, арзишҳо, донишу малака ва муносибатҳои психологиро дар бар мегирад. Моҳияти иҷтимоишавӣ дар он аст, ки шахс ҳамчун узви ҷамъият ба он тааллуқ дошта, дар раванди аз худ намудани меъёрҳо, қоидаҳои рафтор, арзишҳо рушду нумуъ меёбад.

Дар ин лаҳза, мо аз мулоҳизаҳо дар бораи иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд, ба фаҳмиши иҷтимоишавӣ натиҷагирӣ мекунем. Раванди ба ҷамъият мутобиқ шудани шахс ба суботи иҷтимоии ҷомеа ва инкишофи шахс мусоидат мекунад. «Бидуни азхудкунии меъёрҳои ахлоқу ҳуқуқ ва раванди иҷтимоишавӣ аз тарафи одамон рушди устувори на ҷамъият ва на шахс имконнопазир аст. Агар дар раванди иҷтимоишавӣ шиносӣ бо меъёрҳо, қоидаҳои рафтор, арзишҳои ҷомеа вуҷуд надошта бошанд ва баръакс, дурӣ аз чунин меъёрҳо мушоҳида шавад, ин иҷтимоишавӣ нест, балки қадравии инфиродист» [150, с.101].

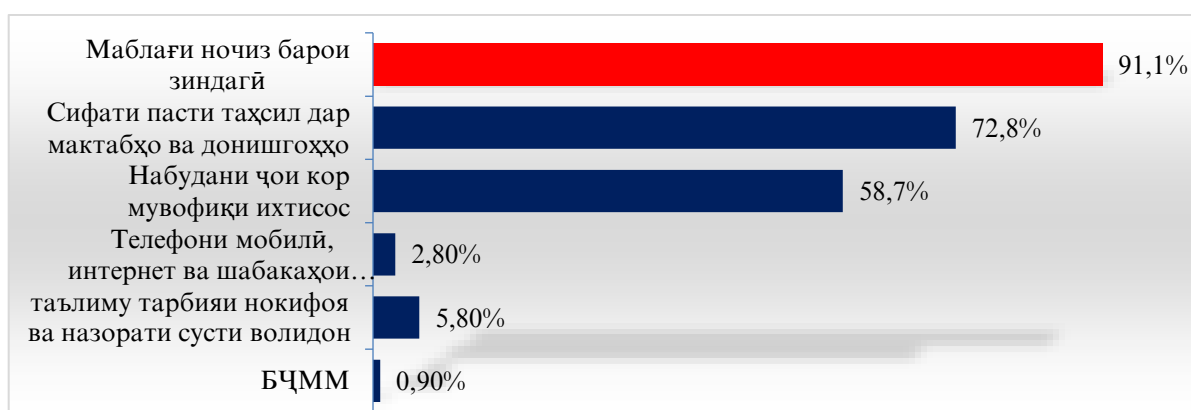
Раванди бомуваффақияти иҷтимоишавӣ қобилияти мутобиқ шудан ба ҷомеаро пешбинӣ мекунад. Масъулияти ҳуқуқӣ барои рафтор, дар ҳақиқат, чун меъёри аққалияти рафтордар қонун оид ба амал муқаррар карда шудааст, ки масъулияти маънавиро муайян менамояд. Бояд гуфт, ки ин аққалият аллакай он талаботҳои ахлоқиро нисбат ба рафтор дарбар мегирад, ки бешубҳа шаклҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҷиддии онро рад, маҳкум ва манъ мекунад. Ҳамин тариқ, агар шахс арзишҳое дошта бошад, ки ба меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ ҷавобгӯ набошанд, масалан, дар мавриди истеъмоли маводи мухаддир аз ҷониби наврасон, пас дар ин ҷо сухан на дар бораи

раванди иҷтимошавӣ, балки дар бораи инхироф меравад. Т. Парсонс низ дар ин бора сухан ронда, қайд кардааст, ки девиантҳо «шахсони иҷтимоии нокифоя мебошанд» [150, с.102]. Ба назари мо, онҳо касоне ҳастанд, ки арзишҳо ва меъёрҳои ҷомеа ба қадри кофӣ аз худ накардаанд.

Агар аз рӯйи ақидаи Т. Парсонс қазоват намоем, он гоҳ метавон: «меъёри иҷтимоӣ ва доштани қаврабии инфиродии иҷтимоиро чун ду қутб, дар меҳвари ягонаи рафтори аҳамияти иҷтимоидоштаи фардҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, синфҳо, табақаҳо баррасӣ кунем. Азбаски меъёрҳои ахлоқӣ меъёрҳои баҳодихии ботинии субъект ба амалҳои худ ва дигарон мебошанд, тағйирёбии ахлоқ сабаби «тағйироти манфии шахс» мегардад» [150, с.103]. Мутафовит будани меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшуда, дур шудани онҳо аз идеалҳои ахлоқӣ, яке аз сарчашмаҳои рафтори ғайримереъӣ шуда метавонад. Аз ин рӯ, чӣ қадаре дар раванди тарбия ба идеалҳои ахлоқӣ аҳамият дода шавад, ҳамон қадар таваҷҷуҳ ба ҷомеа ва вазъи маънавии инсон беҳтар зоҳир мешавад.

Дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ миёни гурӯҳҳои иҷтимоии ҷомеа мубаддалгардии тарзи зиндагӣ ва тағйирёбии сатҳи он ба амал омад. Дар натиҷаи ин раванд гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоии аҳоли бо тафовути назарраси даромад, таҳсилоти бесифат, тамоюли иҷтимоӣ ва ғайра зерӣ хатти камбизоатӣ қарор гирифтанд. Ин падидаҳо ба раванди ташаккули шахс на танҳо дар оила таъсири манфӣ расониданд, балки дар раванди таълиму тарбия дар мактаб, шуғли меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва суишудани назорати иҷтимоӣ зухур намуданд. (нигаред ба расми 3).

Расми 3. Омилҳои асосии қаврафтории иҷтимоии ҷавонон N=329.

Нишондодҳои ҷадвал гувоҳӣ медиҳанд, ки 91,1% иштирокчиёни пурсиш сабабҳои рафтори ғайримеъёриро дар паст будани музди меҳнати аъзоёни оила мебинанд, 72,8% паст будани сифати таълимо дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳҳо, 58,7% нишон доданд, ки мувофиқи ихтисос ҷойҳои корӣ вучуд надоранд. Се омили асосие, ки дар натиҷаи омӯзиши аудиторияи донишҷӯён муайян шуданд, гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки гузариш ба шаклҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ ба баробар кардани мавқеъ дар гирифтани таҳсилоти босифат ва шугли насли наврас мусоидат намекунад.

Ғайр аз ин, иҷтимоишавии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳоли ба риояи меъёрҳо, аз ҷумла қабули рафтори ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Аз як тараф, ба далели номувофиқ будани тахассус дар бозори меҳнат бештари ҷавонони маълумоти олидошта, наметавонанд, ки аз рӯйи ихтисоси худ ҷойи кор пайдо кунанд. Аз ин рӯ, онҳо мақсад доранд, ки ихтисоси дуюмро гиранд. Мутобиқ набудани ихтисос ба талаботи бозори меҳнат чунин маъно дорад, ки: аввалан, низоми маориф дар маҷмӯъ барои тайёр кардани мутахассисон мувофиқи талаботи бозори меҳнат омода нест, дуюм, хусусиятҳои пасти тахассусии мутахассисон ба онҳо имкон намедиҳанд, ки ҷойи кор пайдо кунанд.

Дар натиҷа, ин омилҳо боиси ихтилофи иҷтимоӣ-психологӣ насли наврас гардида, табиист, ки ба иҷтимоишавии шахс, худмуайянкунӣ ва худшиносии онҳо дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз тарафи дигар, раванди иҷтимоишавӣ - такрористеҳсолкунии ҷамъият мебошад ва чунин маъно дорад, ки на танҳо ҷараёни истеҳсолкунии оддии такрории сохтори ҷамъиятӣ, балки азнавсозии низоми куллии муносибатҳои ҷамъиятӣ низ ба амал меояд. Иҷтимоишавӣ, дар навбати худ, фарҳанги муносибатҳоро дар ҷомеа ташаккул ва инкишоф медиҳад, омили пешгирӣ ва бартараф кардани ихтилофи ногузири байни шахс ва ҷомеа мебошад, то ки талаботи шахс бартарият аз омилҳои дигар дошта, ҳуқуқи озодиҳои шахс бояд поймол карда нашавад.

Умуман, иҷтимоишавӣ раванди яктарафаи интиқоли андозаҳои фарҳангӣ намебошад. Натиҷаҳои он на танҳо аз эҳсоси одамон, балки аз

иштироки фаълона ва мақсадноки онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аст. Илова бар ин, яке аз омилҳои манфие, ки иҷтимоишавии кӯдакро дар оила ҳалалдор мекунад ва ба мувозинати равонии кӯдак таъсир мерасонад, майзадагии волидайн мебошад. Он инчунин, метавонад барои кӯдак на танҳо дар вақти бордоршудан ва ҳангоми ҳомиладорӣ, балки дар тамоми ҳаёти кӯдак зараровар бошад. Бинобар ин, сарфи назар аз кадом ҷиҳате масъалаи дуршавӣ аз инкишофи муътадили психофизикии кӯдакро дида набароем, қариб ҳамеша маҷбурем, ки дар бораи таъсири зарароварии бадмастии волидайн суҳан ронем. Маҳз дар зери таъсири ин падидаи номатлуб кӯдак намунаҳои ибрати манфиро омӯхта, зери таъсири ондар кӯдак нишонаҳои қачрафторӣ пайдо мешавад.

Дар аксари мавридҳо онҳо ба кӯмак дар интихоби касб, манзил ва танзими зиндагӣ ниёз доранд. Агар онҳо ба ҳоли худгузошта шаванд, пас аксарияти онҳо ба ояндаи душвор рӯ ба рӯ мешаванд. Дар воқеъ, дар ин оилаҳо ташаккули тамоюлоти зиддиҷамъиятии кӯдакон дар натиҷаи ҳатогҳои педагогӣ, фазои душвори ахлоқию равонӣ ба амал меояд, онҳо нақши тарбиявии оила аз байн рафта, аз ҷиҳати дараҷаи таъсираш ба дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ нақши номусоид мегузорад. Аз ин сабаб, оилаи аз ҷиҳати педагогӣ нотавон ба равшанӣ ниёз дорад - ислоҳи педагогии услуби тарбияи оилавӣ ва хусусияти муносибатҳои байни волидон ва фарзандон ҳамчун омилҳои асосии муайянкунандаи таъсири ғайриҷамъиятии онҳо бояд ислоҳ шавад. Барои муайян кардани омилҳои номусоиди тарбияи оилавӣ дар чунин оилаҳо, чун қоида, ба шиносоии тӯлонӣ ва наздикшавӣ, барқарор намудани муносибатҳои эътимоднок аз тарафи мураббӣ ҳам бо фарзандон ва ҳам бо падару модарон лозим аст.

Одатан дар оилае, ки шакли возеҳи номусоидӣ дорад, кӯдак аз ҷониби волидайн аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва эҳсосӣ бетафовутӣ ҳис мекунад, ки дар нигоҳубини нокифоя, бепарасторӣ ва ғизои нодуруст нисбат ба худ, дар шаклҳои гуногуни зиддияти оилавӣ зоҳир мегардад. Т. Парсонс дар ин замина қайд мекунад, ки: «калонсолон дар чунин оила, масъулияти волидайнро фаромӯш карда, қомилан ба «рафтори беғаразона» меафтанд,

ки ба арзишҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии оила таъсири манфӣ расонида, боиси таназзули иҷтимоӣ ва маънавӣ мегардад. Яке аз хусусиятҳои тарбияи оилавӣ дар пеши назари фарзандон ҳамеша ҳузур доштани намунаи рафтори волидони онҳост. Ин дар кӯдакон хусусиятҳои мусбат ва манфии рафтор, қоидаҳои муносибатҳоеро ба вучуд меорад, ки на ҳамеша ба меъёрҳои аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда мувофиқат мекунанд» [110, с.103].

Усули тарбиявӣ на танҳо ба қоидаҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки дар шакли анъанаҳои миллӣ дар таълиму тадрис пешниҳод шудаанд, инчунин ба диди педагогии волидайн нисбати он, ки муносибатҳои ухдадорӣҳои кӯдакон-волидайн дар оила чӣ гуна роҳандозӣ шудаанд, таъсири тарбиявии он бояд дар бачаҳо мутамарказонида шуда бошанд. Волидон намунаи рафтори худро дар муошират бо кӯдак таҳмил мекунанд. «Мавҷудияти ин ё он омили хатари иҷтимоӣ, аз пайдоиши ҳатмии инҳирофҳои иҷтимоӣ дар рафтори наврасон шаҳодат намедиҳанд, онҳо танҳо дараҷаи бештари эҳтимолияти ин қавраро нишон медиҳанд. Дар баробари ин, баъзе омилҳои ҳавфи иҷтимоидошта таъсири манфии худро ба таври ҳамешагӣ ва ё ҳамавақта нишон медиҳанд, баъзеи дигар бошанд, бо мурури замон таъсири манфии худро устувор ё суст мекунанд» [110, с.104].

Хулоса, иҷтимоишавии ибтидоии шахс аз микромуҳити иҷтимоии атроф, фазои психологӣ дар оила, шароити таълиму тарбия, муносибат бо волидон ва шахсияти ҳуди волидайн вобаста аст. Иҷтимоишавӣ дар фазои оила ба ташаккули ҷаҳонбинии кӯдакон ва эътиқоди ахлоқии онҳо нақши муҳим гузошта, дар навбати аввал ба хислатҳои шахсӣ ё характери ӯ таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, раванди иҷтимоишавии шахс бисёрҷанба буда, ба он на танҳо оила, муносибатҳои оилавӣ, вазъи иқтисодии оила, балки системаи маориф, ки дар ташаккули ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа нақши муҳим дорад, дар ташаккули шахс ва муайян кардани мавқеи он дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ низ таъсири назаррас мерасонад.

2. 2. Нақши маориф дар иҷтимоишавии шахс

Дар баробари ниҳоди оила, низоми маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ омили муайянкунандаи иҷтимоишавии шахс маҳсуб меёбад. Ҳадафи низоми маориф аз он иборат аст, ки он бояд ба инкишофи ҳамаҷиҳатаи инсон мусоидат намояд. Илова бар ин, маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар ошкор намудани қобилияти фард, инчунин ба самти дуруст равона кардани фаъолияти ӯ кӯмак менамояд. Вазифаи шаклҳои гуногуни тарбия ва таълим дар он аст, ки талаботи моддию маънавии аъзои ҷамъият, ташаккули инсонӣ муосир ва тағйир додани муҳити атрофи зисти инсонро дигаргун намуда, ҳамзамон метавонад ба раванди иҷтимоишавии шахс мусоидат намояд.

Барои ин низоми маорифро бояд ба равандҳои ҳамгироӣ ва азнавсозӣ ҳамоҳанг созем. Инчунин, вобаста ба тағйироти ҷаҳонӣ, ки дар ҷомеа ва ҷаҳон ба амал меоянд, низоми маорифро бояд мутобиқ намуд. Бо ин мақсад, инчунин моделҳои замонавии барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, методика ва технологияи таълимиро мувофиқа ва таҳия бояд кард. Дар ин самт лозим аст, ки навсозии низоми маорифро на бо роҳи нусхабардорӣ, балки эҷодкорона бо назардошти хусусиятҳои хоси миллии бо ҳамкориҳои давлатҳои ИДМ ва давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба амал барорем. Аз ҳамин нуқтаи назар, дар раванди иҷтимоишавии шахс агентҳои иҷтимоии зерин (оила, боғча ва мактаб) метавонанд таъсиргуздор бошанд. Аз ин хотир, ҷиҳати интиҳоби муҳит ва дӯстон ҳуди шахс масъул мебошад.

Таълим ва тарбияи томактабӣ аз оила оғоз гардида, дар кӯдакистонҳо, муассисаҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ ва дигар муассисаҳои бачагонаи ба онҳо баробаркардашуда идома меёбад. Аз ин лиҳоз, оила агенти аввалияи рушду ташаккули шахс ва оғози раванди тарбияи фарзанд мебошад. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки марҳалаи ибтидоии иҷтимоишавии инсон маҳз дар доираи оила метавонад сурат гирад.

«Боғчаи бачагон ҳамчун агенти дуҷуми иҷтимоишавии кӯдак муассисаест, ки барои рушди кӯдак фазои солим фароҳам меоварад» [168]. Дарвоқеъ дараҷаи маърифатнокии мазкур метавонад ба кӯдак зинаи ибтидоии худшиносиро ташаккул диҳад. Аз ҷониби дигар, ҷаҳонбинии ӯро

бо роҳи омӯзиши забони фасех, дарки унсурҳои пешқадами анъанаҳои миллӣ метавонад тарбия намояд.

Дар Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шудааст, ки: «Суҳбатҳо аз рӯйи расм, гӯш кардани мусиқӣ, хондани шеър, афсона, бехатарии ҳаёт, бозиҳои гуногун, сайругашт, расмкашӣ, тамошои театр, кино ва телевизион шавқу ҳавасро ба омӯзиш ба вучуд меорад» [163]. Албатта, ин мисолҳо ҳамчун омилҳои ибтидоии иҷтимоишавӣ кӯдаконро аз ҷиҳати психологӣ ба ҷараёни таълиму тарбия пешакӣ омода намуда, ба рушду ташаккули шахсии кӯдак таъсири мусбат мерасонанд. *(нигаред ба ҷадвали 5).*

Ҷадвали 5. Таъсири боғчаи бачагона ба ташаккулёбии шахсии кӯдак N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Таъсири хуб мерасонад	313	95,1	95,7	95,7
Таъсири бад мерасонад	2	6	6	96,3
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки мувофиқи ақидаи қисми зиёди ҷурисдашудагон (95,7%) кӯдакистон дар ташаккули шахсии кӯдак таъсири хуб дошта, ба раванди таълим дар мактаб таъсири мусбат мерасонад. Дар байни ҷурисдашудагон танҳо 0,6% дар бораи нақши кӯдакистон дар ташаккули шахсии кӯдак назари манфӣ доранд ва ҳамагӣ 2,1% итминон доранд, ки он ба ташаккули кӯдакон ҳеҷ гуна таъсир намерасонад. Онҳое, ки ба ҷавоб додан душворӣ мекашанд, 1,5% -ро ташкил медиҳанд.

Зоҳиран ин ҳонаводаҳо имконияти молиявиашон маҳдуд буда, фарзандони худро ба боғчаи кӯдакони ба талаботи муосир ҷавобгӯ дода

наметавонанд. Дар ин ҷо ду ҳолатро метавон қайд кард. Эҳтимол, дар мавриди аввал кӯдакон аз оилаҳои сарватманд мебошанд ва фарзандонашонро ба боғчаҳои кӯдаконаи бонуфӯз медиҳанд ва дар мавриди дуюм, онҳое, ки бештар аз вазъи таълиму тарбия дар кӯдакистонҳо норозӣ ҳастанд, ё худ аз намояндагони табақаи камбизоат мебошанд.

Низоми маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ аз низоми муносибатҳои истеҳсолӣ, сатҳи тараққиёти иқтисодиёт, хусусиятҳои ҳолати иҷтимоию психологии гурӯҳҳо, табақаҳои иҷтимоии аҳоли ва усулҳои истеҳсолот вобаста мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ пайдо шуданд, ки аз шаклҳои моликият вобастаанд. Аз рӯйи даромад бошад, байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ фарқияти назаррас ба амал омад ва ба низоми таҳсилот аз ҷиҳати молиявӣ бетаъсир намонд. Ин омилҳо на танҳо ба таҳсилоти босифати фарзандони оилаҳои камбизоат, балки ба ташаккули онҳо чун шахс, худмуайянкунии иҷтимоӣ, раванди иҷтимоӣ ва мутобиқшавии як қисми муайяни ҷавонон дар шароити муосир таъсири манфӣ расониданд. Бинобар ин, «Дар давраи дигаргунсозии сохторҳои иҷтимоӣ дастрасии одилона ба таҳсилот дар кам кардани вобастагии имкониятҳои дастрас дар муассисаҳои таълимӣ, ба масъалаҳои иҷтимоӣ марбут буда, ба қобилият ва саъю кӯшиши донишҷӯён вобаста аст» [70, с.127].

Зеро ки дар натиҷаи нобаробар будани имкониятҳои қабул ба донишқадаҳо зухуроти воқеии нобаробарии иҷтимоӣ ба назар мерасад. Азбаски дар давраи дигаргунсозӣ равандҳои тағйироти соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ ба вуҷуд омаданд, ин боиси амиқ шудани нобаробарии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба таҳсилоти касбӣ гардид. Бинобар ин «Дастрасӣ ба таҳсилоти олӣ бояд тавассути сиёсати мутавозини иҷтимоӣ таъмин карда шавад, ки ба фароҳам овардани имкониятҳои ибтидоӣ ва баланд бардоштани сифати сатҳи таҳсилоти миёнаи гирифташуда мусоидат намояд. Аз ин нуқтаи назар, ҳадафи низоми маориф ташаккули шахсе мебошад, ки на танҳо қобилияти дарк кардани воқеияти иҷтимоиро дорад, балки ба воқеияти нави иҷтимоии ҷомеа ба таври мусоид ворид шуданро низ

дошта бошад» [70, с.128]. Аз ин рӯ, масъалаи бунёдии ташаккули шахс дар раванди таълим ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа вобаста буда, аз марҳилаҳои зерин иборат аст.

Таълими умумии ибтидоӣ (синфҳои 1-4) 4 сол давом мекнад. Инчунин, ташаккули идеяҳои, ки кӯдакон дар давраи томактабӣ онро ба даст меоранд, намунаҳои қоидаҳои рафтор, хониш, имло, математика, расмкашӣ, аз он ҷумла, омӯзиши муҳити зистро дарбар мегирад.

Марҳилаи дуюм, ин таҳсилоти умумии асосӣ (синфҳои 5-9) чунин раванDEST гуфтан мумкин аст, ки дар он хонанда аллакай мафҳумҳои «Ман» ва «Ҷаҳон»-ро аз худ менамод. Илова бар ин, ҳадафҳои ахлоқии худро ба таври мустақил муайян намуда, ба воситаи он дар ҷомеа тарзи ҳаёти солимро амалӣ мегардонад. Аз ҷониби дигар, бо ин амал метавонад ҳуқуқу уҳдадорҳои худро дарк намояд. Ё дар ин марҳилаи таълим тадриҷан аз марҳилаи омӯзиши савод ба зинаи маърифатнокӣ мегузарад. Дар ин давра таҳсилот бояд ба наврасон чунин донишҳои пешниҳод гардонад, ки онҳо тарзи худидоракунии, интихоби касб, эҳтиром ба илму фарҳанг, анъанаҳои миллӣ ва рафтори намунавиро аз худ намоянд.

Марҳилаи сеюм дар низоми таҳсилоти умумӣ бо ташаккули ҷаҳонбинӣ тавассути омӯзиши забони хориҷӣ, аз худ кардани малакаҳои илмӣ, қобилияти мустақилона фикр кардан ва таҳлили донишҳои ба дастоварда барои пайвастан бо тамаддуни ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Ин давра таҳсилоти миёнаи умумӣ (синфҳои 10-11-ро дарбар мегирад) ва аз омилҳои бартаридоштаи раванди иҷтимоишавӣ мебошад, ки тавассути он қобилиятҳои ақлӣ ва ҷисмонии мактаббачагон инкишоф меёбанд. Ба андешаи мо, таълими ин сатҳ дар якҷоягӣ бо дараҷаҳои мухталифи дониши наврасон барои пурра аз худ намудани фанҳои интихобкарда имконияту шароитҳои воқеии рушдро фароҳам меорад. Дар маҷмӯъ, ин давраҳои омӯзиш қобилияти мактаббачагонро барои беҳтар паймудани раванди худмуайянкунии ҳаёт ташаккул медиҳад. Вале, самти иҷтимоишавии ҷавонон ба таҳсил на ҳамеша бо ҳавасмандии онҳо мувофиқат мекунад.

Бинобар ин, раванди таълим дар мактабҳои олии омӯзгорон омодагии махсус, маҳорати ба донишҷӯён дастрас пешниҳод намудани мазмуни фанни омӯхташавандаро талаб мекунад ва бо ҳамин ба омода намудани мутахассисон мувофиқи талаботи соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Дар ин бобат таҳсилот на танҳо талаботи шахс, балки ҷамъиятро ҳам қонеъ мегардонад. (нигаред ба ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Оё Шумо аз таҳсил дар донишгоҳ қаноатманд ҳастед? N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Пурра қаноатмандам	92	28,0	28,2	28,2
Қаноатмандам	113	34,3	34,7	62,9
На он қадар қаноатмандам	79	24,0	24,2	87,1
Қаноатманд нестам	10	3,0	3,1	90,2
Умуман қаноатманд нестам	6	1,8	1,8	92,0
Қисман қаноатмандам	21	6,4	6,4	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Тибқи натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар ҷадвали 6 нишон дода шудааст, 28,2% ҷавонони пурсидашуда аз сифати таҳсил дар донишгоҳҳо «пурра қаноатманд», 34,7% «қаноатманд» мебошанд. 24,2%-и ҷавонон «на он қадар қаноатманд». Ин гурӯҳи ҷавонон нисбат ба ду гурӯҳи аввала нисбати таҳсил дар донишгоҳҳо серталабанд, зеро медонанд, ки бе таҳсилоти босифат дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки эҳтиёҷоти мутахассисони баландихтисос аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, онҳо ба мақсади худ расида наметавонанд.

Аз тарафи дигар, 3,0% ҷавонони дар пурсиши сотсиологӣ иштирок карда зикр кардаанд, ки аз таҳсилот дар донишгоҳ «қаноатманд нестам», 1,8% «умуман қаноатманд нестам», 6,4% «қисман қаноатмандам». Ин гурӯҳи донишҷӯён мутмаинанд, ки фақат сифати баланди таҳсилот ба онҳо имконият медиҳад, ки аз рӯйи ихтисоси касбӣ дар шароити талаботи бозори меҳнат ба фаъолияти имтиёзнок шуғл варзанд. Ин андеша гувоҳӣ медиҳад, ки

онҳо барои дарёфти кори хуб ва музнок ҳавас доранд. Ба ин далел, дар маҷмӯъ 87,1% пурсидашудагон аз раванди таълим ва сифати таълим қаноатманданд. Аз ин рӯ, проблемаи маориф бо проблемаи шуғл ба меҳнат алоқаманданд. Зеро ки мушкилоти бо кор таъмин намудани ҷавонон, на танҳо бо нияти онҳо, балки бо имкониятҳои бозори меҳнат низ вобаста аст.

Барои ҳалли ин масъала мактабҳои олии ҷумҳурӣ бояд ҷавонро аз рӯйи ҳамон ихтисосҳое тайёр кунанд, ки соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба онҳо эҳтиёҷ доранд. Равшан аст, ки дар чунин шароит вазъияти воқеии молиявӣ ва имкониятҳои мактаб ва шаҳрвандонро ба назар гирифтани лозим аст. Аз як тараф, номутобиқатии мавҷудаи шароити тайёр кардани кадрҳо бо назардошти талаботи бозори меҳнат ва имконнопазирии ҳалли масъалаи шуғл боиси таназзули шахс мегардад, аз тарафи дигар, сатҳи баланди таваллуд дар ҷумҳурӣ дар оянда барои ба миқдори кифоя афзудани қисми бекории ҷавонон мусоидат мекунад, ки ин боиси шиддати ҳавфи иҷтимоии ҷамъият мегардад.

Гузариш ба низоми нави маориф дар ҷумҳурӣ тақозои ҷомеаи муосир буда, таълими ҷиддии кадрҳои омӯзгорӣ ва масъулияти онҳоро дар назди насли наврас ва ҷомеаи оянда талаб мекунад.

Дар баробари ин, таҳсилоти ибтидоии касбӣ бояд мувофиқи талаботи бозори меҳнат танзим карда шавад. Омӯзишгоҳҳои касбӣ - техникӣ, комбинатҳои таълимӣ, мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ ва дигар муассисаҳои таълимии ба онҳо баробаршуда коргарони баландихтисосро тайёр мекунанд. Бинобар ин, зарур аст, ки меъёрҳои давлатии таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва талаботи милливу минтақавии истеҳсолотро тартиб диҳем.

Маълумоти миёнаи касбӣ - техникӣ дар навбати худ метавонад ҷавонро ба гирифтани маълумоти олӣ ҳавасманд гардонад. Ҷавонон техникумҳо ва коллеҷҳоро бомуваффақият хатм намуда, имкон пайдо мекунанд, ки бо назардошти кӯтоҳ кардани муҳлати таҳсил дар макотиби олӣ аз рӯйи ихтисосашон таҳсилро давом диҳанд.

Маълумоти олии касбӣ нишондиҳандаи дараҷаи баланди инкишофи инсон, қобилияти ҷудогонаи ӯ ба меҳнати мустақилонаю бошууруна, инчунин ба ҳаёти шахсӣ ва иҷрои вазифаҳои ҷамъиятию давлатӣ тайёр кардани шахс мебошад. Маълумоти олии касбӣ яке аз омилҳои иҷтимоишавии шахс мебошад, ки он қабл аз ҳама ба донишҷӯён инсондӯстӣ ва сифатҳои баланди инсониро меомӯзонад. Ҳамзамон, бояд, ки онҳоро ба камолоти ахлоқӣ расонад, дониши амику маҳорати касбӣ диҳад. Бо ин восита метавонад фишанги асосии идораи сиёсӣю иқтисодии соҳаи иҷтимоӣ гардад. Дар макотиби олии донишҷӯён ба таҳсилоти олии касбии донишқадаю донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки ба онҳо баробар карда шудаанд, фаро гирифта мешаванд. Ҳамин тариқ, ҳар як марҳилаи низоми таълиму тарбия (бакалавр, мутахассис, магистр) ба ташаккули шахсии насли наврас мусоидат намуда, омили бартаридоштаи иҷтимоишавӣ маҳсуб меёбад.

«Дар макотиби олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар мамолики дигари собиқ Шуравӣ ба шахсоне, ки доираи таҳсилоти мушаххасро гузаштаанд ва баҳои аттестатсионии мусбат гирифтанд, диплом бо дараҷаи «муттаҳассис»-ро соҳиб мегарданд. Дараҷаи таҳсилоти қайдшуда ба сатҳи олии пурра баробар мешавад ва ба донишҷӯ дар давоми ду сол (дар соҳаи тиб давоми се сол) дар магистратура дода мешавад» [70, с.129].

Таҳсилоти иловагӣ - ин фарогирии тамоми шахрвандон бо техника, технологияҳои нав, эҷодкорӣ ва дастрасии ихтисосҳои нав мебошад. «Бидуни ин, таҳсилоти иловагӣ, барои он ташкил мешавад, ки маълумоти асосӣ беҳтар гардад, шахс ба муҳити иҷтимоии атроф аз ҷиҳати равонӣ ва воқеӣ дастгирӣ карда шавад, ба манфиати шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ мутобиқ гардад, гузарондани вақти озоди хеш, инкишофи илм, техника ва истехсолотро пайгирӣ намояд. Маълумоти иловагӣ новобаста аз синну сол пешниҳод карда мешавад ва новобаста аз маҳдудиятҳои шаклҳои гуногун барои ҳама шахрвандон баргузор мегардад» [70, с.131].

Низоми таҳсилот дар навбати худ зухуроти ҷамъиятӣ буда, бо иқтисодиёт, маънавиёт, тарраққиёти илмӣ - техникӣ, ҳифзи муҳити зист,

истеҳсолот ва сиёсат пайванди ногуастанӣ дорад. Табиист, шахси бомаърифате, ки дар руҳияи анъанаю унсурҳои миллии хеш, арзишҳои умумибашарӣ тарбият гирифтааст, дониши худро мунтазам такмил медиҳад. Аз нигоҳи мо маориф чун омили иҷтимоишавии шахс бояд шаҳрвандро дар руҳияи ғанигардонии маънавӣ, арзишҳои миллию умумибашарӣ ба муҳофизати Ватан омода созад, азхудкунии забони милли, маданият ва забону маданияту анъанаҳои халқҳои дигарро омӯзад.

Илова бар ин, маориф ҳамчун ниҳодҳои иҷтимоӣ дар раванди иҷтимоишавии шахс нақши асосиро мебозад. Бинобар ҳамин ҳам, насли наврас чӣ гунае ки тарбия мегирад, ҷомеа низ ҳамон хел рушду ташаккул меёбад. Зеро ки насли имрӯза ҳамчун тарбиятдиҳандагони фардо метавонанд ба сари вазифа оянд. Аз ин хотир, дар раванди таълим шогирдон он донишро, ки аз устодонашон омӯхтаанд, боз ба шогирдонашон меомӯзонанд. Аз ҳамин нуқтаи назар, имрӯзҳо бақои маънавии миллат таълиму тарбияи насли наврас чун обу ҳаво зарур мебошад. Дар заминаи мазкур миллатҳое, ки бунёди оиларо бо асосҳои мустаҳкам намегузоранд, он гоҳ ба нобудӣ дучор мегарданд. Аз тарафи дигар, он миллатҳое, ки ба вазъи фарҳангию ахлоқӣ ва ҳаёти маънавии ҷомеа аҳаммияти зарурӣ намедиҳанд, мавҷудияти худро дер ё зуд аз даст медиҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳар як фард каму беш метавонад ба дигарон таъсири худро расонад. Бо ин восита шахс дар раванди иҷтимоишавӣ зери таъсири ниҳодҳои иҷтимоӣ аз он ҷумла маориф қарор мегирад. Инчунин, анъанаҳо, урфу одат ва таъсири муҳити атроф дар раванди тирбия мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Масалан, ҳар як сардори оила, ки миёни аъзоёни оилааш эътибори ҳосае дорад, бояд дар байни табақаҳои мухталифи ҷамъият ва афроди он соҳиби эътибору нуфӯзи баланд бошанд.

Инкишофи ҷамъиятро бошад, дар асри XXI бе ҳалли объективии масъалаҳои иҷтимоӣ, бидуни бартараф кардани мушкилоти мавҷудаи ҷамъиятӣ вобаста ба оморонамоии насли наврас тасаввур кардан номумкин аст. Асри мазкурро асри коммуникатсионӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотӣ меноманд. «Давраи нави рушд, пеш аз ҳама талабгори дарки он мебошад, ки

инкишофи навовариҳо дар маориф ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлатро инъикос намояд. Ба ин маъно, маориф бояд майлу рағбати инсонро баҳри созандагӣ таъмин намояд» [169].

Яке аз омилҳои мусбати иҷтимоишавӣ инсондӯстии таълиму тадрис мебошад. Омили мазкур, ҳамгироии раванди таълиму тарбияро таъмин намуда, сабаби рушди тафаккур мегардад. Маҷмӯи тарбия ва таълими шахс, ба ташаккули маҳорату малакаи ӯ мусоидат мекунад. Инчунин, нигоҳи ӯро ба ҳаёти иҷтимоӣ метавонад такмил диҳад. Ба ғайр аз ин, дониши воқеиятро пеш бурда, рафтори инсонро ба танзим медарорад. Низоми маориф инсонро аз як зинаи инкишоф ба зинаи дигар мебарад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд кардан ҷоиз аст, ки фаъолияти ҳамаи намудҳои муассисаҳои таълимӣ бояд бевосита ба инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт, илму техника ва равандҳои технологии дар истехсолот истифодашаванда нигаронида шавад. Махсусан, дар шароити гузаштан ба низоми кредитии таълим тайёр намудани мутахассисони баландихтисос аҳаммияти муҳим дорад. Чӣ хеле ки қайд намуда будем нақши маориф дар раванди иҷтимоишавӣ басо ҳалқунанда мебошад. Аз ин лиҳоз, барои ба қуллаҳои баландтарини тамаддун расидани ҳар як давлату миллат пеш аз ҳама аз фарҳангу маданият ва фаросати ҳар як фарди худшиносу ҳудогоҳ махсусан донишмандону зиёӣёни он вобастагии амиқ дорад. Илова бар ин, онҳое, ки бевосита ба тарбияи насли наврас машғул мебошанд, новобаста аз он ки ин вазифаи ҳудро бо кадом ном иҷро менамоянд, бузургӣ ва масъулияти ба душ гирифташонро ҳатто як лаҳза ҳам набояд фаромӯш созанд. Албатта, чунин омилҳо дар раванди иҷтимоишавии шахс яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мераванд.

Масъалаи гузариш ба низоми кредитии таҳсил дар ҷаласаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар моҳи декабри соли 2014 баррасӣ шуд. Донишманди тоҷик Мансур Нуъмонов нисбати низоми кредитии таҳсилот қайд кард, ки: «технологияи кредитии таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бомақсади эътирофи байналмилалӣ барномаҳои миллии таълимӣ беҳтар

гардонии сифати таълим ва муттасилии тамоми дараҷа ва зинаҳои таҳсилоти олии баъдидипломиро бояд таъмин намояд» [152, с.22].

Гузариш ба низоми кредитии таълим аз ҷиҳати назариявӣ имкон медиҳад, ки сатҳҳо, марҳилаҳо ва дараҷаҳои илмӣ соҳаи маориф дар ҷумҳури дуруст баҳо дода шаванд. Ба андешаи мо, низоми кредитии таълим усули ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он донишҷӯён имкони инфиродии пайдарпайии траекторияи таълимиро қодиранд ба нақша гиранд. Илова ба ин, бо технологияи кредитии таълим ҳаҷми дониши донишҷӯён санҷида мешавад. Ба ғайр аз ин, имконият медиҳад, ки раванди эҷодӣ ва маҳорати таҳқиқотӣ ташаккул ёбад. Кори мустақилона ҳамчун қисми раванди худомӯзӣ аҳамияти принципо методологӣ дорад. Инчунин, тафаккури донишҷӯёнро дар «бораи азхуд кардан»-и, дониш ва маҳорати касбӣ мунтазам тақмил медиҳад. Фаъолияти мустақилона, маърифати донишҷӯ, қобилияти фикрии ӯро дар шароити муосир инкишоф медиҳад.

Вазифаҳои асосии технологияи кредитии таълим аз талаботи зерин иборат мебошанд:

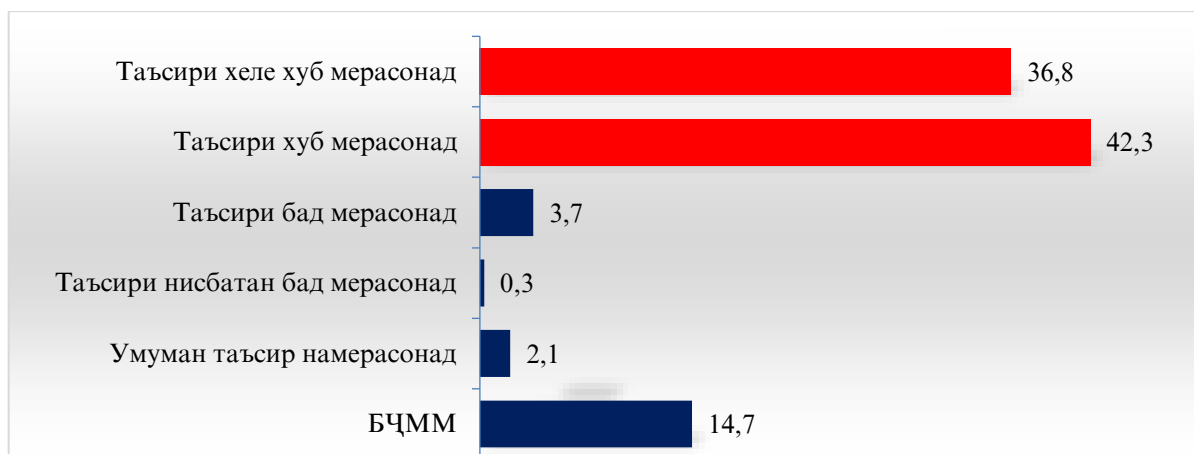
- ба самти талаботи тахассусии бозори меҳнат равона кардани дониши донишҷӯён;
- ҳадди ақали фардикунонии таълим;
- баланд бардоштани нақши корҳои мустақилона.

Масалан, «ташаккули хислатҳои мусбати характерро, ки дар фаъолияти амалии фаннӣ, ки дар ин давраи ҳаёт ба миён меоянд, метавон мақсаднокӣ, самаранокӣ, суботкорӣ, масъулиятшиносӣ, бошуурона номид, ҳамчун мисоли сифатҳои марбут ба соҳаи муоширати байнишахсӣ» [105, с.125]. Иҷрои вазифа, худро идора карда натавоништан, ноумед шудан дар раванди кор аз қобилияти натавонии толибилм шаҳодат дода, боиси ихтилоли равонӣ мегардад ва дар оянда метавонад ба худмуайянкунии ӯ таъсири манфӣ расонад. Дар ин маврид метавон хулоса кард, ки вай на танҳо хислати устувор надорад, балки донишҳои фаннӣро низ азхуд накардааст.

Душвориҳои, ки бо муносибатҳои байнишахсӣ алоқаманданд ва инчунин як намунаи дигари хислатро ташаккул медиҳанд, метавонанд ҳамчун

иродаи суст тавсиф карда шаванд. Ин боиси он мегардад, ки дар натиҷа шахси ҷавон, нисбат ба кирдораш нобоварӣ пайдо шуда, раванди камолоти руҳӣ, ки боиси аз муҳит бегонашавӣ мегардад, боз дошта шавад. Масалан, ҳангоми дохил шудан ба мактаби олий, ҳангоми гузаштан ба намуди нави фаъолият душвориҳо, вақте бомуваффақият бартараф карда мешаванд, ки насли наврас ба ҳамсолони худ, ки дар таҳсил ва соҳаи меҳнат муваффақиятноктаранд, тақлид кунад. Аз тарафи дигар, маҳорат ба меҳнат, характери насли наврас, дилбастагӣ ба касби худро ташаккул медиҳад. Маҳз дар раванди кор дар коллектив ҷавонон муттаҳид мешаванд ва бомуваффақият инкишоф меёбанд, дӯстони нав пайдо мекунанд, доираи муоширати худро васеъ мекунанд, ки ин ба ташаккулёбии шахсии онҳо таъсири мусбат мерасонад. *(нигаред ба расми 4).*

Расми 4. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон ба мутобикшавии Шумо ба ҷомеа мавриди таҳсил чӣ хел таъсир мерасонанд? N=329.

Ин рақамҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки доираи дӯстон ба раванди мутобикшавии ҷавонон ҳангоми таҳсил таъсири мусбат мерасонад. Аз шумораи умумии пурсидашудагон 79,1% ба тарафҳои мусбати муошират бо рафиқонашон баҳо доданд. Бояд гуфт, ки натиҷаи пурсиши қисме аз ҷавонони пурсидашуда дар донишгоҳҳои гуногуни кишвар нишон медиҳад, ки онҳо ба таҳсил ҳадафмандона майл доранд. Бо вучуди ин, тақрибан 4% пурсидашудагон таъсири манфии муошират бо дӯстонро арзёбӣ мекунанд. 14,7% ба ҷавоб додан душворӣ кашидаанд. Дар чунин вазъият метавон

тахмин кард, ки ин гурӯҳи ҷавонон барои гирифтани таҳсилоти хуб ва дар оянда мутахассиси варзида шудан аз муошират бо ҳамсолони худ канораҷӯӣ мекунанд.

Дар илмҳои маърифатӣ, барои муайян кардани натиҷаҳо дар низоми маориф ба ин ниҳоди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари шахсоне, ки сатҳи дониши умумии таълимӣ ва касбии худро меомӯзанд ё такмил медиҳанд, собит шудааст. Сониян, баҳо додан ба мавқеи иҷтимоӣ, мақсад, муносибати омӯзгорон ба дарс, ки бо мавқеи касбии худ такрористеҳсолкунӣ, интиқол ва азхудкунии донишро таъмин мекунанд. Сеюм, баҳо додан ба онҳое, ки ҷавонро ҳамаҷун хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ қабул мекунанд. Дар баробари ин, самаранокии таълим, бештар аз иштирокчиёни ин раванд ва дар навбати аввал талабагон ва донишҷӯён аз он чизе, ки онҳо тавассути таълим дар ҳаёти худ амалӣ кардан мехоҳанд, вобаста аст. Ба ин муносибат муқаррар намудани алоқаи байни тамоюлҳои иҷтимоӣ ва касбӣ хеле муҳим аст.

Тамоюли иҷтимоӣ ин муайян кардани мавқеи шахс дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, интихоби мавқеи иҷтимоии дилхоҳ ва роҳҳои ноил шудан ба он мебошад. Тамоюли касб - ин оғаҳӣ аз «мачмӯи» касбҳое, ки ҷомеа дар айни замон пешниҳод мекунад ва интихоби ҷолибтарин аз онҳо мебошад. Тамоюли иҷтимоӣ бо касбӣ мутақобила аст, гарчанде ки ҳарду яксон нестанд. Онҳо инчунин ба ҳамдигар алоқаманданд, зеро мавқеи иҷтимоии одам дар ҷамъият бо характер ва мазмуни кори ӯ муайян карда мешавад. Дар давраи тағйирёбии бозори меҳнат, самти иҷтимоӣ ба маориф талаботҳои нав гузошт. *(нигаред ба ҷадвали 7).*

Ҷадвали 7. Нақшаҳои Шумо баъди хатми таҳсилот дар муассисаҳои таълимии миёна ва олӣ N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Қор кардан мехоҳам	165	50,2	50,5	50,5
Мехоҳам таҳсилро дар мактаби олӣ давом диҳам	60	18,2	18,3	68,8

Мехоҳам маълумоти дигари олий ғирам	89	27,1	27,2	96,0
Ба хизмати ҳарбӣ меравам	9	2,7	2,8	98,8
БҚММ	4	1,2	1,2	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Аз натиҷаи таҳқиқот бармеояд, ки бештар аз нисфи пурсидашудагон (50,5%) пас аз хатми таҳсил кор кардан мехоҳанд. Ба ин восита дар таъмини моддии оила ёрӣ расонида, малакаи меҳнатиро азхуд мекунанд. Аз тарафи дигар, имконоти маҳдуди молиявии хонавода имконият намедиҳад, ки онҳо дар донишгоҳҳо таҳсилро идома диҳанд. Ин духурагӣ хоси аксари ҷавонон аст ва он ба сатҳи зиндагии оилаҳо марбут мебошад.

Аз шумораи умумии пурсидашудагон - 2,8% ба хизмати ҳарбӣ рафтан мехоҳанд, 18,3% бошад мехоҳанд таҳсилро дар донишгоҳ идома диҳанд. Гурӯҳи дуҷуми ҷавонон мутмаинанд, ки пас аз гирифтани таҳсилот метавонанд аз рӯйи ихтисоси худ кор пайдо кунанд ва 27,2% ният доранд, ки тахассуси иловагӣ гиранд, то инки кори хубтару музди меҳнати баландтар гиранд. Сабабҳои гирифтани маълумоти дуҷумро дар байни ҷавонон аз рӯйи меъёрҳои зерин фарқ мекунанд: аввалан, ҷавонон дар бораи талаботи бозори меҳнат пурра огоҳ нестанд ва аксар вақт дар интихоби касб ба хатогӣ роҳ медиҳанд. Сониян, як қисми муайян кӯшиш мекунанд, ки аз рӯйи ягон ихтисос ба донишгоҳҳо дохил шаванд, то аз хизмати ҳарбӣ озод шаванд.

Қисмати муайяни ҷавононе, ки саъй доранд, соҳиби маълумоти дуҷум шаванд, нияти худро ба он ихтисосҳое, ки дар ҷомеа бонуфуз медонанд, рабт медиҳанд. Аз ин рӯ, ба теъдоди хоҳишмандони гирифтани маълумоти молиявӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ имкон медиҳад, ки маҳз ҳамин намуди таҳсил дар ҷомеа мавқеи пешсаф ва соҳибмаърифатро ишғол намоянд.

Мақсади омӯзиш баланд бардоштани дараҷаи маълумот ва тахассус буда, онҳо бо ҳам алоқаманд мебошанд. Атрофи соҳаи маориф ҳаминро қайд намуданӣ ҳастам, ки мо баҳри таъмини ояндаи хуб барои фарзандонамон

ҳамеша саъю талош намуда, ҳар як фурсатро бояд ғанимат донем, то ки онҳо дар оянда чун инсонии комил ба воя расанд. Бинобар ин, агар имрӯз мо фарзандонро дар доираи рафтори нек, одобу ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия накунем, фардо ҷомеа ба мушкилоти сангини ахлоқӣ гирифта мешавад. Ҳолати мазкур ба раванди иҷтимоишавӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ ангеае, ки бо имконияти ба даст овардани кори маошаш баланд, бо майли ба даст овардани мустақилияти иқтисодӣ ва ҳатто мустақилияти иқтисодии шахсӣ на танҳо аз падару модарон, балки ба андозаи муайян аз ҷамъият низ вобаста мебошад. (нигаред ба ҷадвали 8).

Ҷадвали 8. Оё Шумо мехоҳед дар оянда аз рӯйи ихтисос фаъолият намоед?

N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бале, мехоҳам аз рӯйи ихтисосам кор кунам	260	79,0	79,5	79,5
Барои ман фарқ надорад	37	11,2	11,3	90,8
Аз рӯйи ихтисос кор кардан муҳим нест, муҳим пул кор кардан	28	8,5	8,6	99,4
БҶММ	2	6	6	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Қисми асосии донишҷӯёни пурсидашуда (79,5%) баъди гирифтани маълумоти олии аз рӯйи ихтисоси худ кор кардан мехоҳанд. 11,3% ҷавоб доданд, ки аз рӯйи ихтисос кор карданд ба онҳо муҳим нест. Онҳо мутмаинанд, ки сарфи назар аз ихтисоси гирифтаашон бо хоҳиши худ ҷойи кор пайдо карда метавонанд ва 8,6% низ чунин ақида доранд, фақат бо иловаи он, ки ҳадафи аслии онҳо ба даст овардани маблағи хуб аст. Ин ду гурӯҳи охири ҷавонон аз рӯйи ангеаҳо ва тамоюлҳои иҷтимоии худ аз

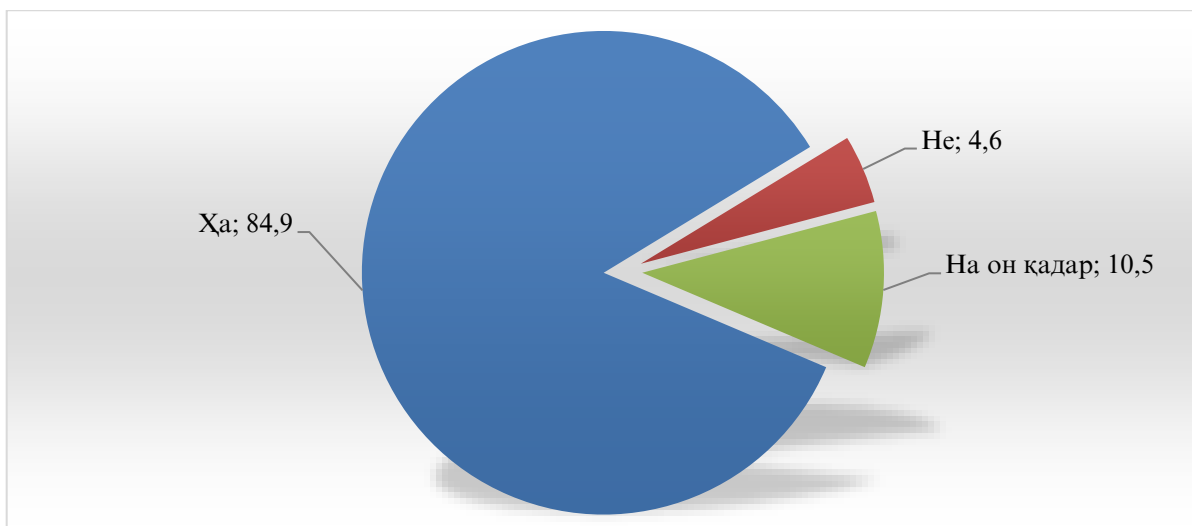
гурӯҳи аввал бо он фарқ мекунад, ки онҳо хешовандони бонуфӯз доранд вабарои соҳиб шудан ба шуғли беамоният имконият доранд. Гурӯҳи якуми ҷавонро метавон ба гурӯҳи донишҷӯёне дохил кард, ки бо кӯшишу ғайрати худ дониши заруриро азхуд карда, ба кори оянда бо умед менигаранд.

Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки сифати таълим дар шаҳру деҳот то андозае аз ҳам фарқ мекунад. Зеро шароити деҳот барои гирифтани маълумоти босифат аз воситаҳои техникий таълим пурра таъмин нест. Илова бар ин, сатҳи пасти мутахассисони соҳибхтисос ва маҷмӯи маҳдудиятҳои иҷтимоӣ, ба ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас ва шахсии онҳо мусоидат намекунад.

Дар байни гурӯҳи ҷавононе, ки дар мактабҳои маълумоти умумӣ ба омӯхтани фанҳои алоҳида машғуланд ва онҳое, ки дар мактабҳои шаҳр ва мактабҳои деҳот меҳонанд, фарқият мушоҳида карда мешавад. Ин тафовут дар низоми маориф вобаста ба гузаштан ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ ва таълими касбӣ - техникӣ алоқаманд аст.

Таълими касбӣ - техникӣ марҳалаи муҳими ташаккули шаҳрвандии шахс, инкишофи мутаносиби он мебошад. Аз ин рӯ, дар шароити нави низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ тақмили ихтисоси ҷавонон муносибати махсусро талаб мекунад, чунки он қисми муҳими бо кор таъмин намудани ҷавонон мебошад. Дар робита ба ин масъала аксарияти ҷавонони пурсидашуда (84,9%) ҷавоби мусбат додаанд. Дар ин асос метавон ба хулосае омад, ки аксари ҷавонон мутмаин нестанд, ки ихтисоси гирифтаашон барои шуғл дар ҷомеа лозим аст. Қисми ками пурсидашудагон (4,6%) ақида доранд, ки ба тақмили ихтисос ниёз надоранд. Ба ин гурӯҳи иҷтимоии ҷавонон асосан онҳое дохил мешаванд, ки аз рӯйи ихтисосашон кор кардан барояшон муҳим аст, ба шуғли худ боварии комил доранд ва мавқеи худро дар сохтори иҷтимоии ҷомеа муайян мекунад. Танҳо 10,5% донишҷӯёни пурсидашуда ба ин назаранд, ки тақмили ихтисоси мутахассисони ҷавон «на он қадар» муҳим аст. *(нигаред ба расми 5).*

Расми 5. Ба назари Шумо мутахассисони ҷавон ба тақмили ихтисос ниёз доранд? N=329.

Вобаста ба масъалаи мазкур муҳаққиқи тоҷик А. Ш. Қурбонов чунин қайд менамояд: «Масъалаи таҳсилот дар маҷмуъ ва масъалаи таҳсилоти олі қисман, яке аз мушкилоти ҳассостарини ҷомеаи муосири Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии омма, хусусан насли наврас, самти асоситарин ва муҳимтарини рушди мамлакат дар ояндаи наздику дур ба шумор меравад. Илова бар ин, дигаргуниҳои кулӣ дар низоми маориф боиси афзудани масъулияти маориф дар раванди иҷтимоишавии шахс ва шаклгирии «меъёрҳои нави рафтори иҷтимоӣ» мегардад» [86, с.30].

Ҳамин тариқ, ба андешаи Э. Ҷ. Паувер мафҳуми «маориф» - ро дар се маънои асосӣ фаҳмидан мумкин аст: «маориф - чун сарвати шахс; маориф - чун раванди ба даст овардани ин сарват аз тарафи шахс; низоми маориф - чун ниҳоди иҷтимоӣ, ки ҷиҳати кӯмак расонидан ба тамоми шаҳрвандон дар ба даст овардани чунин сарват вучуд дорад» [86, с.96].

Яке аз вазифаҳои маориф, ин тарбия намудан худомӯзии доимии дониш аст, ки дар натиҷаи он маҳорат комилан инкишоф ёфта, танҳо ба системаи таҳсилот маҳдуд намешавад. Албатта, мактаб метавонад ва бояд ба инсон малакаи кори мустақилона бо китоб, ҳуҷҷат ва ғайра диҳад. Аммо, худидоракунии дар асоси маълумоти умумӣ ва касбӣ ташаккул меёбад, на ба ҷойи он. Имкониятҳои нави техникӣ ва иттилооти телевизиони таълимӣ, ғайри ин, видеои, компютерҳои фардӣ, таълими фосилавӣ ҳанӯз барои эҳтиёҷоти худомӯзӣ васеъ истифода намешаванд. Тақдирӣ наслҳои навро

торафт бештар маданияти умумииinsoni: инкишофи тафаккури мантиқӣ, забон, математика, саводнокии компютер муайян мекунад. Дар натиҷаи пайвастанӣ таълим бо истеҳсолот на танҳо маҳорати меҳнатӣ ва одати меҳнатӣ пайдо мешавад, балки барои дар фаъолияти меҳнатӣ татбиқи намудани дониши илмҳои асосӣ имкониятҳо фароҳам оварда мешавад ва меҳнат сермахсул шуда, аҳаммияти ҷамъиятӣ пайдо мекунад. Дар сурате, ки меҳнат сифати нави ҷамъиятӣ пайдо мекунад, ба яке аз омилҳои таъвонои ташаккули сарвати маънавии шахс табдил меёбад.

Дар синни мактабӣ тағйироти назарраси сифатӣ ба амал меояд, ки аксар вақт дар физиология, шавқу рағбат ва муносибатҳои шахсӣ тағйироти ҷиддиро ба вуҷуд меоранд. Ин тағйиротҳо низ табиатан ғайриҷашмдошт мебошанд, зеро онҳо метавонанд дар як муддати муайян ба вуҷуд оянд, ки раванди инкишофи наврасон ва мутобиқшавии онҳоро дар ҷомеа осон мекунад. Ҷомеаи деҳот омилҳои муҳити зистро гурӯҳбандӣ мекунад, ки ба ташаккули шахс таъсири назаррас доранд. Модели нави фаъолияти ҷамъиятию педагогӣ дар деҳот бояд ба муайян кардани шароити усулҳои фаролгардонии оила, ҳамчун омили пешбарандаи раванди иҷтимоишавии аввалия, ба ҳамбастагии педагогикаи касбӣ ва халқӣ ҳамчун хусусияти фарқкунандаи фаъолияти иҷтимоӣ, асос ёбад.

Аз таҳлили назариявии иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд маълум аст, ки вазифаи асосиро дар он ниҳодҳо ва агентҳои иҷтимоишавӣ иҷро мекунанд. Дар ин замина шахси иҷтимоишуда ҳамчун объекти иҷтимоӣ амал мекунад. Аммо, инсонии субъекти иҷтимоишавӣ, офарандаи «ман» буда, мавқеъ ва нақши худро дар ҷамъият дорад ва узви ҷомилҳукуқи он мегардад. Аз ин рӯ, насли наврас дар раванди муносибат бо муҳити иҷтимоӣ на танҳо меёриҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои фарҳангиро азхуд мекунад, балки тавассути фаъолияти назарраси худ таъсири муҳити иҷтимоиро қабул ё рад карда, онҳоро азхуд мекунад. Истифодаи пурраи нерӯи анъанаҳои пешқадами муҳити миллӣ аз тарафи омӯзгорон фароҳам овардани шароити ҷиҳати инкишофи озодона, ҳифзи ҷаҳони маънавии насли наврас, ташаккули шахс, тарбияи фарҳангӣ ва ошноӣ бо арзишҳои ҷомеа асоси он мебошад.

Стратегияи таълиму тарбияи томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ тамоюлҳои рушди ҳаёти иҷтимоиро, ки бо майли таҳдиди арзиши хоси фарҳангҳои миллӣ алоқаманданд, ба назар нагирифта наметавонад. Дар педагогикаи томактабӣ ва маълумоти умумӣ онҳо масъалаҳои тарбияи фарҳангӣ миллӣ мебошанд, ки бачагонро бо шаклу мазмуни гуногуни он шинос менамояд. Бинобар ин, ҳар як муассисаи таълимии миллӣ бояд намуди ба худ хоси фазои таълимии фарҳанги миллӣ, минтақавӣ ва умумӣ дошта бошад.

Мувофиқи андешаи муҳаққиқи тоҷик А. Ш. Қурбонов: «дар асоси стандарти давлатии таълимии қабулгардида имконияти таъмини донишҷӯён бо донишҳои умумӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, гуманитарӣ ва фалсафӣ фароҳам меояд, ки тавассути он ҷаҳонбинии амиқи илмӣ, ҳамчунин ҷаҳони маънавӣ ва сифатҳои ахлоқӣ-равонии шахсият ташаккул меёбад. Дар маҷмӯъ концепсияи рушди ҳамаҷониба ва мутаносиби шахсият асоси методологияи тарбияи мутахассисонро ташкил медиҳад. Он моҳиятан, ҳам аз нигоҳи ягонагии талаботи шахсию иҷтимоӣ ва манфиатҳо ва ҳам аз рӯйи бо ҳам алоқамандии тамоми тарафҳо ва хосиятҳо назарияи ҳамгироии шахсият мебошад» [86, с.169].

Қисми таркибии раванди корҳои беруназсинфӣ оид ба тарбияи ҳуқуқии хонандагон синфҳои болоӣ, иштироки онҳо дар иҷрои қонун мебошад. Ба андешаи А. Э. Тарас: «Ҷалб намудани хонандагон ба чунин фаъолиятҳо ду вазифаи ба ҳам алоқамандро ҳал мекунад: аз як тараф, онҳо дар ҷорабиниҳои мушаххас оид ба риояи интизом ва тартиботи ҳуқуқӣ дар байни ноболиғон дар мактаб ва маҳалла иштирок меkunанд, аз тарафи дигар, дар онҳо эътиқоди ҳуқуқӣ ва малакаҳои рафтор ташаккул меёбад» [157, с.37]. Ин намуди фаъолият ҳамчун шакли фаъоли ташкилии тарбияи ҳуқуқӣ ба фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон мансуб буда, бо кӯмак ва иштироки мақомоту муассисаҳои гуногуни давлатӣ гузаронида мешавад.

Дар раванди тарбия фарзандонро бо ин ҳама ахлоқи неку фазилят, ки сармояи ҳақиқии инсонӣ мебошанд, бояд ба камол расонем. Инчунин, онҳоро ба сатҳи баланди идроку маданият бардошта, ҳамаи ҳиммату

ғайратамонро дар ин самт равона созем. Сармояи бузургтарини ҳар як давлату миллат маданият, иродаи қавӣ, ахлоқи нек ва рафтори намунавии шахс аст, ки дар натиҷаи таълиму тарбия метавонанд инкишоф ёбанд. Дар ҳолати баръакси ин агар миллате, ки тарбияву маънавиёти комил надошта бошад, ҳанӯз дар ибтидои муборизаҳои ҳаёт мағлуб гардида, рӯ ба таназзул мениҳад.

Агар насли наврасро бо илму дониши замони муосир мучаҳҳаз нагардонем, дар оянда аз фарзандон рафтори нек ва ахлоқи ҳамидаро набояд интизор шавем. Бо ин восита онҳоро аз таърихи халқи худ воқиф гардониди, бояд диққати онҳоро ба ояндаи дурахшон равона намоем.

Воқеан ҳам, он наслҳое, ки таълиму тарбияи хуб дида ба воя расидаанд, дар муборизаҳои ҳаёт ҳар як монсаи пешомадаро бартараф карда метавонанд. Вобаста ба ин масъала, онҳое, ки ҷаҳонбинии васеъ ва иродаи қавӣ доранд, раванди иҷтимоишавиро ба хубӣ мегузаронанд. Инчунин, дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа ҳар як мушкилиҳои моддию маънавиро оқилона ҳал намуда, ба ягон ноумедиҳо гирифтор намешаванд. Барои иҷтимоишавии донишҷӯён тарбияи масъулиятшиносии шахсӣ, ташаккули шуури ҳуқуқиро дар раванди таълими ҳуқуқӣ ва фаъолияти тарбиявии ҳифзи ҳуқуқро такмил додан зарур аст.

Имрӯзҳо бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ин шаклҳои кори беруназсинфӣ оид ба тарбияи ҳуқуқӣ дар мактабҳои ҷумҳурӣ аз байн рафтааст. Дар низоми маориф шаклҳои наво, ки ба муносибатҳои нави ҷамъиятӣ мувофиқанд, ҳанӯз инкишоф наёфтаанд ва агар онҳо мавҷуд бошанд ҳам, на дар ҳама ҷо амал меkunанд. Бовучуди ин, иштироки мактаббачагон дар фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити муосир яке аз омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва ҷорӣ намудани малакаҳои рафтори ҳуқуқӣ мебошад. Барои самараноктар амалӣ намудани раванди таълими ҳуқуқӣ, курсҳои интихобии донишҳои ҳуқуқӣ аҳаммияти махсус доранд, ки онҳо ҳамчун шакли ташкилии таълими ҳуқуқӣ муҳим мебошанд.

Машғулияти ихтиёрӣ ҳамчун шакли махсуси ташкили таълими талабагон дар баробари машғулияти синфӣ ва беруназсинфӣ пешбинӣ карда мешаванд. Илова бар ин, азхуднамоии донишҳои ҳуқуқии масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳ, ки ҳуди талабагон интиҳоб меkunанд, мустаҳкам намудан ва амиқ гардондани донишҳои ҳаррӯзаи донишҷӯён мебошад. Ташаккул додани малакаҳои муайяни амалӣ оид ба хусусияти фанни ҳуқуқ (таҳлил ва мутолиаи адабиёти илмӣ, кор бо сарчашмаҳо, гузаронидани таҷрибаҳо ва ғайра).

Мавзӯҳои курсҳои интиҳобии донишҳои ҳуқуқӣ барои хонандагони синфҳои 9-11 дар мактабҳо пешакӣ эълон карда мешаванд. Хонандагон метавонанд мувофиқи хоҳиш ва шавқу ҳаваси худ яке аз курсҳои эълоншударо интиҳоб намуда, дар тамоми давраи таҳсил дар он машғул шаванд. Машғулият бояд аз рӯйи нақша ва ҷадвали мушаххасе, ки мактаб тартиб додааст, гузаронида шавад ва барои шахсоне, ки ба он дохил шудаанд, ҳатмӣ бошад. Дар ҳар давра, шумораи маҳдуди фанҳои интиҳобӣ метавонанд ба таври мутамарказ барои ҳамаи мактабҳо пешниҳод карда шаванд. Дар ин росто ба хонандагони синфҳои болоӣ мавзӯҳои зерин пешниҳод карда мешаванд: «Пайдош ва моҳияти давлат ва ҳуқуқ», «Асосҳои ҳуқуқи давлат», «Асосҳои ҳуқуқи шахрвандӣ», «Асосҳои ҳуқуқи оилавӣ», «Асосҳои ҳуқуқи меҳнат», «Намудҳои ҳуқуқи тартибот» ва ғайра. Дар синфи 11 омӯзиши фанни «Таърихи давлат ва ҳуқуқ» ва ғайра давом дорад. Ҳангоми ташкили фанҳои интиҳобӣ ҳайати хонандагон, синну соли онҳо, дараҷаи тайёрии, мазмуни маводи омӯхташаванда, инчунин фикру мулоҳизаҳо ва мавқеи ҳуди хонандагон ба назар гирифта мешавад.

Аз ин ҷост, ки барои ба курсҳои ихтиёрӣ ҷалб кардани талабагон машғулиятҳои беруназсинфӣ ташкилкардашудаи мактаб аз фанни ҳуқуқ, инчунин чорабиниҳои давомдори ҳуқуқӣ мусоидат менамоянд. Масалан, ҳафтаи ҳуқуқ, суҳбатҳо, баҳсҳо, мизҳои мудаввар дар мавзӯҳои ҳуқуқии дорои мазмуни гуногун. Аҳаммияти тарбиявии фанҳои интиҳобӣ дар ташаккули фаъолият, маҳорати кори мустақилонаи донишҷӯён, ки ба он чунин тадбирҳо, аз қабили ҷавоб додан ба саволҳо (шифоҳӣ ё хаттӣ), тартиб

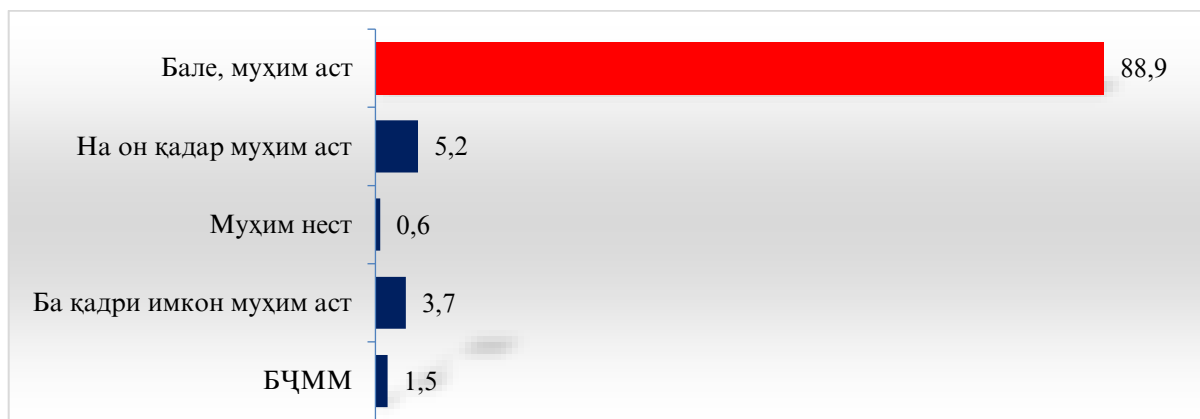
додани нақша, тезисҳо, реферат, матнҳои мухтасар ва тақризҳо иборат мебошад.

Ҳамин тавр, дар сурати дуруст ба роҳ мондани чунин шаклҳои беруназсинфии «тарбияи ҳуқуқии талабагони синфҳои болоӣ на танҳо азхуд намудани донишҳои ҳуқуқии хонандагон, балки дар амал ғайриҷода истифода бурдани донишҳои ҳосилгардида низ таъмин карда мешавад. Бидуни ин дониши ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, ҷаҳонбинии комили насли наврасро ташаккул додан ғайриимкон аст» [157, с.40].

Огоҳии ҳуқуқӣ яке аз объектҳои асосии тарбияи ҳуқуқӣ мебошад. Бе ташаккули дурусти он ба шароити воқеии муосир, ки татбиқи сифатии волоияти қонунро таъмин менамоянд, баҳои дурусти ҳуқуқӣ додан имконнопазир аст. Илова ба ин, имрӯз номувофиқатии шуур ва рафтори ҳуқуқии насли наврас ба номукаммалӣ ва ҳатоғӣ дар қори ҳуқуқӣ-тарбиявӣ тағдил ёфтааст. Аз ин рӯ, дар воқеияти иҷтимоӣ таҷрибаи ҳуқуқии ҳаррӯза, шароити ташаккул ва ҳамкории онро бо қори мақсадноки тарбиявӣ сарфи назар кардан номумкин аст. Тарбияи ҳуқуқӣ аз тайёр намудани шуури шахсоне иборат аст, ки дар шароити демократикунории давлат ва низоми ҳуқуқ тарбия меёбад. Вобаста ба ин масъала, дар он раванҷҳои танзими ҳуқуқӣ ҳукмфармош - «ҳама он чизе, ки қонун манъ накардааст, иҷозат дода мешавад». Тарбияи ҳуқуқӣ самти муҳими низоми қори тарбиявӣ мебошад. Дар баробари ин, таълими ҳуқуқӣ бо мақсади ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ва донишҷӯён бо дигар намудҳои таълим алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, ба донишҷӯён оид ба тарбияи ҳуқуқӣ савол гузошта шуд. Натиҷаҳои ба дастмада нишон медиҳанд, ки тарбияи ҳуқуқӣ барои ҷомеа омили муҳим буда, ба насли наврас дар риояи меъёру қоидаҳои рафтори ҷомеа мусоидат намуда, намудҳои гуногуни инфиродии ахлоқиро пешгирӣ менамояд.

Бинобар ин, ба саволи гузошта шуда дар ин хусус 88,9%-и донишҷӯён ҷавоби мусбат доданд. Аз шумораи умумии пурсидашудагон-5,2% тарбияи ҳуқуқии ҷавононро «на он қадар муҳим», 0,6% «муҳим нест» ва 3,7% «ба қадри имкон муҳим аст» арзёбӣ намудаанд. (*нигаред ба расми 6*).

Расми 6. Оё Шумо тарбияи ҳуқуқии ҷавонро муҳим меҳисобед? N=329.

Дар баробари ин, чунон ки Ш. С. Ҳамроев қайд мекунад: «дар адабиёти илмӣ тарбияи ҳуқуқӣ бе асос бо тарбияи ахлоқӣ иваз карда шудааст, ки мо онро хатои назариявӣ мешуморем. Сарчашмаи фаъолияти ҳуқуқшиносии шахрвандон, фаъолияти ҳаррӯзаи ҷамъиятӣ ва амалӣ ба ҳисоб рафта, ба раванди иҷтимоишавии шахс ва тарбияи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад» [157, с.42]. Зеро ки таълими ҳуқуқӣ дар доираи маҷмӯи равиши таълим бо пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар байни ноболиғон ҳамбастагӣ дорад. Яъне, тарбияи ҳуқуқӣ ҳамзамон вазифаҳои таъсири махсуси пешгирикунандаро ба шуур ва рафтори шахсони қачрафтор иҷро менамояд. Самти афзалиятноки кори пешгирикунанда дар байни насли наврас бояд тадбирҳо оид ба безараргардонӣ ва рафъи сабабҳои иҷтимоии ҳуқуқвайронкуниҳо, иҷтимоишавии тарбиятгирандагон, ислоҳи рафтор ва тарзи зиндагӣ, офиятбахшии иҷтимоии шахсони инҳирофшуда бошад.

Масъалаҳои тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар вақтҳои охир, чӣ аз нуқтаи назари ташаккули шуури ахлоқию ҳуқуқӣ ва чӣ аз нигоҳи талаботи муосири ҷомеа, бинобар шаклдигаркунии иҷтимоии ҷомеа аҳаммияти бештар пайдо мекунанд. «Тарбияи ҳуқуқӣ бо дигар соҳаҳои кори тарбия ҳам алоқаманд аст, ки дар байни онҳо тарбияи ахлоқӣ ҷойи махсусан муҳимро ишғол мекунад. Ҳамин тариқ, тарбияи ҳуқуқии хонандагон ва донишҷӯён дар асоси принципҳои рафтори ахлоқӣ сурат мегирад. Илова бар ин, тарбияи ахлоқӣ шахсро бо дониш, принципҳо ва талаботи ахлоқии ҷомеа мучахҳаз месозад, ба онҳо чунин мафҳумҳои ахлоқӣ, аз қабили «шараф», «вичдон», «вазифа»,

масъулият ва «адолат» - ро тақвият медиҳад. Дар навбати худ барои фаҳмидани маҷмӯи категорияҳо, тавассути баҳодиҳии ахлоқӣ ба амалиёти одамон ва ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ба амал бароварда мешаванд. Ғайр аз ин, таълими ҳуқуқӣ имкони воқеии ошкор намудани мазмуни неку бад, адолат, вичдон, шаъну шарафро нишон дода, тадриҷан насли ҷавонро ба фаҳмидани вазифаи ҳуқуқӣ шинос менамояд. Муносибати тарбияи ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар маҷмӯи раванди тарбияи хонандагон сурат мегирад.

Асос дар ин равиш баёни мувозинати тарбияи ҳуқуқию ахлоқӣ мебошад. Ин раванд рафъи шаклдигаркунии шуур ва рафтори ахлоқию ҳуқуқии насли наврасро метезонад» [157, с.45]. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун сарчашмаи бунёди пешрафти иқтисодию иҷтимоии ҷомеа арзёбӣ карда мешавад. Бинобар ин, мо аҳли кормандони илму маорифро лозим аст, ки шогирдонро дар руҳияи ҳифзи асолату хуввияти миллӣ тарбия намоем. Вақте маърифати ҳуқуқии ҷавонон баланд мешавад, он гоҳ мақому мартабаи кишварамонро дар арсаи ҷаҳонӣ метавонанд боло бардоранд. Насли наврасро бошад, бояд чун ҳамқадами замон парвариш диҳем.

Дар баробари ин, барои рафъ намудани ҳамаи камбудиву норасоияҳое, ки дар натиҷаи сахлангориҳо солҳои тӯлонӣ ба миён омадаанд, роҳи беҳтарини ҳалро бояд ёбем. Ба андешаи мо, низоми таълими ҳуқуқӣ яке аз шартҳои зарурии баррасии воқеияти ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, маҷмӯи табиӣ (органикӣ) - и унсурҳои мутақобила мебошад. Бинобар ин, хусусиятҳои системавии таълими ҳуқуқӣ аз чунин омилҳо иборатанд: мақсаду вазифаҳо, субъектҳо, объектҳо, шаклу усулҳо, натиҷаҳои таълими ҳуқуқӣ. Ҳамаи ин аломатҳо ба ҳамдигар таъсир расонида, ягонагии системаи тарбияи ҳуқуқии ҷамъиятро ташкил медиҳанд.

Хулоса, низоми маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ воситаи муҳими инкишофи соҳаи иқтисодиёт, илму техника ва истифодаи равандҳои технологӣ дар истехсолот аст. Инчунин ҷиҳати тайёр намудани мутахассисони касбӣ дар шароити саноатикунони кишвар нақши муассирро иҷро менамояд. Дар баробари ин, тарбияи ҳуқуқӣ дар низоми маориф ба раванди

иҷтимоишавии шахс, бахусус дар соҳаи фаъолияти насли наврас дар бахшҳои (сектор) ҷамъиятӣ, муҳим баррасӣ мешавад.

БОБИ III. Масъалаҳои тарбияи меҳнатӣ ҳамчун омили иҷтимоишавии шахс

3. 1.Тарбияи меҳнатӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими иҷтимоишавии шахс

Тарбияи меҳнатӣ дар доираи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ раванди муташаккилест, ки вазифаи иҷтимоӣ, омода намудани ҷавонон ба ҳаёти ҷомеа ро иҷро мекунад. Дар шароити дигаргунсозии ҷамъият ва гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ масъалаи тарбияи меҳнатӣ хело мураккаб ва баҳсталаб гардид. Чунин раванд ба иҷтимоишавии шахс аз ҷиҳати мутобикшавӣ, тамоюли зиндагӣ ва худшиносӣ таъсири манфӣ расонд. Хусусияти хоси тарбияи меҳнатӣ дар марҳилаи муосир дар он дида мешавад, ки дар шароити низоми тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ қарор дошта, намудҳои маҳдуди меҳнат ва бекории аҳолиро ба амал мебарорад ва ба иҷтимоишавии шахс таъсири номусоид мерасонад.

Фаъолияти меҳнатӣ аз ҳар як инсон масъулияти муносибати мақсаднок, хирадмандона, рафтори фикриро барои иҷрои вазифаи муайян талаб мекунад. Меҳнат омили муҳими инкишофи ҷисмонӣ ва равонии инсон мебошад. «Фаъолияти меҳнатӣ ба кӯдакон таъсири калон расонда, ба онҳо хосиятҳои нави предметҳо, маводҳоро торафт бештар ошкор менамояд ва фаҳмиши онҳоро дар бораи олами воқеӣ ғанӣ мегардонад. Фаъолияти меҳнатӣ воситаи бозғирмони шиносоии насли наврас бо олами атроф буда, имконият медиҳад, ки донишҳои назариявиро дар амал татбиқ намояд, шуури худро бо тасвирҳои ҳиссӣ бой гардонад, онҳоро равшан ва мушаххас намояд.

Иштироки мактаббачагон дар фаъолияти меҳнатӣ ва пеш аз ҳама, дар меҳнати истеҳсолӣ дар илми педагогика, чун воситаи асосии ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ворид намудани кӯдакон, наврасону ҷавонон ва заминаи ҷудонашавандаи тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули тарбияи ҳамаҷонибаи шахс, баррасӣ шудааст» [43, с.84]. Масъалаи меҳнатдӯстӣ дар илми сотсиология ҳамчун муҳимтарин ҷузъи таълиму тарбияи насли наврас ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми шахси ҳамаҷониба инкишофёфта тамоми сохтори иҷтимоии шахсро дар бар мегирад: дунёи маънавии он, манфиатҳо, идеалҳо, самтҳои

арзишӣ, ниёзҳо, доираи ҳавасмандкунӣ, муҳити зист ва ғайра. Ба ин маънӣ, фарогирии ин омилҳо шароити мавҷудаи муҳити иҷтимоиро ташаккул медиҳанд. Инсон мавҷуди ғаёл аст ва аз ин рӯ, истифодаи қувваҳои руҳӣ ва ҷисмонии ӯ дар соҳаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Ангезаҳое, ки ғаёлиятро ҳавасманд мекунанд, метавонанд гуногун бошанд. Аммо на ҳар шахс ният ва муносибатҳои ҳаётии худро танҳо ба воситаи шаклҳои гуногуни ғаёлияти меҳнатӣ амалӣ гардонда метавонад. Ин ғаёлиятро, пеш аз ҳама, ба хизмати ҷамъият, ё ба қонеъ гардондани талаботҳои шахсӣ ва ба амал баровардани майлу хоҳиши шахсии онҳо равона кардан мумкин аст.

Тарбияи меҳнатӣ, ҳамчун омили иҷтимоишавӣ, дар маҷмуи вазифаҳои пешбинишуда инъикос меёбад. Ба ин муносибат мо зарурияти пайвастаномии мактабро бо истеҳсолот, бо равандҳои истеҳсоли ва касбу кори гуногун, ҳамаҷониба шинос кардани хонандагон бо меҳнатро дар назар дорем. Инчунин, сухан дар бораи муқаррар намудани алоқои дохилии байни таҷҳизонидани техникий мактаб ва ба меҳнати фикрию ҷисмонӣ, ба ягонагии органикий онҳо ҷалб намудани хонандагон меравад. Ҳамоҳангии ғаёлиятҳои гуногун имкон медиҳад, ки наврасон ҳамаҷониба инкишоф ёфта, хонандагон бо талаботи касбҳои гуногун шинос шаванд. Аз ин рӯ, ба ҳам пайвастании раванди меҳнат ва ташаккули муносибати эҷодӣ аҳаммияти калони тарбиявӣ дорад.

Вобаста ба ин, дарси технология бояд бо тамоми системаи таълимии мактаб алоқои зич дошта бошад. Малакаҳое, ки дар ин дарсҳо ба даст оварда мешаванд, на танҳо ба хонандагон, балки барои коллективи мактаб низ ғоидаовар аст, зеро чунин муҳит дар мактаб ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс мусоидат менамояд. Коллективи мактаб бояд мақсади умумӣ дошта, бо ғаёлияти гуногуни меҳнати машғул бошад ва ташкилотҳое дошта бошад, ки ҳаёт ва ғаёлияташро рохбарӣ кунад, то ин ки натиҷаи самарабахш ба даст оварад.

Тарбияи меҳнатӣ омили муҳими инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ ва маънавии талабагон маҳсуб меёбад. Иштирок дар меҳнати коллективона муносибати ахлоқии инсонро нисбат ба одамони дигар ташаккул медиҳад.

Тарбияи меҳнатӣ дар байни ҷавонон ҳисси вазифаю шарафро мепарварад ва ин танҳо дар шароити ба ҳам пайвастанӣ таълиму тарбия ва гирифтани ихтисоси босифати ба талаботи иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ метавонад имконпазирии истифодаи меҳнати самаранокро дар ҷамъият таъмин намояд. Ҳамин тавр, тарбияи меҳнатӣ бояд ҳамчун қисми табиӣ он ба раванди таълим тобеъ гардад ва ба вазифаҳои пурраи ташаккули шахс мувофиқ бошад. Ба туфайли алоқаи тарбияи меҳнатӣ бо истеҳсолот, нақши тарбиявии меҳнат ва умуман, таълиму тарбияи шахс баландтар мешавад.

Тарбияи меҳнатӣ дар раванди таҳаввулоти ҷомеа шаклу мазмуни навро пайдо мекунад, ки дар он хусусияти ҳавасмандии интиҳоби фаъолияти меҳнатӣ тағйир меёбад. Ҳамзамон талаботи ҷомеа ва манфиатҳои инсон ба меҳнат, вобаста ба шакли муносибатҳои ҷамъиятӣ тағйир меёбанд. Марҳалаи ҳозираи дигаргунсозии ҷамъият вазифаҳои объективӣ мегузорад, ки муносибатҳои пештараи одамон ба меҳнат тағйир ёфта, ҷавонон на танҳо босавод бошанд, балки моҳияти ҷамъиятии меҳнатро дарк намоянд, нисбат ба намудҳои фаъолияти меҳнатӣ масъулиятнок бошанд ва дар ин самт инкишоф ёбанд.

Табиатан, дар раванди тарбияи меҳнатӣ наврасон нисбатан фаъолу серҳаракат мебошанд. Инчунин, онҳо бо тағйироти куллии равонию ҷисмонӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Илова бар ин, чунин омил ба худбаҳодиҳии онҳо бетаъсир намеронад. Муҳаққиқи тоҷик А. Ш. Қурбонов таъкид менамояд, ки: «Пас, тарбия чун як шакли иҷтимоишавӣ, фарҳангишавии шахсият ва эътирофи ҳадафҳои фарҳангӣ чун муайянкунандаи арзишҳо аз ҷониби ӯ рӯнамо мешавад.

Муайян намудани тавонмандии муассисаи таҳсилоти олии тибқи нишондиҳандаҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои махсусгардонидашудаи фанҳои махсус, илмҳои фундаменталӣ, навоарӣ, машғулиятҳои амалӣ, малакаи кор бо техникаи компютериро ифода менамоянд. Кордониҳои шахсият бевосита аз рӯйи дониши мушаххаси ӯ баҳогузорӣ мешавад» [86, с.177].

Ҳамин тавр, хусусияти характерноки тарбияи меҳнатӣ, на танҳо инкишофи вазифаҳои иҷрокунанда, балки ташаккули қобилиятҳои ташкилотчиғии ҷавонон дар раванди фаъолияти меҳнатӣ мебошад. Вазифаи дигари муҳими тарбияи меҳнатии одамони дар ҳолати рушдқарор дошта, ташаккул додани шавқу ҳаваси устувори тарбиявӣ маърифатии онҳо мебошад. «Тарбияи мукамал, ташаккули эҳтиёҷоти маърифатии кӯдаконро дар бар мегирад, ки на танҳо ба азхуд кардани мундариҷаи фанҳои мактабӣ равона шудааст, балки тамоми воқеияти атрофи онҳоро фаро мегирад» [83, с.128]. «Шахс бояд аз таҷрибаи худ боварӣ ҳосил кунад, ки ҷаҳон қобили шинохт аст, шахс, метавонад қонунҳоро кашф кунад, ки ҷаҳони атрофро танзим мекунад, рӯйдодҳоро пешгӯӣ кунад ва тафтиш кунад, ки оё онҳо воқеан руҳ медиҳанд ё не, барои зухуроти якхела як асоси ягонаи пинҳонӣ пайдо кунад» [83, с.129]. Ин гуна шаклгирии дониш хушҳолӣ аз эҷодиёти хеш, шавқу ҳаваси нахустинро ба кунҷковии ҳоси шахсӣ мубаддал гардонида, онро устувортар мекунад, хусусан дар он мавриде, ки натиҷа ва сифатҳои меҳнати ӯ бо шаъну шараф баҳогузори мешавад, хосту манфиатҳои шахсии ӯ бо омма мувофиқ мешавад.

Чӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ ба кори истеҳсолот амалан ва аз ҷиҳати психологӣ тайёр нестанд. Аз ин лиҳоз, барои он ки мактаббачагон ба меҳнат хубтар мутобиқ карда шаванд, комбинати истеҳсолии хонандагонро бевосита дар ҷойи кор вобаста ба шароити муносири истеҳсолии ҷомеа бояд барқарор намуд. Дар ин ҷо муҳим он аст, ки меҳнати хонандагон бояд бевосита бо истеҳсолот алоқаманд бошад. Тарбияи меҳнатӣ, ки то вақтҳои охир дар мамлакати мо яке аз бахшҳои муҳимтарини фаъолияти мактаб ба шумор мерафт, ҳоло мавзӯи баҳс қарор дорад. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки дараҷаи мавҷудияти онро дар муассисаҳои таълимӣ аз нав дида баромадан лозим аст. Дигарон чунин ақида доранд, ки машғул шудан ба меҳнати босамар низ ба дониш вобаста аст. Ба фикри мо, азбаски меҳнат як ҷузъи ҳаётии ҳар як инсон ва ҷамъият мебошад, тарбияи меҳнатӣ дар мактаб бояд қисми таркибии фаъолияти мактабҳои ҷумҳурӣ бошад.

Мафҳуми «тарбияи меҳнатӣ»-ро тавре баррасӣ кардан лозим аст, ки ба аҳаммият ва таъсири тарбиявии он шубҳае набошад. Ин на истисмори меҳнати кӯдакон аст ва на паст задани шаъну эътибори онҳо ва на ҷалб кардани кӯдакон ба фаъолияти меҳнати калонсолон. Дар ин амал ибораи калидӣ «маърифат» мебошад, ки омода сохтан ба меҳнат дар ҳаёти оянда имконияти худмуайянкунанда дорад.

Муваффақияти тарбияи меҳнати бачагон бевосита ба дуруст фаҳмидани мақсадҳо, вазифаҳо ва мазмуни равонии онҳо вобаста аст. Меҳнати бачагон аз меҳнати калонсолон, маҳз аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки вай ба кадом мақсад равона шудааст. Меҳнати калонсолон ба натиҷаи ниҳой нигаронида шудааст, дар ҳоле ки меҳнати кӯдакон нисбат ба касбҳои гуногун вазифаи сирф тарбиявӣ дорад. Ба ибораи дигар, раванди тарбияи меҳнатӣ ба хонандагон тайёрии равонӣ ба меҳнатро ташаккул медиҳад.

Маҳз барои ҳамин, тарбияи меҳнатӣ мақсади худро ба миён мегузорад. Ин дараҷаи муайяни инкишофи шахс мебошад, ки дар оянда ҷиҳати азхуд намудани ҳар гуна меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ таҳкурсии бозътимод мегардад. Дар асоси гуфтаҳои боло, вазифаҳои зерини тарбияи меҳнатӣ бояд муайян карда шаванд: таъсири мусбат ба саломатӣ, инкишофи қобилиятҳои равонӣ, ҳавасмандгардонии сифатҳои ахлоқӣ, баланд бардоштани эътимоди худ, инкишофи муносибатҳои коллективӣ инчунин, кӯмак ба худмуайянкунии касбӣ. Дар омилҳои зикршудаи тарбияи меҳнатӣ ва вазифаҳои он дар шароити дигаргунсозии ҷумҳурӣ аз ҷиҳати назариявӣ инъикос ёфтаанд.

Вале, амалан, ин вазифаҳо дар ҷомеа ба қадри кофӣ назаррас нестанд:

1. Сатҳи сифати таълиму тарбияи мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллеҷҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ва донишгоҳҳо, на ҳамеша ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ мебошад, ки натиҷаи он афзудани бекорон дар байни аҳолии қобили меҳнат мебошад;

2. Пас аз омӯختани касбу ҳунар худшиносии ҷавонон аз ҷиҳати равонӣ ва мутаносибан ангезаҳои амали онҳо барои ба кор қабул кардан дар муҳити коллективона ба ёрии арзандаи моддӣ ва қаноатмандии маънавӣ меафзояд,

вале дар ҳаёти воқеӣ ҳангоми ҳалли масъалаи шуғл аз рӯйи ихтисос онҳо ба ҳолати ғайриҷашмдошт дучор мешаванд.

Дар алоқамандӣ бо ин, метавонад боиси тағйир ёфтани муносибати наврасон бо атрофиён гардад. Чунин амал дар шароити тарбияи меҳнати хело муҳим аст. Илова бар ин, дар заминаи онҳо метавонад як қатор хусусиятҳои нави психологӣ шакл гиранд. Ҳамзамон ба муҳити ҷамъиятии меҳнат нақши муҳим мегузорад ва низоми маориф дар ин ҷанба масъулиятнок аст.

Дар ин раванд, таълими тарбияи меҳнатӣ ва ба талаботи коллективи меҳнатӣ ва ҷамъият мувофиқ будани он мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки онҳоро шартҳои зерин муайян меkunанд:

1. Ташаккули шахси фаъоли эҷодкор дар ҷомеа, ки талаботу манфиатҳои он бо коллективи меҳнатӣ алоқаманд бошад;

2. Воситаҳои ҳифзи манфиатҳои ҳар як фард, табдил додани талабот нисбат ба шахс ва ба омилҳои дохилии инкишофи он.

Талабҳои коллектив асосан нисбат ба онҳое, ки дар ҳаёти коллектив иштирок меkunанд, хусусияти тарбиявӣ доранд. «Шахс чун субъекти таъсири тарбиявӣ баромад мекунад, ба шарте ки вай манфиати тамоми коллективро ифода намояд. Таъсири бевоситаи муаллим ба талаба метавонад бесамар бошад» [95, с.117]. Вақте ки таъсир тавассути муҳити мактаббачагон рух медиҳад, натиҷаи муассир ба даст меояд.

Ба ин муносибат марҳалаҳои ташаккули коллективро ҳамчун муттаҳидӣ ва муносибатҳои ибтидоии коллектив тавсиф кардан мумкин аст, ки онҳо ба мазмуни фаъолияти меҳнати шахс дар коллектив таъсири арзишнок доранд. «Қоре, ки арзиш эҷод намекунад, ҷузъи мусбати таълим нест. Он бояд аз идеяи арзишхое, ки меҳнат метавонад эҷод кунад, оғоз шавад. Коллектив бояд мақсадҳои аниқ ба миён гузошта бошад, то инки душворихоро бартараф намояд» [95, с.118].

Дар фарҳанги суннати тоҷикон, дар тӯли асрҳои зиёд, фаъолияти меҳнатӣ ва ҳуди меҳнат омили муҳимтарини иҷтимоишавии кӯдакону наврасон, ташаккули меъёру арзишҳои ахлоқи ҷамъиятӣ, ташаккули низоми

муносибатҳои ҷамъиятии байни шахс ва ҷаҳони беруна баромад мекард. Табиӣ будани иҷтимоишавӣ тавассути меҳнат, ташаккули доираи васеи сифатҳои ҷамъиятии инсон алоқаи диалектикии онҳоро бо арзишҳои инфиродӣ дар шахс таъмин менамояд. Тавассути кори муштаракӣ тарбиягиранда табиист, ки амалӣ шудани муҳимтарин меъёрҳои ахлоқӣ дар фарҳанги суннати тоҷикӣ устувор мебошанд.

Ҷаҳонишавии фарҳанги муосир, дур шудани инсон аз намудҳо ва шаклҳои анъанавии меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ раванди иҷтимоишавии ҷавононро хеле душвор мегардонад ва муносибатҳоро ба бекорӣ, гедонизм, аномиаи иҷтимоӣ, ҷудошавӣ, шахспарастӣ, муносибати истеъмолкунанда ба ҳаёт ва ғайра ташаккул медиҳад. Омилҳои харобшавии фарҳанги суннатӣ бо афзоиши нуфӯзи воситаҳои ахбори умум ва расонаҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст, ки тавассути онҳо дар ҷаҳонбинии ҷавонон арзишҳои нодуруст сурат мегиранд. Роҳи раҳӣ аз вазъияти баамаломата дар пурзӯр намудани таъсири оила, муассисаҳои иҷтимоӣ ва рушди иҷтимоӣ ахлоқии ҷавонон, тарғиби арзишҳои анъанавии халқи тоҷик, иштироки ҷавонон дар меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, ташаккули ахлоқи ҷамъиятию коллективӣ, аз ҷумла наврасону ҷавонон дида мешавад. Фақат бо меҳнати якҷоя сифатҳои устувори иҷтимоӣ ва шахсии ҷавононро ташаккул додан, онҳоро бо анъана ва меъёрҳои пешқадами фарҳанги миллии шинос кардан мумкин аст.

Дар раванди тарбияи меҳнатӣ бештар кӯшиш намоем, ки насли наврасу ҷавонро ба донишандӯзӣ ва аз худ кардани касбу ҳунариҳои муосир сафарбар намоем. Бояд талош варзид, ки дарсҳо ба ҳаёти имрӯза ва кашфиётҳои навини илму техника мувофиқ бошанд. Зеро ки дар тарбияи меҳнатӣ шогирдонро ба ҳаёти мустақил омода созем. Чунки ҷомеаи имрӯзаро пешрафти илму технология ва равандҳои ҷаҳонишавӣ фаро гирифтааст. Дар заминаи мазкур рушди техника ва технологияи муосир бе маънавиёт амалӣ намегардад. Бинобар ин ҳам, мо бояд дар баробари ташаккули тафаккури техникӣ маънавиёти насли наврасро низ ба иноват гирем.

Инчунин, онҳоро аз анъанаҳои неки миллии ниёғони орифамон бархурдор намуда, ҳамзамон ба арзишҳои волоии инсонӣ арҷ гузорем. «Талаботи муҳити беруна, ки рафтор ва робитаҳои шахсро танзим менамоянд, ба тасаввуроти ботилии шахсӣ доир ба хуруҷ аз маҳдудиятҳои берун, ё дар бораи сарҳадҳои имконпазири иҷозат дода шуда, меъёрҳои ахлоқӣ алоқаманд бо ақидаҳои татбиқшудаи дохилии шахс, аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда ва мувофиқкардашуда, ба мақсади шахс мувофиқат мекунанд, алоқаманд мебошад. Ҳадафҳои дохилии шахс бо муҳити беруна, шароит ва меъёрҳои ахлоқӣ алоқаманд аст» [170].

Ташаккули тафаккури фарҳангии техникий насли наврас ба эҷодкорӣ, навовариву ихтироъкории айёми кӯдакӣ, наврасӣ ҳануз аз боғча ва мактаби миёна оғоз мегардад. Минбаъд тарбияи меҳнатӣ дар таълимгоҳҳои олии кишвар рушду инкишоф ёфта, ба раванди иҷтимоишавии шахс кӯмак мерасонад. Амали мазкур имконият медиҳад, ки шогирдон бештар ба дарсҳо фаъолтар бошанд. Шароити мусоиди корӣ ва мавҷуд будани кабинетҳои фанӣ, устохонаҳои таълимӣ дар мактабҳои миёна ба раванди касбомӯзӣ таъвият мебахшад. Зеро онҳо яке аз омилҳои муҳими интиҳоби бошуурунаи касбу ҳунар ва равияҳои касбӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз ин рӯ, мо омӯзгоронро лозим меояд, ки шогирдонамонро бо донишҳои нав ба нав мусаллаҳ намоем. Инчунин, онҳоро ба интиҳоби бошуурунаи касб ва раванди иҷтимоишавӣ равона созем. «Дар ин ҳолат натиҷаи комилан табиӣ аз байн рафтани ахлоқи ҷамъиятӣ, ҳадафҳо ва арзишҳо бардурӯғ аст, ки дар шуури ҷавонон тасвири таҳрифшудаи олами атрофро ташаккул медиҳад. Характери декларативии арзиши меҳнат дар маорифи ҷамъиятӣ дар воқеияти ҳозираи ҳаёт тасдиқ нашудааст: муваффақияти имрӯзаи инсон бо ченаки сифат ва миқдори меҳнат, аз ҷиҳати талаботи ҷамъиятии ӯ алоқаманд нест; мавқеи вай дар ҷамъият танҳо ба имкониятҳои моддию молиявии ӯ вобаста аст, ки ин аксар вақт самарайи ҷидду ҷаҳди шахсии ӯ шуда наметавонад» [170]. Ҳар як омӯзгор дар алоҳидагӣ бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки раванди тарбияи меҳнатӣ самаранок гардад. Аз тарафи дигар, дар раванди иҷтимоишавӣ саҳми

босазои худро метавонанд гузоранд. Ҳадафи асосӣ он аст, ки мо бояд ҷавонони лаёқатмандро дар раванди тарбияи меҳнатӣ пайдо созем. бо ин роҳ раванди таълиму тарбияро фаъол мегардонем.

Асос он аст, ки дастрасӣ ба онҳо, соҳиб шудану озодона дар ихтиёр доштани бидуни муқоисаҳои хоҳишҳои худ ва имкониятҳои дигар одамон ба амал меояд. Чунон ки Н.Н.Зарубин қайд мекунад: «Хусусияти асосии маданияти сарватмандӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ аз он иборат аст, ки тамоми имкониятҳои иҷтимоӣ дар маҷмӯъ, ҳамчун ҳосили ба даст овардани маблағ дарк карда мешавад. Азбаски бо пул харидани ҳама чиз имконпазир мегардад, он тадриҷан ҳамчун рамзи тамоми имкониятҳо ва фазилятҳои шахс, инчунин меъёри кулли таъсирнокӣ ва ҳаёти амал мекунад» [170]. Имрӯзҳо сабабҳои асосии душвор будани тарбияи наврасонро пеш аз ҳама дар ташкили нодурусти кори таълиму тарбияи меҳнатӣ, мактабу оила инчунин, беназоратии таъсири бади «кӯча» медонанд.

Ташаккули шахсии ҷавонон бошад, нақшаҳои ҳаётии онҳо, нияти касбӣ ва меҳнатии онҳо мазмуни порчафарҳангро ба худ мегирад. А. В. Репринсевич чунин андеша дорад, ки: «Маданияти муосир ба кулӣ тағйир ёфтааст ва дар меҳвари он арзишҳои моддӣ, пул, сарват дар фаҳмишу таваҷҷуҳи шумораи зиёди ҷавонон қарор гирифтааст» [170]. Дар ин ҳолат «маданияти оммавӣ» ҳам ба тарбияи ҷамъиятӣ ёрӣ расонда наметавонад, балки танҳо миёни ҷавонон бесарусомониро пурзӯр менамояд. Касбомӯзии хонандагон дар асоси мустаҳкам намудани омӯзиши самтҳои таълими меҳнат ба амал бароварда мешавад. Чунин омил имконият медиҳад, ки бояд хонандагонро бо қонунҳои табиат, ҷамъият ва талаботи умумии илмҳои муосир шинос намоем.

Меҳнат ва фаъолияти меҳнатии оила фазои махсус, муҳити ахлоқию равонӣ ва иҷтимоӣ - фарҳангиро ба вуҷуд меорад, ки барои рафтори аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда ва муносибатҳо бо одамон роҳнамоӣ мекунад. «Инсон дар чунин муҳити иҷтимоӣ - фарҳангӣ зиндагӣ карда, низомии арзишҳои онро қабул ва дастгирӣ намуда, тавассути рафтор ва фаъолияти меҳнатии худ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ин низомии арзишҳоро таҷдиди

назар мекунад, амалхооро анҷом медиҳад, ки интизориҳои одамон ва андешаҳои онҳо дар бораи инсоф, вазифа, масъулият, шаъну шараф, адолатро боз ҳам эҳё менамоянд» [170].

Тағйироти ҷамъиятӣ на танҳо воқеияти иқтисодию сиёсиро дигар кард, балки ба ҳаёти маънавии ҷамъият низ таъсир расонд. Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик А. Ш. Қурбонов: «Раванди объективии таълиму тарбия бояд дар дараҷаи муайян омилҳои субъективиро ба инобат гирад ва раванди ташаккулёбии инсон дар таҳсилот ворид карда шавад. Дониши бунёдӣ – ин дониш – асосе мебошад, ки бар хилофи дониши амалӣ, ба қонуниятҳои асосии сохт, амал ва тақомули инкишофи инсон, ҷомеа ва муҳити зист равона шуда, ба ташаккули шахсияти комил мусоидат мекунад» [86, с.57].

Ҳамин тавр, имрӯз омӯзгорони мактаб, олимон, аҳли ҷамъият ва ҳам матбуот дар он ақидаанд, ки ҳалли муҳимтарин вазифаи тарбияи насли наврас ин дар руҳияи анъанаҳои миллӣ тарбия намудан аст. Ҳамзамон, онҳоро бо идеали баланди ахлоқи миллӣ фаро гирифтани албатта, бе таълими ҳаматарафа ғайриимкон мебошад. «Аз ин рӯ, масъалаи тарбияи меҳнатӣ масъалаи марказии афкори педагогӣ буда, инкишофи ахлоқу шуур, тақмили ҷисмонӣ ва эстетикӣ шахс асосан дар раванди меҳнат сурат мегиранд» [168].

Чун агенти нахустини тарбияи меҳнатӣ оила ва муносибати он ба меҳнат баромад мекунад. Нисбати ин масъаладар байни донишҷӯёни 4 донишгоҳҳои олии шаҳри Душанбе таҳқиқот гузаронида шуд. Натиҷаи пурсиш нишон медиҳад, ки аз шумораи умумии пурсидашудагон 42,1% занон ва 42,7% мардон посух додаанд, ки фаъолияти меҳнатӣ ба мутобиқшавӣ ба муҳити зист таъсири мусбат мерасонад ва 42% таъсири муҳити оиларо ба ташаккули маҳорати меҳнатӣ муҳимнишон додаанд. Бояд гуфт, ки мусоҳибон дар баробари ин вазъи иқтисодии оиларо омили таъсиргузор ба тарбияи меҳнатӣ ва ташаккули шахс зикр кардаанд. Аммо, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ аҳволи молиявии як қисми муайяни аҳоли дар сатҳи ҳадди ақал қарор дорад. Табиист, ки шароити иқтисодӣ ба ташаккули меҳнати муайян таъсири манфӣ нарасонда наметавонад. Дар баробари ин, метавон қайд кард, ки ҷавонон ба анъана ва урфу одатҳои, ки ба интиҳоб ва

ангезаҳои фаъолияти меҳнати ҷавонон таъсир мерасонанд, нигаронида шудаанд. Тарбияи меҳнати оилавӣ бояд ба ақли солим ва ба мақсади иқтисодӣ асос ёбад, то ин ки иҷтимоишавии шахс ба фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ табдил ёбад.

Барои ин аҳамияти тарбиявии меҳнатиро бо ҳаёт қиёс карда, як катор шароитҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Аввалан, оила бояд, ки кӯдакро ба ин ё он кор омода кунад; Баъдан, дар раванди меҳнатдӯстӣ ба фарзандон хислатҳои муайяни ахлоқӣ тарбия кардан лозим аст: меҳру муҳаббат ва эҳтиром нисбати одами меҳнаткаш, оштинопазирӣ нисбати муфтихӯрӣ, танбалӣ, кӯшиши саркашӣ кардан аз меҳнат; Сеюм, тарбияи меҳнатӣ бояд, на танҳо воситаи инкишофи ҷисмонӣ дар меҳнат, балки воситаи инкишофи раванди маънавии одам гардад; Чорум, бояд ба назар гирифт, ки тарбияи меҳнатӣ дар оила дар ҳаёти шахсии одам, дар муайян кардани касбу ихтисоси ояндаи ӯ аҳамияти калон дорад.

Аз ин рӯ, оила дар раванди тарбияи меҳнатӣ барои ҷавонон ҳамчун агенти иҷтимоишавии шахс нақши мусбат мебозад. Ба ибораи дигар, меҳнати махсусгардонидашуда бо роҳи азхуд намудани шаклҳои гуногуни таълим ва таъсири муҳити донишгоҳҳо инчунин, раванди иҷтимоишавии ҷавонон ба даст оварда мешавад.

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки ба ақидаи аксарияти донишҷӯёни пурсидашуда муҳити донишгоҳ ба фаъолияти меҳнатӣ ва ҳавасмандии онҳо ба шаклҳои гуногуни меҳнат таъсири хеле хуб мерасонад. Дар баробари ин, дар посухҳои пурсидашудагон тафовут вучуд дорад, ки ин махсусан дар байни донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни мушоҳида гардид. Дар байни онҳо 32,8% қайд карданд, ки таҳсил дар ин донишгоҳ ба самти интихоби фаъолияти меҳнати онҳо таъсири хуб мерасонад. (нигаред ба ҷадвали 9).

Ҷадвали 9. Таъсири муҳити Донишгоҳҳо ба самти интихоби меҳнати ҷавонон? N=329.

	Донишгоҳҳо				Ҳамагӣ
	Донишгоҳи	Донишгоҳи	Донишгоҳи	Донишгоҳи	

	аграрии Тоҷикистон	миллии Тоҷикистон	технологии Тоҷикистон	омӯзгории Тоҷикистон	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	35	25	22	34	116
	35,7%	32,5%	28,2%	58,6%	37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	50	38	40	19	147
	51,0%	49,4%	51,3%	32,8%	47,3%
Умуман таъсир намерасонад	13	14	16	5	48
	13,3%	18,2%	20,5%	8,6%	15,4%
Ҷамағӣ	98	77	78	58	311
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Дар дигар донишгоҳҳо аз 49,4% то 51,3% донишҷӯёни пурсишшуда таъсири мусбати муҳити донишгоҳро ба таҳсили донишҷӯён, гирифтани таҳсилоти босифат қайд кардаанд, ки дар оянда метавонад ба шугли ҷавонон, вобаста ба ҳалли самараноки масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсири мусбат расонад. Дар ин асос, қайд мекунем, ки ин донишгоҳҳо барои эҳтиёҷоти хоҷагии халқ дар сатҳи хуб мутахассис тайёр мекунанд.

Маълум аст, ки низоми маориф яке аз омилҳои асосии тайёр кардани мутахассисон ба шумор меравад, ки ба пешрафти соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти моддӣ ва маънавии системаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Вале, таҳлилу мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки дар аксари мавридҳо як қисми ҷавонон пас аз гирифтани маълумоти олӣ (ба истиснои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон) наметавонанд аз рӯйи ихтисоси худ ҷои кор пайдо кунанд ва ё дар ҳолати ба кор даромадан, музди меҳнати ноқофӣ гирифта, аз ҷиҳати молиявӣ худ, ё аъзоёни оиларо таъмин карда наметавонанд. Аз ин сабаб, як қисми муайяни ҷавонон пас аз гирифтани маълумоти олӣ ба муҳоҷирати меҳнатӣ мераванд.

Мувофиқи сарчашмаҳои илмӣ меҳнат ин асоси сармояи зиндагӣ, оғози тамоми арзишҳои моддӣю маънавӣ, инчунин муҳимтарин василаи расидан ба камолоти инсонӣ мебошад. «Машғул шудан ба фаъолияти ҳадафмандона вазифаи муқаддаси инсон дар ҷомеа мебошад. Маҳз меҳнати инсонӣ муайянкунандаи мавқеи иҷтимоӣ, кадрӣ қиммат ва рушду камолоти

хар як инсон мебошад. Омӯзонидани кӯдакон ва тарбия намудани насли наврас дар руҳияи меҳнатдӯстӣ, иштирок дар меҳнати ҷисмонӣ ва ақлию зеҳнӣ вазифаи муҳимми оила, кӯдакистон ва муассисаи таълимӣ мебошад» [11]. Аз ин лиҳоз, меҳнат ва тарбия дар илми сотсиология, яке аз масъалаҳои калидӣ маҳсуб меёбад. Инчунин, он хонандагоне, ки тарбияи меҳнатиро ба таври дуруст аз худ намудаанд, дар оянда низ метавонанд ихтисоси худро бомуваффақият ба даст оваранд. Ҳамзамон он хонандагоне, ки ҳеҷ гуна таҷриба ва ё тарбияи меҳнатиро аз сар нагузаронидаанд, ба ҳар гуна нобаробариҳо ва мушкилот метавонанд дучор оянд.

Бинобар ҳамин ҳам, ҳамаи ин омилҳо дар худ хусусияти анъанавиро доранд, ки ҳамеша атрофшон ҳарф мезанем. Вале, дар ин самт бояд, ки мо чораҳои мушаххас ва роҳу усулҳои пешгирии сабаби душвортарбиягии бачагонро пешниҳод намоем. Албатта, мо ин ҷо омилҳои зикршударо инкор карданӣ нестем, балки танҳо заминаҳо ва сабаби аслии душвортарбия шудани наврасонро нишон доданӣ ҳастем. Илова бар ин, дар як қатор сарчашмаҳои соҳаи равоншиносӣ аз ҷумла: «Дастури психологияи амалӣ», «Психологияи иҷтимоӣ», «Афкори равоншиносии мутафаккирони форсу тоҷик» инчунин, мақолаҳои матбуоти даврии педагогӣ низ ин мавзӯҳоро ба таври махталиф таҳлил менамоянд.

Аз тарафи дигар, дар самти тарбияи меҳнатии хонандагон волидон низ бояд саҳми хеле бориз дошта бошанд. Ҳамзамон дар фазои оила ба меҳнати муфиду сермаҳсул онҳоро омода намуда, бо ин восита ҳисси меҳнатдӯстиро ташаккул диҳанд. Чӣ гунае ки дар осори бисёре аз мутафаккирони классiku муосир беҳудагардиву фориқболии наврасон манъ карда шудааст, ҳамзамон аз тарафи ҳуди халқ низ мавриди танқиди ҷиддӣ қарор гирифтаанд. Илова бар ин, дар зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ба мисли: «Аз одами бекор Худо безор», «Бекорон бебароранду аз баракат дар каноранд» ва ғайраҳо инъикоси худро ёфтаанд. Зимнан бояд қайд намоям, ки омилҳои болозикр ҳам ба равиши иҷтимоишавӣ ва ҳам ба тарбияи меҳнатӣ таъсири мусбат мерасонанд. Маҳз мақолҳои халқӣ дар замири наврасон

ҳисси меҳнатдӯстиро бедор намуда, имкони интихоби касбу кори ояндаро ба онҳо муайян мекунад.

Мавриди зикри хос аст, ки мақолҳои халқӣ чунон нишонрасу дақиқ мебошанд, ки онҳоро дар ягон даври замон инкор карда намешаванд. Дар алокамандӣ бо ин, осори мутафаккирону ҷомеашиносони ҳама даври замонҳо низ аз тарбияи меҳнатӣ маншаъ мегирад. Бекорӣ аз нуқтаи назари илми сотсиология як бӯхрони иҷтимоиро ташкил медиҳад. Аз ҷониби дигар, бекорӣ омили асосӣ ва заминаи аслии ҳамагуна дараҷаи бади тарбияи меҳнати, на танҳо наврасон, балки кӯдакону калонсолон низ мегардад. Зеро ки дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа бекорӣ одамонро новобаста аз синну сол ба содир намудани ҷиноят, рафторҳои ғайримеъёрии иҷтимоӣ ва қачрафторӣ бурда мерасонад. Бинобар ҳамин ҳам, дар раванди тарбияи меҳнатӣ бо ёрии намунаҳои қоидаҳои рафтор ва арзишҳои иҷтимоӣ амалу рафтори аъзоёни ҷомеа идорашаванда мегарданд.

Илова бар ин, он шахсоне, ки дорои ин ё он шӯғл намебошанд, метавонанд ба роҳи хатову қач раванд. Инчунин, дар раванди тарбияи меҳнатӣ наврасонро бояд ҷавобгу ба талаботи бозори меҳнат омода созем. Набояд фаромӯш кард, ки табиатан инсон фарди ҷаъоли муносибатҳои ҷамъиятӣ аст. Ҳаёти иҷтимоии ӯ бошад, бидуни ҷаъолият ғайриимкон мебошад. Ҳамин аст, ки инсон ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботҳои муҳими моддиву маънавиаш ҳамеша дар талошу ҳаракат аст. Аз ин лиҳоз, ба ҳар як инсон бояд, ки имконияту шароити мусоиди ҷаъолият ва ё ба шӯғле машғул шуданро фароҳам овард. Дар вобастагӣ бо ин масъала В. А. Сухомлински чунин навишта буд: «Меҳнат он гоҳ тарбиятгари бузург шуда метавонад, ки агар вай ба ҳаёти маънавии тарбиятгаронаш дохил шуда, дар онҳо ҳиссиёти дӯстию рафокатро бедор намуда, донистагирии онҳоро инкишоф диҳад» [11].

Ҳадафу вазифаҳои тарбияи меҳнатӣ пеш аз ҳама, бекорӣ, ки новобаста аз синну сол ба вучуд меоянд, ин ё он мушкilotро дар ҷомеа эҷод менамояд. Бекорӣ, на танҳо барои анҷоми амалҳои бади наврасон шароит фароҳам меорад, балки ҳатто ба кӯдакон низ таъсир мерасонад. Мувофиқи таълимоти илмҳои педагогӣ ва психологӣ ҷаъолияти асосии кӯдакони синну соли

томактабиро ҳар гуна бозиҳо ташкил медиҳанд. Албатта, бозиҳо ва фаъолияти равонӣ то андозае дар синну соли хурдослии мактабӣ низ чун фаъолияти пешбаранда боқӣ мемонад. Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кӯдакону наврасон бо худ ҷаҳони маънавӣ ва дунёи дигарро соҳиббанд.

Бинобар ҳамин ҳам, агар ба олами кӯдакон бо дидаи таҳлил назар афканем, мебинем, ки онҳо чӣ дар фазои хонавода ва чӣ берун аз он ин ё он нақшо (омӯзгорӣ, духтурӣ ва ғ) мебозад. Омили мазкур ифодакунандаи он аст, ки алақай кӯдакону наврасон ҳанӯз дар хурдсолиашон касбҳои дӯстдошта ва ояндаашонро интихоб намудаанд. Лекин, ин пеш аз ҳама аз вазъи оила ва солимии фазои он вобаста мебошад. Яъне аз ин чунин бармеояд, ки аз як тараф, наврасон раванди иҷтимоишавиро чӣ гуна аз сар мегузaronанд ва аз тарафи дигар, оё онҳо дар оянда ба касби интихобнамудаашон мерасанд, ё не? Бевосита инро вақт нишон хоҳад дод. Дар ин замина ҷиҳати ноил шудан ба касбҳои ояндаи худ пеш аз ҳама омилҳои иқтисодӣ таъсиррасон мебошанд. Яъне дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ тарбияи меҳнатӣ чӣ гуна роҳандозӣ карда мешавад. Ҳамаи инҳо боиси он мегарданд, ки каме ҳам бошад, кӯдакону наврасон бекор наемонанд.

Зеро тавре маълум аст, бозӣ фаъолияти фараҳбахшест, ки он қадар фишори зиёди психикиро талаб намекунад. Тарбияи меҳнатӣ дар фазои боғчаи кӯдакон бо тарзу услуби хоса ба роҳ монда мешаванд. Масалан, онҳо тавассути ҳар гуна бозичаҳои рангаву сохтани масъалаи сохтмониро метавонанд омӯзанд.

Маҳз ана ҳамин бекорӣ боис мегардад, ки наврасон рӯ ба кӯча оранд. Инчунин, онҳо бештари вақти пурқимматашонро ба кӯчагардиву беҳудагардӣ мегузaronанд. Бо ин восита, ба таъсири бади кӯча дода мешаванду оқибат даст ба ғасод, авбошӣ ва тамокукашӣ мезананд. Азбаски фаъолияти таълимӣ дар давраи наврасӣ чун фаъолияти асосӣ қарор мегирад, илова бар ин, тарбияи меҳнатӣ низ нерӯи зиёди ҷисмониро талаб менамояд. Бинобар ҳамин ҳам, бештари наврасон бидуни маҷбуркунии дигарон (волидону омӯзгорон) намехоҳанд ба он машғул шаванд. Агар ба ин ё он

шуғл машғул наshawанд, оқибат бекор мемонанд. Аз ин хотир, наврасонро бояд фаҳмонем, ки акнун давраи кӯдакиро паси сар кардаистодаед, яъне дар яке аз давраҳои гузариши иҷтимоишавӣ қарор доред. Илова бар ин, барои он, ки дар оянда бекор намонанд, зарур аст, ки касбу ҳунароҳои муосир ва илмҳои замонаро бояд аз худ намоянд.

Имрузҳо дар ҷумҳурии мо шумораи наврасону ноқилгони оворагард нисбат ба замони шуравӣ ба маротиба афзуда истодааст. Зеро тавре наслҳои калонсоли мо ёд доранд, дар даврони шуравӣ муҳити атроф инсонро тарбия менамуд. Аз тарафи дигар, он замонҳо хонандагон дар мактаб ба маҳфилҳои фанӣ ва ҷорабиниҳои гуногуни тарбиявӣ фаро гирифта мешуданд, то ки минбаъд бекор намонанд. Инчунин, онҳо дар ташкили ҷорабиниҳои тарбиявӣ мустақили ва масъулиятнокиро ҳис намуда, минбаъд чун инсонии комилу шахсият рушду ташаккул меёбанд. Вақте сабаби бекорию беҳудагардии наврасонро ҷӯё мешавем, дарҳол гуноҳи асосиро ба гардани падару модарони беғуноҳ бор меканд. Илова бар ин, ҳеҷ як волидайн наметавонад, ки дар оянда фарзандаш қачрафтор ва ё ҷинояткор шавад. Ҳол он ки барои бартараф намудани масъалаи болозикр ниҳодҳои иҷтимоӣ (оила, мактаб ва ҷомеа) дар умум ҷомеаи шаҳрвандӣ масъул мебошем. Аз ин рӯ, имрӯз зарур аст, ки бетарафӣ зоҳир накунему барои тарбияи инсонии комилу шахсияти созанда камари ҳиммат бандем.

Ғайр аз ин, муносибатҳои иқтисодӣ ва равандроҳои рушди он аз охири асрҳои XIX ва XX ҳамчун объекти таҳқиқоти иҷтимоӣ қарор гирифтаанд. Вале маҳз дар охириҳои асри XIX масъалаи омили инсон дар иқтисодиёт ба мадди аввал бароварда шуд. Дар натиҷа тафовут байни иқтисодиёту воқеият меафзуд. Маҳз ҳамин тамоюл дар иқтисодиёт, ҷомеа муносибати навро ба вуҷуд овард. Масъалаҳои иҷтимоию маънавӣ, омили инсонӣ, нақшҳои иҷтимоии шахс дар тараққиёти иқтисодиёт қариб, ки баррасӣ карда намешуданд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дар рушди соҳаи иқтисодиёт пеш аз ҳама хоҳиш, ирода ва талаботи одамонро ба инобат гирифтани зарур аст. Қайд намудан зарур аст, ки имрӯз дар натиҷаи ислоҳоти куллии иқтисодӣ мақоми инсон дар иқтисодиёт ба таври қатъӣ тағйир

ёфтааст. Ниҳоят, дар ҷомеа чунин фаҳмишҳое пайдо шуданд, ки тибқи он офарандаи ҳар гуна ислоҳотҳо, техникаю технологияҳои ҷадид ва фишангҳои хоҷагидорӣ ҳуди инсон маҳсуб меёбад. Илова бар ин, ҳангоми баромадани таътили тобистона қариб, ки ҳамаи хонандагони мактабҳои миёна ба истироҳатгоҳҳо фаро гирифта мешуданд. Вале, имрӯзҳо бошад, баръакси ҳолро мушоҳида мекунем. Яъне танҳо шумораи ками хонандагони кишвар ба фароғатгоҳҳо фаро гирифта мешаванду ҳалос.

Ҳама он чизҳое, ки дар замони шуравӣ буданд, дигар баргардондан ғайриимкон мебошад. Зеро ки ҳолати мазкур низ дар ҳамаи соҳаҳо, аз он ҷумла низоми маориф ворид карда шудааст. Аз ин лиҳоз, дар шароити имрӯза падару модаронро лозим аст, ки бо дарки масъулияти баланд ва ҳар роҳу воситае фарзандони худро ба курсҳои омӯзишии компютер, забонамӯзӣ ва ғайраҳо сафарбар намоянд. Омилҳои мазкур имконият медиҳанд, ки раванди тарбияи меҳнатӣ фаъол гардад.

Воқеан ҳам, бекорӣ сабаби асосии ҳамагуна дараҷаҳои душвори тарбияи меҳнатии наврасон шуда метавонад. Аз ҳамин нуқтаи назар, агар инсон ба дараҷаи рушду камолоти иҷтимоӣ бирасад, онро шахсияти ҳудогоҳ, қобили фаъолияти мустақилона, инчунин дигаргунсозанда номидан мумкин аст. Ногуфта намонад, ки инсон чун шахсият таваллуд намешавад, балки дар раванди иҷтимоишавӣ метавонад инкишоф ёбад. Ба назари мо мафҳуми «шахсият» аз «одам» маҳз бо хусусият ва сифатҳои иҷтимоиаш фарқ мекунад. Зеро ки дар натиҷаи таъсири муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муносибат миёни одамон ташаккул меёбад. Илова бар ин, инсон ҳамчун шахсияти комил дар низоми иҷтимоӣ бо роҳи гузоштани мақсад ва тарбияи меҳнатӣ рушд менамояд.

Рушду ташаккулёбии инсон ин раванди басо мураккаб, давомдор ва боихтилоф мебошад. Махсусан мафҳуми «шахсият» ин тавсифи моҳияти иҷтимоии инсон, нутқ, шуур, захираи луғавӣ, одатҳои мухталифи рафтор ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ўро мавҷудоти иҷтимоӣ мегардонанд, фаро мегирад. Албатта, чунин омилҳо дар раванди тарбияи меҳнатӣ ва ҷараёни иҷтимоишавӣ муҳим арзёби мегарданд. Барои илмҳои сотсиология ва

педагогика нисбати рушду инкишофи шахсият баҳсҳои доманадоре вучуд доранд. Аз ин хотир, ба назар гирифтани сарчашма ва омилҳои асосии ташаккули инкишофи шахсият яке аз масъалаҳои асосӣ маҳсуб меёбанд. Илова бар ин, нисбати масъалаи тарбияи меҳнатӣ файласуфон, мутафаккирон ва ҷомеашиносон фикру андешаҳои гуногун доранд.

Инсон маҳз дар раванди иҷтимоишавӣ ва робитаҳои ҳамкорӣ бо дигарон шахсият мегардад. Вақте сухан дар бораи таъсири муҳит меравад, он гоҳ тарбияи меҳнатӣ ва фазои оиларо мади назар дорад. Инсон дар муҳити иҷтимоӣ зери робитаи дигарон таҷрибаҳои зиндагӣ, тарзи муомила, сухангӯӣ ва ба монанди инҳоро метавонанд аз худ намоянд.

Баробари тараққиёти истехсолоти ҷомеа, инчунин мураккаб гардидани муносибатҳои иҷтимоӣ мунтазам нақши тарбияи меҳнати меафзояд. Дар шароити ҳозира роҳандозӣ намудани тарбияи меҳнатӣ хело ҳам муфид мебошад. Таълиму тарбия бо мурури замон метавонад мамониятҳои муҳити оилавино бартарф ва ислоҳ намояд. Равнади тарбия бояд бо мақсади пешгузошташудаи инсон мавофиқат кунад. Аз тарафи дигар, тарбияи меҳнатӣ чун омили иҷтимоишавӣ ин, пур намудани норасоӣҳо ва камбудии барномаи инкишофи инсонро ифода мекунад. Дар ин самт тарбия ба рушди инсон таъсир расонида, ҳамзамон он мунтазам ба сатҳи ноилшудаи инкишоф таъя менамояд. Ба сифати тарбия ҳамчун мақсаду восита мураккабии диалектикий муносибатҳои тарафайн метавонад бошад. Барои ин нақши муайянкунӣ дақиқро вазъияту муносибати тарафайни одамон дар раванди тарбия мебозанд.

Танҳо он тарбияи меҳнатӣ хуб доништа мешавад, ки агар пешопеши инкишоф равад. Рушду инкишофи инсон дар раванди иҷтимоишавӣ метавонад хело ҳам мураккабу давомдор бошад. Дар рушду ташаккулёбии шахсият нақши тарбия аввалиндараҷа мебошад. Зеро ки тарбия ин раванди бомақсадона, муташакилона, инчунин мувофиқи нақша амал намудан аст. Ҳамаи имкониятҳои муҳитро бояд ба як самти муайяни тараққиёт ва ташаккулёбии шахсият равона намоем. Дар зери таъсири тарбияи меҳнатӣ инсон аз ҷиҳати фикрӣ, ҷисмонӣ ва эстетикӣ метавонад тараққӣ ёбад. Илова

бар ин, дар шахсияти комил чунин сифатҳои баланди ахлоқӣ аз ҷумла инсондӯстӣ, масъулиятнокӣ, ҷавобгарӣ, поквичдонӣ, ватандӯстӣ ва меҳнатдӯстӣ инкишоф меёбанд.

Дар маҷмӯъ, бояд омӯзгорон инро ба инобат гиранд, ки на ҳамаи волидон аҳаммият, вазифа, восита ва усулҳои тарбияи меҳнатиро дарк менамоянд. Аз ин лиҳоз, агар ин ниҳодҳои иҷтимоӣ (оила, мактаб ва ғ) робитаҳои дучонибаро мустаҳкам қавитар гардонанд, он гоҳ дар ин самт ба натиҷаҳои назаррас метавонем ноил гардем. Бинобар ҳамин ҳам, волидон ва омӯзгоронро лозим аст, ки ҷиҳати бедор кардани ҳисси меҳнатдӯстӣ дар замири наврасон ҳамеша ғаъол бошанд. Инчунин наврасонро ба роҳи дурусти меҳнати манфиатбахш ҷалб ва шавқманд гардонанд. Зеро ояндаи дурахшони ҳар як ҷомеа, пеш аз ҳама аз меҳнатдӯстиву масъулиятшиносии мардумонаш вобастагии амиқ дорад.

Мавриди зикри хос аст, ки нисбати мавзӯи меҳнат ва тарбияи меҳнатӣ дар илм файласуфон, мутафаккирон ва ҷомеашиносони ҳама давраи замонҳо фикру андешаҳои мухталиф доранд. Илова бар ин, тарбияи меҳнатӣ маҳз дар раванди иҷтимоишавии шахс метавонад, ки ғаъол гардад. Дар ин замина, онҳо аз шаклгирии маҳорати корӣ то ба рушду ташаккули ҳисси масъулият, меҳнатдӯстӣ ва ҳамкорӣ рафта мерасанд.

Умуман ба хусусиятҳои муҳими тарбияи меҳнатӣ омилҳои зерин дохил мешаванд:

1. Шахсиятсозӣ: тарбияи меҳнатӣ ба рушду ташаккули сифатҳои шахсӣ, ба монанди эътимоднокиӣ, боварӣ ба худ, ҳисси масъулиятшиносӣ, эҳтироми кор ва дигарон мусоидат мекунад.

2. Маҳорату малака: рушди маҳорати корӣ ва таҷрибаи меҳнатӣ, ки барои зиндагӣ ва касб интиҳоб кардан хело ҳам зарур мебошад.

3. Меҳнатдӯстӣ: парвариши ҳисси шавқу рағбат ба меҳнати ғоиданок ва арзишманд донишони он.

4. Ҳамкорӣ: бештар ташкили меҳнати дастаҷамъӣ, ки ҳамкориро дар оила, мактаб ва ҷамъият ташаккул медиҳад.

5. **Ҳисси масъулият:** дарк намудани вазифаҳои тарбияи меҳнатӣ ва иҷрои онҳо бо ҳисси баланди масъулият.

6. **Ҳамгирӣ:** густариши ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо оила чиҳати таълими якхелаи меҳнатӣ.

7. **Индивидуализатсия:** нисбат ба имкониятҳо, шавқу рағбат ва қобилияти инфиродии кӯдаку наврас ба кор ҷалб кардан.

Ниҳоят ба воя расонидани шахсияти комил дар фазои оила ва дорои хислатҳои баланди инсонӣ яке аз омилҳои мусбати иҷтимоишавӣ маҳсуб меёбад. Дар ин самт, сайқал додани малакаи касбӣ, инчунин, меҳнатдӯстӣ, ки дар оянда метавонад барои ҷомеа хело ҳам манфиатбахш бошад тарбия намудан зарур аст.

Аз ин нуқтаи назар, дар баробари волидайн дар таълиму тарбияи наврасону ҷавонон мактабу муаллим низ нақши босазое дорад.

Мусаллам аст, ки оила ва фазои оилавӣ муҳити аввалиндараҷае мебошанд, ки дар онҳо иҷтимоишавии шахсият сурат мегирад. Саромадони илму адаби тоҷик бо ғазилатҳои неки инсонӣ ва волои худ, ба монанди китобдорию китобхонӣ, дӯст доштани меҳнат ва тарбияи меҳнатӣ, эҳтироми китоб, ҳурмати падару модар, эҳтироми калонсолон ва мисли инҳо машҳур буданд. Ҳар шахсе, ки ҳақиқатан ҳам ғазилатҳои волои номбурдари ҷамъатарафа риоя мекунад, ҳатман ба фарзандаш сабақу ибрати хубе меомӯзонад.

Воқеан ҳам инсоният дар ҳама даври замон ба таълиму тарбия ниёз дорад. Вобаста ба ин масъала мутолиаи пайвастаи китоб захираи луғавии инсонро бой карда, хотира ва ҳофизаи ӯро пойдору мустаҳкам мегардонад. Аз осори гузаштагон ба мо маълум аст, ки бештари онҳо бо истифодаи панду андарзҳои баландмазмуни ниёгон ба фарзандони худ насихат мекарданд.

Мутаассифона, бо вучуди асарҳои зиёди панду ахлоқии меросмонда мо китобҳои андарзии ҳозиразамонро ба таври кифоя надорем. Агар олимону зиёиён ва мутахассисони соҳа мисли асарҳои дар боло зикршуда дастуру роҳнамоҳоро ҷоп мекарданд, ин боиси кам шудани амалҳои номатлуб дар ҷомеа мегардид. Дуруст аст, ки тарбия додан, ба роҳи рост ҳидоят кардан,

панду насихат гуфтан аз рисолати асосии падару модар ба шумор меравад. Маҳз падару модар метавонанд аз лаҳзаи таваллуд фарзандро ба шоҳроҳи зиндагӣ ба по гузошта, ба роҳи рост ҳидоят намоянд.

Аз ин рӯ, тайёр кардани мутахассисон барои эҳтиёҷоти соҳаҳои моддию маънавии ҷамъият, на танҳо таъмин кардани эҳтиёҷоти мавҷудаи як шахси алоҳида мебошад, балки он бояд тамоми аъзоёни ҷамъиятро фаро гирад.

3. 2. Таъсири тарбияи меҳнатӣ ба худмуайянкунии иҷтимоии шахс

Дар шароити муосир аз сабаби он, ки тарбияи меҳнатии ҷавонон омили тараққиёт ва қонс гардондани талаботи хоҷагии халқ мебошад, ба ин масъалаи муҳими иҷтимоӣ диққати махсус додан зарур аст. «Барои ноил шудан ба мақсадҳои инкишофи тарбияи меҳнатӣ, интиҳоби намудҳои ивазшавандаи фаъолияти меҳнатӣ доштан лозим аст, ки ин имкон медиҳад соҳаи ёрии иҷтимоӣ, ҳифзи табиат, ёдгориҳои фарҳангӣ ва ғайра ба доираи он дохил карда шавад. Ба ин на танҳо муаллимон, балки падару модарон ҳам бояд тайёр бошанд.

Азнавсозии муосири мазмуни таълим дар ҷумхурии мақсади муҳайё кардани шароит барои ноил шудан ба дараҷаи баланди зехнӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва ҷисмонӣ мебошад. Маҳз ҳамин омилҳо, метавонанд нерӯи зехнии ҷомеа ва давлатро афзун гардонанд, таъсири ғояҳои инсондӯстӣ, нуфузи давлат ва арзишҳои маънавиро тақвият бахшанд» [168].

Тарбияи меҳнатиро ҳамчун истифодаи воситаҳои ҷудогона ва шаклҳои ташкилӣ ифода кардан мумкин нест. Ин мафҳуми бисёрҷанба мебошад, ки ба раванди иҷтимоии шахс таъсири мусбат мерасонад. Бинобар ин, пайвастании меҳнати фикрӣ бо ҷисмонӣ афзоиши механикии фаъолияти ҷисмонӣ на дар баробари фикрӣ, балки дар меҳнати ҷисмонӣ мунтазам истифода бурдани қувваи фикрӣ мебошад. Вазифаи асосии тарбияи меҳнатӣ ташаккул додани муносибати дурусти ҷавонон ба меҳнат буда, онро танҳо дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои ин фаъолият бомуваффақият ҳал кардан мумкин аст. Меҳнатро ҳамчун фаъолияти мақсаднок шуморида, дар

ҷавонон қобилияти мустақилона гузоштани мақсад ва амалӣ намудани онҳоро ташаккул додан зарур аст. Дар ин замина, афкори илмию техникии хонандагонро бояд инкишоф диҳем. То ки донишу маҳорати эҷодкориашонро баланд бардорем. Инчунин, бо малакаҳои истифодаи донишҳои амалӣ пайваست намоем.

Дар шароити тағйироти низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, бахусус дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, фарқи сифати таҳсилот ва талаботи муносири бозори меҳнат, тафовути мактабу донишгоҳҳо, ба мактабҳои бонуфуз ва бенуфуз тақсим шудан назаррас буда, ҳамзамон ба раванди иҷтимоишавии қисми зиёди насли наврас таъсир мерасонанд. *(нигаред ба ҷадвали 10).*

Ҷадвали 10. Таъсири тағйиротҳои низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба раванди иҷтимоишавии ҷавонон? N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	103	31,3	31,7	31,7
Таъсири хуб	125	38,0	38,5	70,2
Таъсири бад	32	9,7	9,8	80,0
Хеле бад	1	,3	3	80,3
Умуман таъсир нарасонид	30	9,1	9,2	89,5
БҶММ	34	10,3	10,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Ҳарчанд тағйиротҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ муассир аст, вале мушкилоти зиёди ҳалношуда дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ, бахусус дар бобати гирифтани таҳсилоти босифат вуҷуд дорад, ки нисбати ин масъала дар посухи пурсидашудагон ба назар мерасад. Мувофиқи ҷавобҳои пурсидашудагон нисбати ин масъала 70,2% қайд карданд, ки тағйироти низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба иҷтимоишавии онҳо хеле хуб таъсир расондааст.

Аз шумораи умумии пурсидашудагон 9,8% таъсири манфии дигаргуниҳои ҷомеаро эҳсос карда ва 9,2% нишон доданд, ки ин равандро ба онҳо таъсир нарасондааст. Танҳо 0,3% пурсидашудагон ба таъсири манфии равандро ҷараёндорӣ дар ҷомеа ишора кардаанд. 10,5% ба ҷавоб додан душворӣ кашиданд. (нигаред ба ҷадвали 11).

Ҷадвали 11. Мушкилиҳои асосие, ки ҳангоми ба қор қабул шудани ҷавонон пеш меоянд? N=329.

	Ҷавобҳо		Ҷоизи мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	289	39,3%	88,4%
Шиносбозӣ	267	36,3%	81,7%
Маҳалгарой	149	20,3%	45,6%
Надоштани пул	11	1,5%	3,4%
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	1,9%	4,3%
Маоши кам	4	5%	1,2%
БҶММ	1	1%	3%
Ҳамагӣ	735	100,0%	224,8%

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар ҷумҳурӣ бо қор таъмин намудани намоёндогони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, хусусан ҷавонон мебошад. Сабаб чунин аст: аввалан, набудани ҷойҳои қорӣ барои гирифтани музди муносиб (музди паст– 0,5%); дуюм, номувофқии байни сатҳи таҳсилот (тахассус) ва талаботи бозори меҳнат; сеюм, надоштани маълумоти хуби касбӣ (39,3%), надонистани забонҳои хориҷӣ (1,9%). Илова ба ин, боз чунин сабабҳо барои ба қор қабулшудани ҷавонон, монанди шиносӣ-36,3%, маҳалгарой-20,3%, нарасидани маблағ-1,5% ҳалал мерасонанд.

Таҳлили омилҳои болозикр шугли ҷавононро агар аз сатҳи пасти сифати таҳсилот шарҳ диҳад. Пас, бо ин восита ба раванди иҷтимоишавии онҳо мусоидат намекунад. Аз тарафи дигар, омилҳои субъективиро нишон медиҳад, ки барои бо қор таъмин намудани насли наврас бевосита таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар натиҷа аксари ҷавонон ба муҳочирати иҷборӣ берун аз ҳудуди ҷумҳурий мераванд. Ин тамоюл на танҳо ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад, балки ба сохтори синнусолии насли наврас ҳам таъсири иҷтимоию равонӣ мерасонад. (нигаред ба ҷадвали 12).

Ҷадвали 12. Мушкилиҳое, ки ҳангоми қабул ба кор вобаста ба синну сол ба вучуд меоянд N=329.

	Синну сол		Ҷамагӣ
	18-24	25-30	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	282	3	285
	39,3%	37,5%	
Шиносбозӣ	262	2	264
	36,5%	25,0%	
Маҳалгарой	145	2	147
	20,2%	25,0%	
Надоштани пул	10	1	11
	1,4%	12,5%	
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	0	14
	1,9%	0%	
Маоши кам	4	0	4
	6%	0%	
БҚММ	1	0	1
	1%	0%	
Ҷамагӣ	718	8	726

Ҷавонони то 24-сола (36,5%) бештар бовар доранд, ки мушкилоти шугъл бо кӯмаки дӯстону ошноён ва хешу табор ҳал мешавад. Дар байни ҷавонони аз 25 то 30-сола 25% чунин ақида доранд. Аз нуктаи назари онҳо маҳалчигӣ (25,0%) яке аз омилҳои асосиест, ки ба ҳалли мушкилиҳои шугъли аҳоли ҳалал мерасонад. Дар мавриди дониши хуби касбӣ, байни ин гурӯҳҳои синнусолии ҷавонон аз рӯйи фоиз фарқияти ҷиддӣ вучуд надорад. Читавре ки дар ҷадвал нишон дода шудааст, омили надонистани забонҳои хориҷӣ дар байни ҷавонони аз 25 то 30 - сола ба шугъли ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз, ҷавонони ин синну сол ба фаъолияти меҳнатие машғул мешаванд, ки надонистани забонҳо нақши муҳим надорад ва қисми ҷавононе ки забонҳои хориҷиро хуб медонанд бо ҷойи корӣ таъмин карда мешаванд.

Масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли дар марҳалаи ҳозираи ҷумҳури на танҳо масъалаи ҳаётан муҳим, балки масъалаи худмуайянкунӣ, худинкишофдиҳӣ, худомӯзӣ, мустақилона дарк намудани муҳити зист ва дар ҷамъият пайдо кардани мавқеи иҷтимоии худ мебошад. Аз ин рӯ, ҷавонон ба ҳалли масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли шавқу ҳаваси беандоза доранд ва меҳоханд, ки роҳу механизмҳои ҳалли ин масъаларо пайдо кунанд.

Бо мақсади фаҳмидани бекорон дар аъзоёни оилаи ҷавонон чунин савол гузошта шуд: «Оё дар оилаи шумо нафари бекор ҳаст?» Аз шахсони дар пурсиш иштирок карда 54,0% зикр карданд, ки дар оилаи онҳо бекорон ҳастанд, 46,0% бошад қайд кардаанд, ки дар оилаи онҳо «нафари бекор нест». (нигаред ба ҷадвали 13).

Ҷадвали 13. Оё дар оилаи шумо нафари бекор ҳаст? N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Нафари бекор ҳаст	177	53,8	54,0	54,0
Нафари бекор нест	151	45,9	46,0	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот маълум шуд, ки барои ҳалли самараноки мушкилоти шуғл ҷавонон роҳҳои зеринро пешниҳод кардаанд: ташкили ҷойҳои нави корӣ - 40%, ташкили биржаи меҳнат ва дигар шаклҳои шуғл - 25,2%, тақмили ихтисос - 19,6%, дастгирии соҳибкорони хурд ва корхонаҳои миёна - 15,2%. (нигаред ба ҷадвали 14).

Ҷадвали 14. Ба фикри Шумо, кадом роҳҳои бартараф кардани бекорӣ вучуд доранд? N=329.

	Ҷавобҳо		Ҷоизи мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ	306	40,0%	93,6%
Ташкил намудани биржаи меҳнат ва дигар намудҳои хизмати машғулият	193	25,2%	59,0%

Баланд бардоштани тахассуси касбӣ	150	19,6%	45,9%
Дастгирии соҳибқории хурду миёна	116	15,2%	35,5%
Ҳамагӣ	765	100,0%	233,9%

Роҳҳои пешниҳодшуда воқеан барои ҳалли мушкилоти бекорӣ дар шароити ҳозираи ҷумҳурӣ аҳаммияти якуминдараҷа доранд ва амалӣ гардондани онҳо рушди моддию маънавии аъзоёни ҷамъиятро дар шароити муосир таъмин менамоянд. Дар ин бобат тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси соҳавӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ бошад, нақши муҳим мебозад.

Бинобар ин, низоми маориф барои тайёр кардани ҷавонон аз рӯйи тахассусҳои ба бозори меҳнат ҷавобгӯ ва рақобатпазир ҳамчун нерӯи инсонӣ масъул аст, то ин ки талаботи аввалиндараҷаи гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолиро таъмин намояд. Махсусан, дар шароити саноатикунории кишвар ва азнавсозии истеҳсолот бояд дар баробари такмили ихтисоси коргарони ҳамаи соҳаҳо, самтҳои тайёр кардани кадрҳои нав барои ноил шудан ба пешрафти техникӣ-технологӣ сурат гирад. Бинобар ин, таҳсилоти тахассусӣ гарави баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ ҳангоми гирифтани дониши амиқ, баланд бардоштани самаранокии меҳнат маҳсуб меёбад. Дар навбати худ, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ манбаи асосии такрористеҳсолкунӣ ва ҳамчун омили иҷтимоишавии насли наврас ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, на танҳо барои таълим, омӯхтани касбу ҳунар ва такмили ихтисос, балки барои бевосита дар ҷойи кор тайёр кардани кадрҳо маблағ ҷудо кардан қиматли ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин лиҳоз, таҳияи сиёсати дарозмуддати стратегии сармоягузорию давлат, ки ба зиёд намудани маблағҳо ба соҳаи маориф инчунин, барои дурнамои соҳаҳои саноат нигаронида шудааст, мувофиқи талаботи муосири бозори меҳнат мебошад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки самти ташаккули салоҳиятҳои нави касбиро муайян карда, барои нигоҳ доштани малакаю донишҳои рақобатпазирӣ

ҷавонон дар тамоми давраи фаъолияти меҳнатӣ шароит фароҳам оварда шавад, то инки онҳо беамониат ҷойи кор пайдо карда тавонанд.

Воқеан, сарфи назар аз як қатор тамоюлҳои мусбат дар танзими бекорӣ, «дар бозори меҳнати дохилӣ мушкилоти назаррас вучуд дорад, ки инҳоро дар бар мегиранд: корҳои наवे, ки дар ҷумҳурӣ дар солҳои охир дар асоси афзоиши фаъолияти соҳибкории аҳоли ба вучуд омадаанд, ҳанӯз талаботи захираҳои меҳнатиро, ки 572 6200-ро ташкил медиҳад, ба ҷойҳои корӣ қонеъ карда наметавонад, ки ин боиси фарқияти зиёди талабот ва пешниҳоди қувваи кории иқтисоди ҷумҳурӣ мегардад. Дар шароити муосир бошад, шумораи хизматрасониҳои пешниҳодгардида аз 140773 иборат аст, ки ба аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, ки шуморааш 2533200 ташкил медиҳад мувофиқат намекунад» [164]. Пас маълум мешавад, ки шумораи хизматрасониҳои пешниҳодшуда аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро пурра дарбар намегирад.

Чунон ки маълум аст, дар сохтори синну солии аҳолии ҷумҳурӣ ҷавонон бартарӣ доранд, ки ин тамоюли мусбат аст. «Аммо масъала дар он аст, ки аксарияти ҷавонон тайёрии касбӣ надоранд ва дараҷаи тахассусии қисми зиёди онҳо, ки дар мактабҳои олии таҳсил кардаанд, дар аксар мавридҳо ба талаботи имрӯзаи иқтисоди бозор ҷавобгӯ нестанд. Ин чунин маъно дорад, ки дар марҳилаи имрӯзаи ташаккулёбии низоми таҳсилоти олии бояд ислоҳоти ҷиддӣ сурат гирад, ки ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ омода бошад. Имрӯз дар байни ҷавонон бекорӣ зиёд мушоҳида шуда, дар баробари ин дар соҳаҳои, ки пешрафти илму техникаро муқаррар мекунад, кадрҳои касбӣ намерасанд» [107, с.105]. Ин маънои онро дорад, ки дар марҳилаи имрӯзаи ташаккулёбии низоми таҳсилоти олии бояд ислоҳоти ҷиддӣ сурат гирад, то онҳо ба талаботҳои иқтисоди бозорӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ омода бошанд. Чунин тамоюл дар оянда метавонад ба раванди иҷтимоишавии насли наврас низ таъсири мусбат расонад, зеро омили асосии иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахси баркамол воситаи ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ мебошад.

«Тибқи гузориши Бонки Ҷаҳонӣ, ҷавонони Тоҷикистон дар заминаи таъмини шуғл дастовардҳои ночиз доранд. Аз рӯйи нишондоди ин ташкилот, 40 дарсади ҷавонон дар Тоҷикистон кор намеkunанд ва ё таҳсил намеkunанд. Корхонаҳои расмӣ танҳо 13% шумораи умумии аҳолии қобили шуғлро бо кори расман музднок таъмин кардааст, 39% бе шартнома кор мекунанд ва 18% коргарони бе музд дар оила мебошанд» [107, с.103]. Афзоиши бекории ҷавонон метавонад боиси афзоиши ҷиноятҳо гарданд.

Аз ин сабаб, омӯзиши майлу рағбат ва манфиатҳои иқтисодии инсон хело ҳам зарур мебошад. Яке аз омилҳои худмуайянкунии шахс ин таъмини рушди иқтисодӣ дар ҷомеа мебошад. Ҷомеаи инсонӣ хеле мураккаб буда, дар раванди инкишофаш ҳам омилҳои субъективӣ ва ҳам объективӣ дорад. Бинобар ҳамин ҳам, ҳар ду омилро ба назар гирифтани зарур аст. То кадом андоза омилҳои мазкур дар рушди иқтисодиёт ба инобат гирифта мешавад. Давраи тӯлонӣ тадқиқоти иҷтимоӣ дар соҳаи алоҳидаи муносибатҳои иқтисодӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, захираҳои меҳнатӣ, идоракунӣ ва дараҷаи некӯаҳволӣ бурда мешуд. Дар таҳқиқоти ҷомеашиносони хориҷӣ «сотсиологияи индустриалӣ», дар сотсиологияи шуравӣ бошад, «сотсиологияи саноат» омӯхта мешуданд, ки онҳо ба ҳам хеле ҳамоханг буданд. Ногуфта намонад, ки таҳқиқотҳои мазкур масъалаҳои иҷтимоии истеҳсолоти моддиро дарбар мегирад. Албатта, дар доираи ин таҳқиқот масъалаҳои зиёди иқтисодӣ баррасӣ карда мешуданд. Вале, инҳо ҳанӯз ҳам, барои омӯзиши кулли масоили иқтисодӣ кифоя набуданд. Аз ин мавқеъ, дар сиёсати иқтисодии давлат барои пешгирии афзоиши бекорӣ миёни насли наврас чораҳои судманд андешидан аз манфиатҳои ҳоли нест.

Яке аз нуқсонҳои шуғл дар бахши ғайрирасмӣ ноустувор ва хатарнок будани он аст. Дар ин бахш сатҳи баланди пешгӯинашаванда ва аз даст додани эътимоди оянда мушоҳида мешавад. Бинобар ин, дар ҳалли мушкилоти шуғли аҳоли гузаштан аз бахши ғайрирасмӣ ба бахши расмӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат намуда, дар доираи қонун амал мекунанд. Дар заминаи мазкур бояд ҳонандагонро барои меҳнат намудан дар истеҳсолот омода намуда, шавқу ҳаваси онҳоро нисбат ба касб зиёд намоем. Ин роҳ дар

заминаи донишу маҳорати андӯхташуда инчунин, аз тарафи шогирдон ғирфтани маълумоти касбиро низ таъмин мекунад. Донишхое, ки хонандагон атрофи асосҳои илмӣ онҳоро ба даст меоранд, дар зиндагии мустақилона мавриди истифода қарор дода мешаванд. Ҳамин тариқ, дониши андӯхтаи мактаббачагон ба фаъолияти амалию меҳнати ғоиданоки сермаҳсули ҷамъиятӣ инчунин, барои пурра зоҳир ғардидани қобилиятҳои эҷодияшон мусоидат мекунад.

«Дар ин замина бояд таъкид кард, ки на танҳо дар бозори меҳнати берунӣ, балки дар бозори меҳнати дохилӣ ҳам рушди илму техника ва технология дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба назар мерасад, назди мутахассисон талаботҳои нав меғузорад, то дар бобати аз худ кардан ва истифода бурдани технологияҳои навтарин, ки норасоии онҳо дар кишварамон эҳсос карда мешавад, ба роҳ монанд. Дар як қатор соҳаҳои хоҷагии халқ аз сабаби нарасидани мутахассисон як қисми технологияҳои пешқадам пурра истифода намешаванд, бинобар ин ба натиҷаҳои назаррас ноил намеғарданд» [107, с.105]. Ин вазъиятро чунин шарҳ додан лозим аст, ки доир ба ин масъала субъектони хоҷағидорӣ манфиатдор нестанд, ё тақмили ихтисоси кормандон ва норасоии онҳо эҳсос карда мешавад, инчунин дар сифати низоми таълим ва бозомӯзии кадрҳо мушоҳида мешавад.

Ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли ва ёрӣ расондан барои бо кор таъмин намудани онҳо ба ташкили самарабахши сиёсати таълими босифат ва мутаносибан афзоиши шугли табақаҳои гуногуни синну соли аҳоли вобаста аст. Дар охири асри XIX саноат ҳамчун соҳаи пешбарандаи иқтисодиёт бидуни назардошти омилҳои иҷтимоӣ рушду ташаккул меёфт. Баробари ҷорӣ намудани тахникаи нав кордиханда дар бораи коргар фикр намекард, балки коргар бояд ба шароитҳои нав мутобиқ мешуд. Аз тарафи дигар, дар раванди иҷтимоишавӣ наврасон маҷбур мешуданд, ки захираҳои нави вусъати самаранокии меҳнатро ҷустуҷӯ намоянд. Дар ин ҷо шуурнокӣ ва имкониятҳои шахсии наврасон омили муҳими истехсолотро ташкил менамуданд.

Амали мазкур дигаронро водор аз он мекард, ки ба омилҳои иҷтимоии ташкили меҳнат бештар рӯй оваранд. Лозим ба таъкид аст, ки ҳолати мазкур барои инкишофи соҳаи махсуси сотсиология, яъне сотсиологияи меҳнат такони ҷиддӣ бахшид. Ногуфта намонад, ки сотсиологияи меҳнат пеш аз ҳама таваҷҷуҳи асосии худро ба таҳқиқи имкониятҳои коргар, шароитҳои амалӣ намудани он равона менамояд. Барои илми сотсиология, ҳамзамон меҳнат чун омили иҷтимоишавӣ ва мавзӯи вобастагии инсон, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои муосир низ актуалӣ мебошад.

Ҳарчанд, ки ин тадбирҳои баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳолии хоҷагии халқи Тоҷикистон набошанд ҳам, вале онҳо метавонанд дар кам кардани шумораи бекорон ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли саҳм гузоранд. Инчунин, ин омилҳо мувофиқи мақсад буда, ба раванди мутобиқшавии ҷавонон дар ин марҳила мусоидат мекунанд.

Ба раванди мутобиқшавӣ ва шуғли аҳоли ҳалли самарабахши мушкилоти соҳибкории хурду миёна таъсири мусбат мерасонад. Корхонаҳои хурди Тоҷикистон дар фаъолияти худ ба мушкилоти зиёд дучор мешаванд. Мушкилоти асосии корхонаҳои хурд, ин нокифоя будани асоси захиравии моддию техникӣ ва молиявӣ мебошад.

Дар тамоми марҳалаҳои инкишофи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии давлатҳои дорои модели иқтисоди бозаргонӣ соҳибкории хурду миёна дар ҳалли масъалаҳои рушди устувори ҷомеа нақши муҳим мебозанд. Бинобар ин, соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ шакли ифодаи инкишофи шахс буда, талаботи моддию маънавии инсонро қонеъ мегардонад ва нишонаи иҷтимоишавии шахс маҳсуб меёбад.

Нақши соҳибкории хурду миёна дар он зоҳир мегардад, ки он ба рушди муносибатҳои рақобатпазири истехсолӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат мекунад. Ҳамзамон имкон медиҳад, ки як қатор масъалаҳои иҷтимоиро ҳал карда, ба фаъолоне ҷорӣ намудани технологияи муосир дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти хоҷагӣ ёрӣ расонад. Гузариш ба

моделҳои иқтисодӣ бозаргонӣ дар ҷомеа боиси тағйир ёфтани сохтори нави иҷтимоӣ ҷомеа шуд.

Дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ низомӣ маориф низ бояд таълиму тарбияи иқтисодӣ ҷавонро ба роҳ монад, ки он бо меҳнат алоқаи ногусастани дорад.

Барои тайёрии иқтисодӣ насли наврас барномаҳо ва воситаҳои таълим танзим гарданд, зеро ки ҷавонон бояд, на танҳо асосҳои ибтидоӣ ҳаёти иқтисодӣ ҷомеаро донанд, балки роҳи таълими касбиро омӯзанду касби зарурӣ интихоб намоянд. Аз тарафи дигар ба ҳалли оқилонаи масъалаҳои даромаду хароҷот, иқтисоди оила ва дар ин замина бошуурона ҳал кардани мушкилоти дониши касбиро пайдо кунанд. «Донишҳои иқтисодӣ ва рафтори инсон бо инкишофи иҷтимоӣ, ахлоқӣ алоқаманд аст. Бинобар ин, дар шароити тақсими меҳнат, вазифаи таълими иқтисодӣ аз он иборат аст, ки майли ҷавонро ба иштироки фаъолона дар ҳаёти меҳнатӣ ва иқтисодӣ кишвари худ ташаққул диҳанд.

Аз ин рӯ, таълими иқтисодӣ ба ташаққули малака ва маҳорати муайян кардан, дуруст паймоиш кардан ба ҳаёти ҷавонон мусоидат мекунад. Ҳалли мушкилоти ин масъалаҳо дар шароити иқтисоди бозаргонӣ барои ҷавонон аҳамияти аввалиндараҷа дошта, дар раванди иҷтимоишавӣ ва ташаққули чунин шаклҳои инфиродӣ, монанди шахсишавӣ ва худшиносӣ низ ба амал меояд. Дар доираи иҷтимоишавӣ, азхудкунии меъёрҳои иҷтимоӣ, малакаҳо, стереотипҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ, шаклҳои рафтор ва муоширати дар ҷомеа қабулшуда ва вариантҳои тарзи зиндагӣ вучуд дошта бошад» [154].

Дар баробари ин омилҳо, дар тарбияи меҳнатӣ ба инкишофи худидоракунии ва собитқадмона ба ҳам пайвастанӣ таълими асосҳои илм бо меҳнати сермаҳсули ғоиданоки ҷамъиятӣ диққати махсус додан лозим аст.

Ба фикри мо, барои амалӣ гардондани ин масъала се категорияи мушкилоти тарбияи меҳнатиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ ба муҳити ҷавонон таъсири бевосита мерасонанд:

- душвории ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнати толибилмон;

- душвориҳои ташкили самарабахши коллективҳои меҳнатӣ, ки ба тамоюли ҳаёти насли наврас таъсири мусбат мерасонанд;

- душвориҳои интизоми меҳнат, таъсири педагогӣ ва ба монанди инҳо дар шароити иқтисоди бозор мусоидат мекунад. (нигаред ба ҷадвали 15).

Ҷадвали 15. Мушкилоти бо кор таъмин намудани ҷавонон баъди хатми мактабҳои олии N=329.

	Донишгоҳҳо				Ҷамагӣ
	Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	93 40,1%	63 34,8%	79 39,7%	54 43,9%	289
Шиносбозӣ	81 34,9%	59 32,6%	75 37,7%	52 42,3%	267
Маҳалгарой	49 21,1%	43 23,8%	41 20,6%	16 13,0%	149
Надоштани пул	2 9%	7 3,9%	2 1,0%	0 0%	11
Надониستاني забонҳои хориҷӣ	3 1,3%	9 5,0%	1 5%	1 8%	14
Маоши кам	4 1,7%	0 0%	0 0%	0 0%	4
БҚММ	0 0%	0 0%	1 5%	0 0%	1
Ҷамагӣ	232	181	199	123	735

Ба шугли ҷавонон, бахусус дар давраи иқтисоди бозорӣ, монеаҳои муҳталифе, ки онҳо хоси ҷомеаи пӯшидааст, таъсири манфӣ мерасонад. Хусусияти хоси ҷомеаи пӯшида дар қуҳнапарастӣ, номуайяни, набудани мустақилият дар қабули қарорҳо ва ғайра зоҳир мегардад.

Чунон ки натиҷаи таҳқиқоти сотсиологии дар байни донишҷӯёни 4 - мактаби олии ҷумҳурӣ гузаронида шуда собит намуд, дар масъалаҳои бо кор таъмин намудани донишҷӯён, баъди хатми донишгоҳҳои олии фикрҳои гуногун вучуд доранд.

Мушкилоти шуғли ҷавонон, ки дар ҷадвали 15 оварда шудааст, дар ҳамаи мактабҳои олии қариб як хел аст. Дар байни донишҷӯёни ДАТ (40,1%) ва ДТТ (39,7%) дар мушкилоти шуғл, пас аз хатми мактаби олии дар робита ба надоштани маълумоти хуби касбӣ тафовути кам вучуд дорад. Ин омил дар ҷавоби донишҷӯёни ДМТ - 34,8% ва донишҷӯёни ДОТ - 43,9 % - ро ташкил медиҳад.

Натиҷаи посухҳои пурсидашудагон чунин ақидаро ба миён меорад, ки дар донишгоҳҳои, ки таҳқиқот гузаронида шудааст, сифати таълим ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ нест ва ба шуғли ҷавонон мусоидат намекунад. Омили дигари муҳими башуғл таъсиррасон «шиносбозӣ» мебошад, ки дар ДАТ ва ДТТ мутаносибан 34,9% ва 37,7% ташкил медиҳад. Ҷавонон дар асоси мушоҳидаҳои худ қайд кардаанд, ки маҳалгарой дар ҳама ҷо мушоҳида мешавад. Сабаби асосии дастнорасӣ ба фаъолияти меҳнатӣ мебошад, ки онро қариб чоряки пурсидашудагон нишон додаанд.

Аз шумораи умумии донишҷӯёни пурсидашуда танҳо 0,5% то 5,0% бар ин назаранд, ки надониستاني забонҳои хориҷӣ низ ба фаъолияти меҳнати онҳо таъсир мерасонад. Омилҳои зикршуда ба шомил шудани ҷавонон ба сохтори иҷтимоии ҷомеа, равандҳои мутобиқшавию иҷтимоишавии онҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Мувофиқи таҳлилҳои илми психология, одатан кӯдакони хурдсол бисёр кунҷков ва ҳассос мешаванд. Вале, наврасону ҷавонон аксаран дар интиҳоби касби ояндашон ба мушкилиҳо мувоҷеҳ мегарданд. Аксар мавридҳо волидон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то дар ин самт ба фарзандонашон кӯмак расонида, ҳамзамон барояшон роҳнамо бошанд, вале на ҳамашон ба ин муваффақ мешаванд. Ба андешаи мутахассисони соҳа наврасон қазоват карда наметавонанд, ки чӣ хуб асту чӣ бад, олами касбият аз чӣ иборат аст ва ё чаро одамон бояд ҳатман касбу коре дошта бошанд. Маҳз бо ҳамин далел дар интиҳоб намудани касб даҳолату кӯмаки водидон ҳатмӣ мебошад.

Вале, волидонро месазад, ки ин ҳамаро ба фарзанд тавре фаҳмонанд, ки мувофиқ ба дарку фаҳм ва завқу салиқаашон бошад, то дар оянда

машаққат накашанд. Барои мисол, аксари волидон аз он нигаронӣ мекунанд, ки фарзандонашон вақтҳои зиёдро бо истифодаи компютеру телефонҳои мобилӣ сипарӣ мекунанд, ки ин барои ғаёл гардонидани тарбияи меҳнатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аммо, новбаста аз ин ҳамқадами ҳаёти муосир будан, барои наврасон ва ҷавонон муҳим аст, вале набояд фаромӯш кард, ки фарзандонро дар рӯҳияи эҳтироми волоияти қонун, ҳурмати волидон, калонсолон ва махсусан тарбияи меҳнатӣ пайгирона роҳандозӣ намудан, шарти асоси маҳсуб меёбад.

Аз тарафи дигар, бояд дар назар дошт, ки ҷавонони муосир бо хусусиятҳои иҷтимоӣ, равонӣ, анъанавӣ, фарҳангӣ аз наслҳои ҷавони гузашта фарқ мекунанд. Дар ин самт бештар ба онҳо на таъкиду водоркунӣ, балки танҳо роҳнамоӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Бинобар ин, ҷиҳати роҳнамоӣ намудан ба ғаёлияти меҳнатӣ ва омӯхтани касбии ҷавонон вобаста ба талаботи хоҷагии халқи ҷумҳурии нақши мактаб ва волидон бояд хело муассир бошад. Аз ин рӯ, дар ҷомеаҳои анъанавӣ фарзандон ба рафтору кирдори волидон тақлид мекунанд ва оянда дар ҳаёти мустақилонашон истифода менамоянд, ки ин масъала ба солимии оилаҳо марбут аст. Зимнан, дар интиҳоби касб нақши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ хело муассир буда, хонандагон малакаҳои омӯзиши касбро дар раванди таҳсилот метавонанд азбар намоянд. Инчунин, ҳар як фард вобаста ба истеъдоди худ касби дилхоҳашро интиҳоб мекунад, ки ин нишондиҳандаи муҳими худмуайянкунии иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Интиҳоби касб, на танҳо аҳаммияти хусусияти иҷтимоӣ дошта барои ҷамъият мебошад, балки инчунин воситаи такрористеҳсолкунии касбии фард дар сохтори иҷтимоии ҷомеа маҳсуб меёбад. Дар ташкили тарбияи меҳнатӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии омилҳои биологӣ, психологӣ инсон низ мақоми хоса дорад. Масъалаҳои тозагии экологии истеҳсолот, мавҷудияти шароитҳои санитарию гигиенӣ, шароити истироҳат, таъмини хӯрок, муомилаи роҳбарон ва омилҳои биопсихоиҷтимоии раванди истеҳсолотро фаро мегирад.

Дар заминаи мазкур масъалаи таълиму тарбия, маълумотнок кардани фарзандон, умуман ғамхорӣ оид ба ҳаёт ва инкишофи ҳамаҷонибаи онҳо яке аз омилҳои пайдорию ташаккулёбии инсон чун шахсият ба ҳисоб меравад. Мушкилоти ҳуқуқии кӯдакон ва наврасон дар ҷомеа яке аз ўҳдадорию вазифа ва масъулияти ниҳодҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Дар баробари ин ҳар як падару модар вазифадор аст, ки барои фарзанди худаш тамоми шароитро фароҳам созад, то ки дар оянда вай воқеан ҳам чун шахси комил, ватандӯст ва ҳештаншинос ба воя расад. Мутаассифона, солҳои охир сафи наврасон ва ноболиғоне, ки ба беҳудагардӣ одат карда, оқибат даст ба ҷиноят мезананд, зиёд гашта истодааст. Агар омилу масъалаҳои ин падидаҳои иҷтимоиро мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор диҳем, дармеёбем, ки ин сабабҳои гуногуне дорад. Яке аз сабабҳои чунин шакл гирифтани ин зухуроти номатлуб пеш аз ҳама беаҳамиятию бетарафӣ ва бемасъулияти падару модарон мебошад. Зеро ки бетарафии баъзе падару модарон ба рушду ташаккулёбии кӯдакону наврасон таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, низоми маориф, ки яке аз агентҳо ва ниҳодҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, дар ташаккулёбии насли наврас ва ҷавонон саҳми арзандае дорад. Мутаассифона, дар ин раванд ҳастанд падару модароне, ки аз ҳолу аҳволи фарзандонашон хабардор нестанд. Аммо чунин ба назар мерасад, ки онҳо аз хона ба умеди таҳсил баромада, дар асл ба марказҳои бозиҳои компютерӣ мераванд ё ки ба беҳудагардӣ машғуланд. Бояд гуфт, ки чунин рафтор ба ҷаҳонбинӣ, шуурноки ва зехну тафаккури онҳо албатта, таъсир мерасонад.

Мавриди тазаккур аст, ки сабаби пайдоиши ин зухуроти номатлуб омилҳои зерин мебошанд:

- омили иқтисодӣ (оила дар кадом сатҳ қарор дорад);
- омили психологӣ (вобаста ба характери фарзанд);
- фазои хонаводагӣ (нақши ҳалқунандаи яке аз волидон дар ҳаёти оилавӣ);
- компютер, телефонҳои мобилӣ, интернет ва ғ.

Аз як тараф, барои бартараф кардани ин падидаҳои иҷтимоӣ робита ва алоқаи падару модарон бояд ба мактабу маориф пайваста мустаҳкам гардонда шавад.

Бояд қайд намоям, ки симои имрӯзаи наврасон аз дирӯза дида, ба кулӣ фарқ мекунад. Таҳқиқоти иҷтимоӣ собит менамоянд, ки агар кормандон ҳар чӣ бештар ба идоракунии истеҳсолот, дарёфти захираҳои баланд бардоштани самаранокии меҳнат ҷалб гашта бошад, ӯ ҳамон қадар фаъолтар мегардад. Вале, таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ба таври воқеӣ ҷалб кардани кормандон ба идоранамоии истеҳсолот роҳи дуру дароз ва душворро талаб менамояд.

Илова бар ин, чунин амал имконият медиҳад, ки шахс дар раванди иҷтимоишавӣ фаъол гардад ва дар навбати худ ба мукамалгардони тарбияи меҳнатӣ оварда мерасонад.

Набояд фаромӯш кард, ки дар замони муосир касбу кори нав ба нав босуръат ҷой иваз мекунанду алоқаҳои иҷтимоӣ ба назар мураккабу печида мешаванд, бинобар ин ҳам, истифодаи усулҳои болозикр барои тарбияи меҳнати насли наврас аз манфиат ӯрӣ нест.

Хулоса, таълими меҳнатӣ бо омӯзиши илмҳои политехникии талабагон зич алоқаманд буда, дар бораи асосҳои техника, технологияи ҳозиразамон ва ташкили истеҳсолот дониши воқеӣ медиҳад, муносибати эҷодиро ба меҳнат тарбия намуда, ба интихоби дурусти касб мусоидат мекунад. Ниҳоят, дар раванди тарбияи меҳнатӣ ҳар як шахс зарурати сахм гузоштанро барои иқтисодиёти ватанӣ ва некуахлоқии моддии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли ҳис менамояд.

ХУЛОСА

Раванди иҷтимоишавии шахс дар ҷомеа хусусияти хоси худро дошта, вобаста ба сатҳи рушди иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва иқтисодӣ ба амал меояд. Омилҳои номбурда дар шароити гузариши ҷумҳурий ба иқтисоди бозаргонӣ боиси дигаргушавии муносибатҳои ҷамъиятӣ гардида, тамоюли иҷтимоишавии шахсро тағйир доданд. Вобаста ба ин, дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ баргузоршуда дар ҷумҳурий, хулосаҳои зерин ба даст оварда шуданд:

1. Дар давраи тағйирёбии ҷомеаи тоҷикистонӣ масъалаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба талаботҳои рӯзафзунӣ гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷавобгӯ набуда, мушкилоти зиёд ба вуҷуд оварданд. Аз ҷумла, гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ боиси камбизоатии қишрҳои гуногуни аҳоли гардида, ба муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ба оила ва муносибатҳои оилавӣ, ба гирифтани маълумоти босифати касбӣ, тарбияи меҳнатӣ, шуғл ва ташаккули шахс таъсири манфӣ расонид [2-М].

2. Оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ омили асосии иҷтимоишавии шахс мебошад. Маҳз дар оила - ҳамчун муҳити иҷтимоӣ характери фарзандон, одатҳо, малакаҳои нахустини тарбияи меҳнатӣ, рафтори иҷтимоӣ, хушрафторӣ, муносибатҳои маданияту ахлоқӣ ва ғайра ташаккул меёбанд. Сохтори оилаи тоҷикистонӣ бо чунин нишондиҳандаҳо, аз қабili таркиби оила, муносибатҳои аъзоёни алоҳидаи он, сатҳи маърифати падару модар ва мақоми иҷтимоии онҳо, сатҳ ва тарзи зиндагии онҳо тавсиф мешавад, ки ба иҷтимоишавию худшиносии наслҳои наврас таъсири амиқ мерасонанд [1-М].

3. Дар ҷомеаи Тоҷикистон хусусиятҳои хоси сохтори оила дар мисолҳои зерин дида мешавад: мавҷудияти шумораи зиёди оилаҳои омехта ва серфарзанд, бахусус дар деҳот. Аммо бо афзоиши шумораи оила сатҳи шаҳрнишинӣ, шуғли аҳоли, даромад, истеъмор ва сифати таҳсилот паст мешавад, ки ин ба беҳбудии нишондиҳандаҳои муҳимтарини инкишофи сифатии шахс мусоидат намекунад. Аз ин рӯ, раванди иҷтимоишавӣ ҳамчун ташаккули сифатҳои иҷтимоии шахс дар шароити иқтисоди бозорӣ, пеш аз ҳама ба вазъи воқеии сиёсати иҷтимоӣ вобаста аст. Дар ин росто, инҳирофҳои зиёде аз оила, ё мушкилоти марбут ба моддӣ, камбудии

тарбияи оилавӣ ба вучуд меоянд. Бо кор таъмин набудани падару модарон, оилаҳои серфарзанд, аз кори хоҷагӣ дур шудани фарзандон ва мушкилоти ҷиддии рӯзгор аксар вақт омилҳои мешаванд, ки ба ташаккули майлу рафтори ношоиста таъсир мерасонанд. Дар байни пурсидашудагон 45,7% қайд кардаанд, ки дар оилаи онҳо низоҳои аксаран аз сабаби камбудии моддӣ сар мезанад ва 54,0% бошад, сабаби низоҳои оилавиро дар бекорӣ нишон додаанд. Муҳити номусоиди оила табиатан ба иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад. Он рушду ташаккули шахсии кӯдакону наврасон, пайдоиши дигаргуншавии шакл дар самтҳои арзишӣ, сохтори ангезаҳо, механизмҳои худтанзимкуниро муайян мекунад [5-М].

4. Ҷомеаи муосири тоҷикистонӣ ҳамчун сохтори мураккабе, ки дар зери таъсири равандҳои дигаргунсозӣҳо ташаккул ёфтааст, ҳалли мушкилоти иҷтимоиро дар шакли рӯзафзун тақозо мекунад. Мувофиқи он вазифаҳои, ки дар назди давлат дар соҳаи баамалбаровардани сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии он истодаанд, маҷмуи масъалаҳои дарбар мегиранд, ки дар шароити нави низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, бевосита бо иҷтимоишавии шахс алоқаманданд. Сиёсати иҷтимоӣ оқилона ва муассир татбиқшаванда барои рафъи оқибатҳои эҳтимолии манфие, ки дар илм, маориф, равандҳои демографӣ ва ғайра ба вучуд омадаанд, пешбинӣ шудааст. Дар маҷмуъ ин мушкилот дар давраи тағйирёбии омилҳои асосии иқтисоди бозоргонӣ- аз ҷиҳати иҷтимоӣ, ба асоси самти арзишҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ нигаронида шуда мебошанд.

5. Дар баробари оила, маориф муҳимтарин ниҳоди иҷтимоӣ барои қонун кардани ниёзҳои асосии моддӣ ва маънавии инсон, худшиносии ӯ, гирифтани касби муносибе мебошад, ки талаботи моддӣ шахс, танзими рафтор, интиҳоби дӯстон, муҳит ва худомӯзӣ ташаккули шахсро таъмин менамояд. «Таҳсилоти умумии миёна, асоси низоми маориф ба шумор меравад. Сатҳи фарҳангии ҷавононро умуман низоми маориф, мактаб муайян мекунад, зеро ба ҳаёт омода будани насли наврас ба он вобаста аст. Дар мактаб насли наврас иқтидори худро ҳам ба манфиати шахсӣ ва ҳам ба манфиати ҷомеа ва

давлат амалӣ менамояд. Бинобар ин боз ҳам такмил додани маълумоти умумии миёна яке аз масъалаҳои асосии замони муосир мебошад» [156, с.43].

6. Яке аз вазифаҳои асосии низоми маорифи мактабҳои ҷумҳурии имрӯз аз он иборат мебошад, ки бо кадрҳои баландихтисос барои ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакат (истеҳсолот, илм, таҳсилот, маданият, тиб, кишоварзӣ, давлат ва ғайра) таъмин карда шавад, зеро ки иқтисодии зехнӣ омили муайянкунандаи сатҳи тараққиёти ҷамъият мебошад. Фақат тавассути тайёр кардани кадрҳои соҳибихтисос ва баландихтисоси мамлакат дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ба натиҷаҳои баланд ноил шудан мумкин аст [9-М].

7. Дар зинаҳои эҳтиёҷот метавон як ниёзи бунёдӣ - физиологиро, ки бо таъмини воситаҳои зиндагӣ алоқаманд аст, ҷудо кард. Қонеъгардонӣ дигар ба рафтори одамон таъсир намерасонад, яъне омили муайянкунандаи ҳавасманд буданро қатъ мекунад. Мақоми дуҷумро гирифтани таҳсилоти босифат, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ аст, ба босуботӣ ва тартибот вобаста аст. Пас аз ин зарурати бозсозии одамон, эҳтиёҷ ба дониш ва зарурати дарёфти маънии зиндагӣ ба миён меояд.

8. Тибқи омор 97%-и ҷомеаи Тоҷикистон пайрави дини ислом буда, бештари онҳо фарзандони худро дар руҳияи суннатӣ тарбия мекунад, ки дар он унсурҳои хурофотӣ мушоҳида мешавад. Аз ин лиҳоз, шаклҳои таълим дар аксари оилаҳо ба меъёрҳои таҳсилоти ҷомеаи дунявӣ мувофиқат намекунад. Тарбияи нодуруст, шароити номусоид, муноқишаҳо дар оила ва мактаб боиси инҳирофоти муайян дар руҳияи инсон гардида, дар навбати худ имкони рафтори ғайримеъёрии наврасонро зиёд мекунад. Омилҳои азхудкунии нокифояи меъёрҳои иҷтимоӣ ва рафторҳои ғайримеъёрӣ аз ҷониби кӯдакон сатҳи пасти таҳсилоти умумӣ ва фарҳангии волидон мебошанд.

9. Хусусияти иҷтимоишавии шахс дар даҳсолаҳои охир, ки дар ҷомеаи тоҷикистонӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад, равшан зоҳир гардид. Дигаргунсозии ҷомеа ва гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ ҳамчун яке аз механизмҳои самарабахши рушди иқтисодӣ то андозае ба сифати таълиму тарбия, худмуайянкунии касбии ҷавонон, илму маориф вазъияти демографӣ

ва ғайра таъсири муайян гузошт. Вобаста ба вижагиҳои анъанаҳои таърихӣ этникӣ ва мазҳабӣ ба вазъи демографии ҷомеаи мо тамоюли васеъшавии тақрористеҳсолкунии аҳоли хос аст, ки ин аз афзоиши мунтазами шумораи аҳоли дар самти ҷавоншавии он шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин, дар Тоҷикистон тамоюли дигаре ба вуҷуд меояд, ки ақибмонии назарраси суръати рушди иқтисодӣ бо афзоиши аҳоли алоқаманд аст. Ин номуносибии рушди иқтисодӣ ва демографии ҷумҳурӣ ба паст шудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ сабаб мегардад, ки ҳоло 19 %-ро ташкил медиҳад ва бо афзоиши таварруми имрӯза метавонад ба таносуби боз ҳам бештар расад. Илова ба ин, номуътадили вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, таназзули истеҳсолот, паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли, бекорӣ, ба табақаҳои камбизоатон ва сарватмандон тақсим шудани ҷомеа ба сифати кори мактабҳои таҳсилоти умумӣ, донишгоҳҳо, инкишофи илм ва иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад.

Дар натиҷаи омилҳои зикршуда мактабҳо ба мактабҳои бонуфуз ва бенуфуз тақсим шуданд, ки ин раванд боиси тақсим шудани таҳсилот барои камбизоатон ва сарватмандон гардид, ки сифатан аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Табиист, ки сифати таълим дар «мактабҳои камбизоатон» аз сабаби кам будани маоши омӯзгорон нисбатан дар сатҳи паст қарор дорад. Танзими оила, низоми маориф, илму фарҳанг ба беҳбудии вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар бевосита алоқаманд буда, як қатор марҳилаҳоро дарбар мегирад, ки барои татбиқи раванди мақсадноки тағйир додани тамоюлҳое, ки ба иқтисодиёти кишвар заруранд ва талаботи шахсро қонеъ мегардонанд, ҳатмист.

Тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Азбаски раванди иҷтимоишавӣ аз давраи кӯдакӣ оғоз меёбад, бинобар ин волидон ва омӯзгоронро лозим меояд, ки ҳангоми интихоби касб шавқ ва маҳорату истеъдоди онҳоро ба назар гиранд. Вобаста ба ин, ташкилотҳои масъул бояд чунин шароити имкониятҳои иҷтимоиро, ба монанди бо қарб таъмин намудани қавонун, ихтисоси ба талаботи бозори меҳнат қавобғӯ, моҳонае, ки талаботи моддӣ ва маънавии оиларо қонеъ карда метавонад, шароит фароҳам оваранд. Шароитҳои мазкур имконият медиҳад, ки фард дар оянда ҳамчун шахс ташаккул ёбад. Чунки рушду ташаккули ҳар як узви қома аз ин омилҳо вобаста аст.

2. Имрӯзҳо масъалаи иҷтимоишавии шахс яке аз мушкилиҳои муҳим дар қумҳурий маҳсуб меёбад. Бинобар ин, механизмҳои самараноки аз насл ба насл интиқол додани таҷрибаи самти арзишҳои қомааро чун таносуби равандҳо дар ниҳодҳои иҷтимоӣ тағйир додан лозим аст. Бинобар ин, сифати таҳассусии хатмкунандагонро ба бозори меҳнат мувофиқ кардан лозим аст, ки он на танҳо барои иҷтимоишавии шахс дар оила, балки барои иҷтимоишавии шахс дар фаъолияти меҳнати коллективона низ таъсири мусбат мерасонад.

3. Яке аз мушкилоти иҷтимоишавӣ дар қумҳурий устувор набудани оилаҳо мебошад, ки сохтори он ба низоми воқеии арзишҳои иҷтимоӣ вобаста буда, бо назардошти шароити нави таърихӣ, майл ба мубаддалшавӣ дорад. Барои пешгирӣ намудани фазаи номусоиди иҷтимоишавии оилаҳо адолати иҷтимоиро дар самтҳои фаъолияти озоди иқтисодӣ, технологияҳои бо қарб таъмин намудани шахсони қобили меҳнат дар минтақаҳо, сармоягузорӣ барои фаъолияти соҳибкориро ба таври воқеӣ амалӣ бояд намуд. Ин омилҳо боиси паст шудани сатҳи камбизоатӣ гардида, фарқи даромади гурӯҳҳои иҷтимоиро то андозае қоҳиш медиҳанд, ки ба муҳити иҷтимоӣ, махсусан ҳангоми таҳсилот, интихоби касб таъсири мусбат мерасонанд.

4. Азбаски иҷтимоишавӣ объекти таҳқиқоти илмҳои педагогика, сотсиология ва психология мебошад, аз ин рӯ, зарур аст, ки дар радио ва телевизион нисбати равандҳои иҷтимоишавии шахс атрофи мавзӯҳои оила,

мактаб, интихоби дӯстон ва ғайраҳо мизҳои мудаввар ташкил намоянд. Чунин чорабинӣ ҳамчун раванди таъсиррасонӣ ба шуур ва равонияти ҷавонон буда, ба аҳли ҷомеа тавассути агентҳои иҷтимоишавӣ ва интиқоли таҷрибаи ҷамъиятӣ, на танҳо фарҳанги муоширатро тарбия менамояд, балки ба ташаккули шахс низ таъсиррасон мебошад.

5. Низоми маориф ва муассисаҳои таълимии кишвар ҳангоми роҳнамоии довталабон ба ихтисоси муассисаҳои таҳсилоти касбӣ на ба миқдор, балки ба сифати дониши довталабон бештар аҳаммият диҳанд. Инчунин онҳоро аз рӯйи қобилияту истеъдод ва майлу хоҳишашон равона созанд, зеро ки омода намудани мутахассисони баландихтисос аз сифати он вобаста мебошад.

6. Ҳолати афзоиши номутаносиби шумораи хатмкунандагони ихтисосҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, инчунин талаботи онҳо дар бозори меҳнат водор месозад, ки минбаъд тарбияи мутахассисони касбу кори гуногун мувофиқи талаботи бозори меҳнат роҳандозӣ гардад. Илова ба ин, пас аз хатми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори меҳнат касбу корҳои пешниҳод шавад, ки барои ихтисоси хатмкунандагон мувофиқ бошанд. Бинобар ин, низоми маориф бояд мутахассисонро вобаста ба номгӯи ихтисосҳои тайёр кунад, ки ба талаботи бозори меҳнат ва секторҳои иқтисодии ҷомеа ҷавобгӯ бошанд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Рӯйхати адабиёти истифодашуда

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

- [1]. Закон Республики Таджикистан «О молодежи и государственной молодежной политике». Действующий закон. Дата принятия: В редакции Закона РТ от 28.06.2011 № 716, от 27.11.2014 г. № 1161, 2011, // Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014 г, № 1-2,
- [2]. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе: Шарки Озод, 2004. – 92 с.
- [3]. Закон Республики Таджикистан от 29 апреля 2006 года № 183. «О внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Республики Таджикистан». Действующий закон. Дата принятия: 29.04.2006 // Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2006 г, № 183, ст. 1.
- [4]. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кодекси амалқунанда. Санаи қабул: 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №7, мод. 604.
- [5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ», Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 19.05.2009, № 521 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009.
- [6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 22.07.2013 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 532.
- [7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак». Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 20.06.2024 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2024, № 2049.
- [8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон». Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 23.02.2023 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2023, № 1920.

- [9]. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. Действующий закон. Дата принятия: 03.03.2006 // Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2006 г, № 94, ст. 1.
- [10]. Национальная концепция образования Республики Таджикистан Действующий закон. Дата принятия: 30. 06. 2012 // Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2012 г, № 335, ст. 1.
- [11]. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «4» октября 2011 года, № 480. Стратегия государственной молодежной политики в Республике Таджикистан до 2020 года.
- [12]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 99 с.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ

- [13]. Айзенштадт, Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций [Текст] / Ш. Айзенштадт. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.
- [14]. Алексеева, Т.А. Политическая философия: к формированию концепции. Вопросы философии [Текст] / Т.А. Алексеева, И.И. Кравченко. – М.: 1994. № 3. – 479 с.
- [15]. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
- [16]. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 2011.– 586 с.
- [17]. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1987. – 280 с.
- [18]. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л., Изд-во Ленеигр. ун-та 1968. – 340 с.
- [19]. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2010. – 288 с.
- [20]. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

- [21]. Ананьев, Б. Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество. Проблемы социализации индивида [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 192 с.
- [22]. Андреев, И.В. Происхождение человека и общества [Текст] / И.В. Андреев. – М.: Мысль, 1988. – 416 с.
- [23]. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 363 с.
- [24]. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1994. – 324. с.
- [25]. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект-пресс, 1997. – 376 с.
- [26]. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 413 с.
- [27]. Андреевкова, Н.В. Проблема социализации личности. Социальные исследования. Вып. 3 [Текст] / Н.В. Андреевкова. – М.: Наука, 1970. – 280 с.
- [28]. Андреевкова, Н.В. Проблемы социализации личности. Социальные исследования. Вып.3 [Текст] / Н.В. Андреевкова. – М.: Юнити, 2014. – 155 с.
- [29]. Андриенко, Е.В. Социальная психология [Текст] / Е.В. Андриенко. – М.: Академия, 2000. – 264 с.
- [30]. Антипов, Г.А. Историческое прошлое и пути его познания [Текст] / Г.А. Антипов. – Новосибирск.: Наука, 1987. – 243 с.
- [31]. Антонова, А.И. Социология семьи. Учебник [Текст] / Под. Ред. Проф. А.И. Антонова. 2-е изд. – Москва: ИНФРА – М, 2005. – 640 с.
- [32]. Артемов, Г.П. Политическая социология: учебное пособие [Текст] / Г. П. Артемов. – М.: Логос, 2002. – 280 с.
- [33]. Артемьева, Т.И. Взаимосвязь актуального и потенциального в развитии личности. Методологические проблемы формирования и развития личности [Текст] / Т.И. Артемьева. – М.: Наука, 1981. – 143 с.
- [34]. Асадуллоев, Р.Н. Молодежь в процессах демократизации общественной

- жизни страны [Текст] / Р.Н. Асадуллоев. – Душанбе, 2004. – 144 с.
- [35]. Бахромбеков, В.А. Асосҳои сотсиология [Матн] / В.А. Бахромбеков, Ф.С. Мирон. – Душанбе: Матбуот, 2015. – 334 с.
- [36]. Барулин, В.С. Социальная философия: Учебник: В 2-х т [Текст] / В.С. Барулин. – М.: МГУ, 1993. – 336 с.
- [37]. Батыгин, Г.С. История социологии. Учебник [Текст] / Г.С. Батыгин, Д.Г. Подвойский. – М.: Высшее Образование и Наука, 2007. – 448 с.
- [38]. Бельский, В.Ю. Социология [Текст] / В.Ю. Бельский. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 304 с.
- [39]. Бергер, П. Личностью ориентированное социология [Текст] / П.Бергер, Б. Бергер, Р. Коллинз. – М.: Академ. Проект, 2004. – 608 с.
- [40]. Бергер, П. Бергер, П. Социальное конструирование реальности [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
- [41]. Бехтеров, В.М. Личность и условия ее развития и здоровья [Текст] / В.М. Бехтеров. – СПб.: 1905. – 423 с.
- [42]. Богданов, А.А. Вера и наука. Падение великого фетишизма [Текст] / А.А. Богданов. – М.: 1910. – 231 с.
- [43]. Бондаревская, Е.В. Трудовое воспитание учащихся в условиях реализации школьной реформы [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов-н/Дону, 2006. – 110 с.
- [44]. Боева, Л.П. Социальная среда и сознание личности [Текст] / Л.П. Боева. – М.: МГУ, 1968. – 268 с.
- [45]. Боева, Л.П. Социокультурный опыт и механизмы его освоения человеком. Культурный прогресс: философские проблемы [Текст] / Л.П. Боева. – М.: Наука, 1984. – 326 с.
- [46]. Боева, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] / Л.П. Боева. – М.: Мысль, 1978. – 216 с.
- [47]. Буриев, Н.С. Государственная молодежная политика в Республике Таджикистан [Текст] / Н.С.Буриев. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 183 с.
- [48]. Вагапова, Р.Р. Вечные ценности и болонский процесс [Текст] / Р.Р. Вагапова, А.И. Синюк. Альметьевск: Закамское отделение, 2008. – 14 с.

- [49]. Вебер, М. Избранное. Образ общества [Текст] / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
- [50]. Весна, Е.Б. Социализация и индивидуализация. Закономерности и механизмы. Монография / Е.Б. Весна. – М.: Петропавловск-Камчатский, 1997. – 200 с.
- [51]. Воробьев, А.И. Теория и практика трудового воспитания учащихся в условиях реформы общеобразовательной школы [Текст] / А.И. Воробьев. – Ташкент. ФАН, 2006. – 110 с.
- [52]. Воробьев, В.П. Социализация как комплексная культурная трансформация: проблемы переходного общества [Текст] / В.П. Воробьев. – Пенза.: изд. Пенз. пед. инс-та, 2001. – 163 с.
- [53]. Гершунский, Б.С. Философия образования [Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. – 432 с.
- [54]. Гидденс, Э. Социология. Перев. с англ. Изд. 2-е [Текст] / Э. Гидденс. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
- [55]. Гидденс, Э. Устройство общества; Очерк теории структуризации [Текст] / Э. Гидденс. – М.: Академический Проект, 2003. – 525 с.
- [56]. Гишинский, Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» [Текст] / Я.И. Гишинский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
- [57]. Горшков, М.К. Прикладная социология и методы: интерактивное учебное пособие [Текст] / М.К. Горшков, Ф.Э. Шереги. – М.: ФГАНУ Центр социологических исследований, Институт социологии РАН, 2012. – 404 с.
- [58]. Григорян, С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана [Текст] / С.Н. Григорян. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1960. – 330 с.
- [59]. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм. – М., Наука, 1991. – 575 с.
- [60]. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм. – М.: Канон, 1996. – 533 с.

- [61]. Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд [Текст] / Э. Дюркгейм. Пер. с фр. – СПб.: Союз, 1998. – 494 с.
- [62]. Дюркгейм, Э. Социология образования [Текст] / Э. Дюркгейм. – М., ИНТОР, 1996. – 80 с.
- [63]. Заславская, Т.И. Социетальная трансформация российского общества. Деятельно - структурная концепция [Текст] / Т.И. Заславская. – М.: Дело, 2002. – 568 с.
- [64]. Зеваров, Х. Усулҳо ва техникаи тадқиқоти сотсиологӣ [Матн] / Х. Зеваров, – Душанбе: Авесто, 2012. – 100 с.
- [65]. Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – Оренбург.: Печатный Дом «ДИМУР», 1999. – 290 с.
- [66]. Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – СПб.: РТА, 2003. – 390 с.
- [67]. Идиев, Х.У. Трансформирующееся таджикское общества [Текст] / Х.У. Идиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 170 с.
- [68]. Ильенков, Э.В. Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
- [69]. Ильенков, Э.В. Что же такое личность? Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
- [70]. Кахаров, Г.Г. Социальная стратификация таджикистанского общества [Текст] / Г.Г. Кахаров. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 264 с.
- [71]. Ковалева, А.И. Социализация личности: норма и отклонение [Текст] / А.И. Ковалева. – М.: 1996. – 224 с.
- [72]. Ковалева, А.И. Социология молодежи: Теоретические вопросы [Текст] / А.И. Ковалева, В.А. Луков. – М.: Социум, 1999. – 351 с.
- [73]. Ковалева, А.И. Социализация неслышащей молодежи [Текст] / А.И. Ковалева, М.Н. Реут. – М., Социум, 2001. – 222 с.
- [74]. Коган, Л.Н. Всестороннее развитие личности и культура [Текст] / Л. Н. Коган. – М.: Знание 1981. – 63 с.
- [75]. Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание [Текст] / И.С. Кон.

- М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
- [76]. Кон, И.С. Открытие «Я» [Текст] / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
- [77]. Кон, И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя [Текст] / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
- [78]. Кон, И.С. Психология юношеского возраста [Текст] / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 90 с.
- [79]. Кон, И.С. Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) [Текст] / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
- [80]. Кон, И.С. Социология личности [Текст] / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
- [81]. Кон, И.С. Социологическая психология [Текст] / И.С. Кон. – Москва-Воронеж.: 1999. – 273 с.
- [82]. Конт, О. Вступительные лекции. Социология Конта [Текст] / О. Конт. – СПб.: 1889. – 171 с.
- [83]. Кравченко, А.И. Общая социология: учебник для вузов [Текст] / А.И. Кравченко. – М.: Юнити, 2002. – 202 с.
- [84]. Крапивенский, С.Э. Социальная философия. Учебное пособие [Текст] / С.Э. Крапивенский. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 108 с.
- [85]. Куватова, А.А. Общественное мнение и социальная трансформация общества [Текст] / А.А. Куватова. – Душанбе, 1997. – 210 с.
- [86]. Қурбонов, А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 220 с.
- [87]. Қурбонов, А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ (таҳлили иҷтимоӣ-сиёсӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 108 с.
- [88]. Қурбонов, А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот, дурнамо [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 406 с.
- [89]. Лавриненко, В.Н. Социология. Конспект лекций [Текст] / В.Н. Лавриненко. – М.: Проспект, 2013. – 328 с.

- [90]. Лавриненко Н.В. Социальная философия [Текст] / Н.В. Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 351 с.
- [91]. Лавриненко, В.Н. Социология [Текст] / В.Н. Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 349 с.
- [92]. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
- [93]. Леонтьев, А.Н. Развитие памяти, экспериментальное исследование высших психических функций [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: 1931. – 278 с.
- [94]. Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 576 с.
- [95]. Макаренко, А.С. Избр. пед. соч. В 2-х т [Текст] / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1977. – 397 с.
- [96]. Маркс, К. Процесс труда и процесс увеличения стоимости [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 23, – М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – 905 с.
- [97]. Маркс, К. Экономическо-философские рукописи [Текст] / К. Маркс. – М.: Государственное политической литературы, 1844 года. – М.: 1844. – 608 с.
- [98]. Межуев, В.М. Культура как проблема философии. Культура, человек и картина мира [Текст] / В.М. Межуев. – М.: Наука, 1987. – 431 с.
- [99]. Мертон, Р. Социальная структура и аномия Социология преступности [Текст] / Р. Мертон. – М.: Прогресс, 1966. – 231 с.
- [100]. Мид, М. Культура и мир детства [Текст] / М. Мид. – М.: Наука, 1988. – 285 с.
- [101]. Миралиев, К. Развитие молодёжной политики в Таджикистане на рубеже XXI века [Текст] / К. Миралиев. – Душанбе: Шучоиев, 2010. – 225 с.
- [102]. Момджян, К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1 [Текст] / К.Х. Момджян. – М.: Наука, 1994. – 240 с.

- [103]. Набиев, В. Фарҳанг ва ҷавонон [Матн] / В. Набиев. – Хучанд: Хуросон, 2009. – 384 с.
- [104]. Неъматов, М. Молодежь – созидатель будущего общества [Текст] / М. Неъматов, Н. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 222 с.
- [105]. Немов, Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн 2: Психология образования. Учебник для ВУЗов [Текст] / Р.С. Немов. Издательство: «Владос», 2018 г. – 606 с.
- [106]. Новикова, К.Н. Социология социальной защиты населения [Текст] / К.Н. Новикова. – М.: РГСУ, 2013. – 344 с.
- [107]. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омори омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон – Душанбе: 2022. – 408 с.
- [108]. Парсонс, Т. Американская семья: ее отношения с личностью и социальной структурой / Перевод И.Н. Тартаковской / Человек. Сообщество. Управление [Текст] / Т. Парсонс. – М.: 2006. – № 2, – 218 с.
- [109]. Парсонс, Т. Общетеоретические проблемы социологии. Социология сегодня [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1965. – 251 с.
- [110]. Парсонс, Т. Человек в современном мире [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1985. – 430 с.
- [111]. Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
- [112]. Парыгин, Б.Д. Социальная психология [Текст] / Б.Д. Парыгин. – СПб.: Питер, 2012. – 348 с.
- [113]. Поппер, К.Р. Открытое общество и его враги Т. 1 – 2 [Текст] / К.Р. Поппер. – М.: Феникс, 1992. – 448 с.
- [114]. Поршенов, Б.Ф. Социальная психология и история [Текст] / Б.Ф. Поршенов. – М.: Наука, 1966. – 212 с.
- [115]. Руткевич, М.Н. Социология образования и молодежи: Избранное [Текст] / М.Н. Руткевич, предисл. Акад. РАН Л.Н. Митрохина. – М.: Гардарики, 2002. – 541 с.
- [116]. Сабзаалиев, Ф. Активные формы организации правового воспитания.

- Проблемы рыночной экономики [Текст] / Ф. Сабзаалиев, – Душанбе, ТККИ, 1995. – 67 с.
- [117]. Семина, М. Метод интервью в социологии и маркетинге [Текст] / М. Семина. – М., Московский университет, 2010. – 310 с.
- [118]. Смелзер, Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер. – М., Феникс, 1994. – 688 с.
- [119]. Сорокин, П.А. Социальная стратификация и мобильность. Человек, Цивилизация, Общество [Текст] / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
- [120]. Спиркин, А.Г. Основы философии [Текст] / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1991. – 592 с.
- [121]. Сухомлинский, В. Потребность человека в человеке [Текст] / В. Сухомлинский. – М.: 1978. – 96 с.
- [122]. Тощенко, Ж.Т. Социология [Текст] / Ж.Т. Тощенко. – М.: Юрайт – М, 2003. – 448 с.
- [123]. Ушинский, К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. Собр. соч [Текст] / К.Д. Ушинский, – М.: Л.: 1948, т. 2, – 655 с.
- [124]. Фельдштейн, Д.И. Психология воспитания подростка [Текст] / Д.И. Фельдштейн. – М.: Знание, 1978. – 47 с.
- [125]. Фрейд, З. По ту сторону принципа удовольствия [Текст] / З. Фрейд. – М.: Прогресс-Литера, 1992. – 567 с.
- [126]. Фрейд, З. Будущее одной иллюзии Сумерки богов [Текст] / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 636 с.
- [127]. Фрейд, З. Введение в психоанализ [Текст] / З. Фрейд. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
- [128]. Фрейд, З. Психология бессознательного: Сб. произведений [Текст] / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
- [129]. Фромм, Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. – М.: Пргресс, 1990. – 272 с.
- [130]. Фромм, Э. Душа человека [Текст] / Э. Фромм. – М.: Политиздат, 1992. – 430 с.

- [131]. Фромм, Э. Иметь или быть? [Текст] / Э. Фромм. – М.; Прогресс, 1990. – 209 с.
- [132]. Фролов, И.Т. Введение в философию. Учеб. пособие для вузов [Текст] / Авт. колл.: И.Т. Фролов, и др.-3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2005. – 673 с.
- [133]. Харчева, А.Г. Социология воспитания [Текст] / А.Г. Харчева. – М.: Политиздат, 1990. – 220 с.
- [134]. Целуйко, В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи [Текст] / В.М. Целуйко. – Ростов н/Дону: Феникс, 2004. – 283 с.
- [135]. Чупров, В.И. Молодежь в обществе риска [Текст] / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок, К. Уилямс. – М.: Наука, 2003. – 231 с.
- [136]. Шозимов, П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане [Текст] / П.Д. Шозимов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 209 с.
- [137]. Шоисматуллоев, Ш. Современное таджикостанское общество: трансформационные процессы [Текст] / Ш.Шоисматуллоев. – Душанбе: Дониш, 2011. – 210 с.
- [138]. Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений [Текст] / Ш.Шоисматуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 320 с.
- [139]. Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений [Текст] / Ш.Шоисматуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 320 с.
- [140]. Шукшин, В.М. Вопросы самому себе [Текст] / В.М. Шукшин. – М.: мол. Гвардия, 1981. – 256 с.
- [141]. Шюц, А. Избранное: Мир, светящийся смыслом [Текст] / А.Шюц. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с.
- [142]. Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон. – М., Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
- [143]. Эфендиева, Г. Общая социология [Текст] / Г. Эфендиева. – М.: ИНФРА – М, 2007. – 654 с.

Мақолаҳои илмӣ

- [144]. Ашуров, С. А. Некоторые пути укрепления кадровой основы государственной политики в условиях Таджикистана [Текст] / С.А. Ашуров // Сборник докладов третьей Конференции молодых ученых Таджикистана. – 2001. – С. 43 – 47.
- [145]. Макаренко, А.С. Теория и практика воспитания: Педагогика и Психология [Текст] / А. С. Макаренко // материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Л. С. Выготского (7–8 июня 2016 года) – Москва. Теория и практика коммунистического воспитания / А. С. Макаренко, сост. А. А. Фролов, редкол.: М. В. Фоменко, [и др.]. – 1985. – С. 117 - 123.
- [146]. Сулакшин, С. С. Россия: путь к социальному государству: [Текст] / С. С. Сулакшин // материалы Всероссийской научной конференции – 2008. – С. 37 - 41.
- [147]. Соколов, В.М. Социология морали - реальная или гипотетическая. Социологические исследования № 8 [Текст] / В.М. Соколов // - 2004. - С. 79.
- [148]. Харлова, О.Н. Семейные отношения и их влияние на формирование личности ребенка [Текст] / О.Н. Харлова // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. – 2016. – С. 157 – 163.

Диссертатсия ва авторефератҳо

- [149]. Калонов, А.Г. Роль семьи в формировании жизненных ориентации молодежи [Текст]: дис. ... канд. филос. наук / Аскаршо Газиевич Калонов. – Душанбе, 2000. – 151 с.
- [150]. Кириллова, А.И. Социализация учащихся: функциональное содержание и диагностика: функциональное содержание и диагностика [Текст]: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / Алина Игоревна Кириллова. – Новосибирск, 2005. – 254 с.
- [151]. Комилова, М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества [Текст]: дис. ...

- канд. филос. наук / Мукаддас Давроновна Комилова. – Душанбе, 2015. – 157 с.
- [152]. Мухтарова, Г.Г. Трудовое воспитание в таджикской народной педагогике и современные проблемы детского труда в Таджикистане [Текст]: дис. ... канд. педагог. наук / Гавхвр Гафаровна Мухтарова. – Душанбе, 2006. – 159 с.
- [153]. Насурова, Б. А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикистанском обществе [Текст]: дис. ... канд. филос. наук / Бехру Асадуллаевна Насурова. – Душанбе, 2012. – 153 с.
- [154]. Осипова, Т.А. Социально-личностное самоопределение учащихся в условиях художественно-эстетической образовательной среды [Текст]: дис. ... канд. педагогич. наук: 13. 00. 01 / Татьяна Андреевна Осипова. – Тюмень, 2006. – 147 с.
- [155]. Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи [Текст]: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Мунира Курбонназаровна Тавакалова. – Душанбе, 2016. – 146 с.
- [156]. Хамидов, Р.А. Состояние школьного образования Согдийской области Республики Таджикистан в годы независимости: 1991 -2011 гг. [Текст]: дис. ... канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Равшан Абдурахимович Хамидов. – Худжанд, 2017. – 153 с.
- [157]. Хамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Шухратджон Садирович Хамроев. – Душанбе, 2003. – 183 с.
- [158]. Шоисматуллоева, З. Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества [Текст]: дис. ... канд. филос. наук / Зарина Шоназаровна Шоисматуллоева. – Душанбе, 2010. – 156 с.
- [159]. Комилова, М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества [Текст]: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Мукаддас Давроновна Комилова. – Душанбе,

2015. – 26 с.

- [160]. Насурова, Б. А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикистанском обществе [Текст]: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Бехру Асадуллоевна Насурова. – Душанбе, 2012. – 35 с.
- [161]. Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи [Текст]: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Мунира Курбонназаровна Тавакалова. – Душанбе, 2016. – 25 с.
- [162]. Хамидов, Р.А. Состояние школьного образования Согдийской области Республики Таджикистан в годы независимости:1991 -2011 гг. [Текст]: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Равшан Абдурахимович Хамидов. – Худжанд, 2017. – 31с.
- [163]. Шоисматуллоева, З. Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества [Текст]: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Зарина Шоназаровна Шоисматуллоева. – Душанбе, 2010. – 37 с.

Захирахои электронӣ

- [164]. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mehnat.tj>. (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).
- [165]. Ивановна, Н.Л. Работа социального педагога с неблагополучной семьёй. Социальный педагог. 2018. – № 68 [электронный ресурс]. URL: <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/330931-rabota-s-neblagopoluchnymi-semjami> (дата обращения: 10.06.2023).
- [166]. Краснова, О.В. Психология личности пожилых людей и лиц с ограничениями здоровья: учебное пособие для слушателей профессиональной переподготовки по специальности Психологическая деятельность в учреждениях социальной сферы / О.В. Краснова, И.Н. Галасюк, Т.В. Шинина.; под ред. О.В. Красновой. – СПб: КАРО, 2011. – С. 121 [электронный ресурс]. URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/>

[ISBN 9785992506365.html](https://doi.org/10.1007/9785992506365.html). (дата обращения: 15.08.2021).

- [167]. Мақоми оила дар тарбияи фарзандон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maktab.tj>. (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).
- [168]. Надеева, Е.В. Идеи трудового народного воспитания в условиях современного профильного обучения / Е.В. Надеева, непосредственный / Молодой ученый. – 2009. – № 11 (11). – С. 299-301 [электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/11/782/>. (дата обращения: 15.08.2021).
- [169]. Постановление администрации муниципального образования Нижнеудинский район от 30 ноября 2015 г. N 211 [электронный ресурс]. URL: <http://municipal.garant.ru>. (дата обращения: 15.08.2021).
- [170]. Репринцев, А.В. Труд в системе факторов этнокультурной социализации современной молодежи: диалектика социального и индивидуального / А.В. Репринцев // Ярославский педагогический вестник. 2018 –№ 6 (105). 2018. – С. 4. [электронный ресурс]. URL:<https://vestnik.uspu.org>. (дата обращения: 15.08.2021).

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**I.Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷо
шудаанд:**

- [1-М] Солиҳов, С.Т. Оила ҳамчун омили иҷтимоишавии шахсият / [Матн]/ С. Т. Солиҳов. / «Паём» - и ДСТР, Душанбе. – 2012, № 3 (38). С. 185-191.
- [2-М] Солиҳов, С.Т. Раванди иҷтимоишавии шахсият дар шароити тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ / [Матн] / С.Т. Солиҳов / «Паём» - и ДДОТ ба номи С. Айни, Душанбе. – 2012, № 5 (48). С. 28-31.
- [3-М] Солиҳов, С.Т. Шахсият дар натиҷаи иҷтимоишавӣ ва мушкилоти мутобиқшавии он / [Матн] / С.Т. Солиҳов / «Паём» - и ДДОТ ба номи С. Айни, Душанбе. – 2013, № 4 (53). С. 46-51.
- [4-М] Солиҳов, С.Т. Мушкилот ва хусусиятҳои аввалияи иҷтимоишавии

шахс дар ҷомеаи Тоҷикистон / [Матн] / С.Т. Солиҳов / «Паём» - и ДДОТ ба номи С. Айнӣ, Душанбе. – 2022, № 3 (7). С. 44-50.

- [5-М] Қаҳоров Ғ. Ғ., Солиҳов, С.Т. Раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити дигаргуншавии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ / [Матн] / С. Т. Солиҳов., С.Т., Ғ. Ғ. Қаҳоров. /«Ахбор» – и АМИТ, Душанбе – 2023, № 1, С. 39-45.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ чоп шудаанд:

- [6-М] Солиҳов, С.Т. Нақши оила дар ташаккулёбии шахсият / [Матн] / С. Т. Солиҳов. / Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ дар мавзӯи «Бехатарии биологӣ: масъала ва роҳҳои ҳалли он», ДАТ ба номи Ш. Шохтемур, Душанбе. - 2013, қисми 2. С. 336-341.
- [7-М] Солиҳов, С.Т. Омилҳои пайдорию ташаккулёбии инсон чун шахсият / [Матн] / С.Т. Солиҳов. / Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ дар мавзӯи «Таъмини амнияти озуқаворӣ», ДАТ ба номи Ш. Шохтемур, Душанбе. – 2014, С. 380-382.
- [8-М] Солиҳов, С.Т. Ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон / [Матн] / С.Т. Солиҳов / Маҷмӯи мақолаҳо маводҳои конференсияи илмӣ – назариявӣ ва амалӣ дар мавзӯи «Ҷавонон таҳиягари рушди технологияҳои инноватсионӣ» бахшида ба «Рӯзи Президент», «Соли Ҷавонон» ва 25 – солагии Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе - 2017. С.85.
- [9-М] Солиҳов С.Т. Низоми маориф ҳамчун омили иҷтимоишавӣ / [Матн] / С.Т. Солиҳов / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонӣ ва истеҳсолоти кишоварзӣ: ҳолат ва дурнамои рушд». Душанбе. – 2021. С. 194-199.
- [10-М] Солиҳов, С.Т. Омилҳои устувори иҷтимоишавӣ / [Матн] / С.Т. Солиҳов / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонӣ ва истеҳсолоти кишоварзӣ: ҳолат ва дурнамои рушд». Душанбе. – 2021. С. 185-193.
- [11-М] Солиҳов, С.Т. Раванди иҷтимоишавӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон / [Матн] / С.Т. Солиҳов / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар

мавзуи «Саноатикунонӣ ва истеҳсолоти кишоварзӣ: ҳолат ва дурнамои рушд». Душанбе. – 2021. С. 180-184.

[12-М] Солиҳов, С.Т. Сайёҳӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар / [Матн] / С. Т. Солиҳов / Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи Ҷумҳуриявии илми-назариявӣ дар мавзуи «Заминаҳои асосии рушди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ: масъала ва роҳҳои ҳалли он». Душанбе. – 2021. С.76-77.

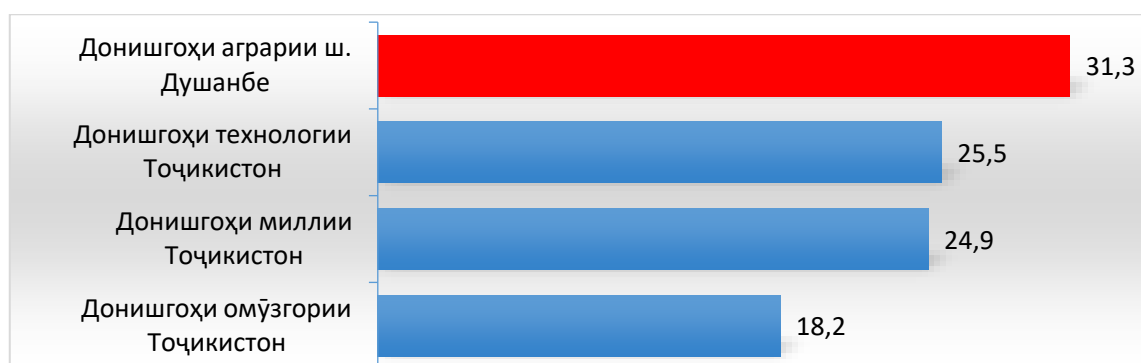
[13-М] Солиҳов, С.Т Нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули ҳувияти миллӣ ва ҳисси ватанпарастии ҷавонони кишвар / [Матн] / С. Т. Солиҳов / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзуи «Сиёсати аграрӣ: устуворӣ ва рақобатпазирӣ». Душанбе. – 2023. С. 169-178.

ТАСВИРИ ҶАДВАЛӢ ВА ГРАФИКИИ НАТИҶАҶОИ ТАДҚИҚОТИ СОТСИОЛОГӢ ДАР МАВЗУИ “ИҶТИМОИШАВИИ ШАҲС ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ”

Ҷадвали 0. Донишгоҳи мусоҳибон (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	103	31,3	31,3	31,3
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	82	24,9	24,9	56,2
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	84	25,5	25,5	81,8
Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	60	18,2	18,2	100
Ҷамағӣ	329	100	100	

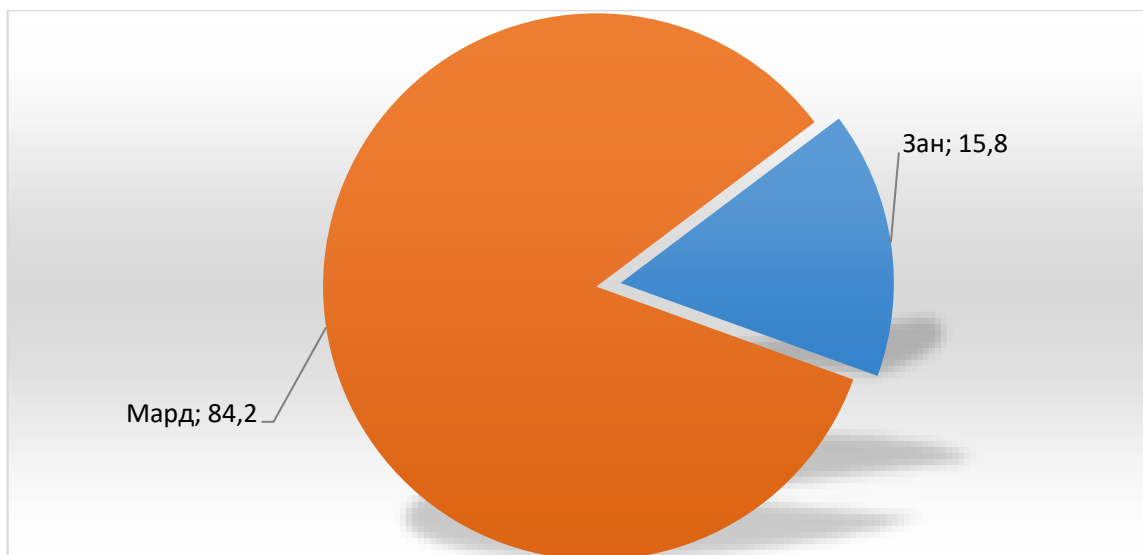
Диаграммаи 0. Донишгоҳи мусоҳибон (n=329, %)

Ҷадвали 1. Ҷинси мусоҳиб (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Зан	52	15,8	15,8	15,8
Мард	277	84,2	84,2	100,0
Ҷамағӣ	329	100,0	100,0	

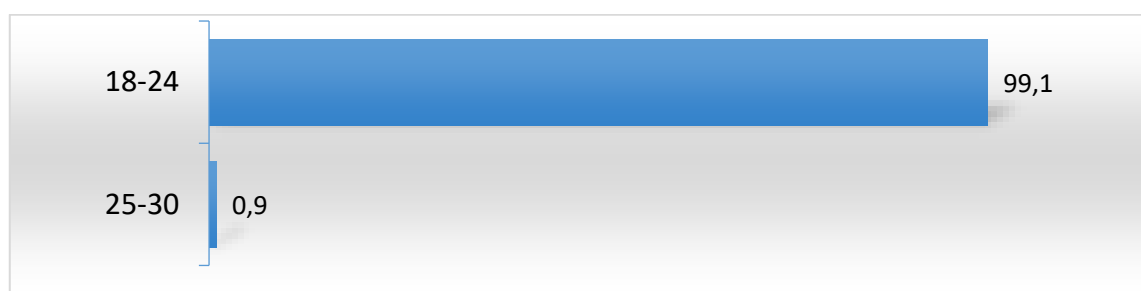
Диаграммаи 1. Ҷинси мусоҳиб (n=329)

Ҷадвали 2. Синну соли мусоҳиб (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
18-24	322	97,9	99,1	99,1
25-30	3	,9	,9	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Мусоҳибони иштирокнакарда	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

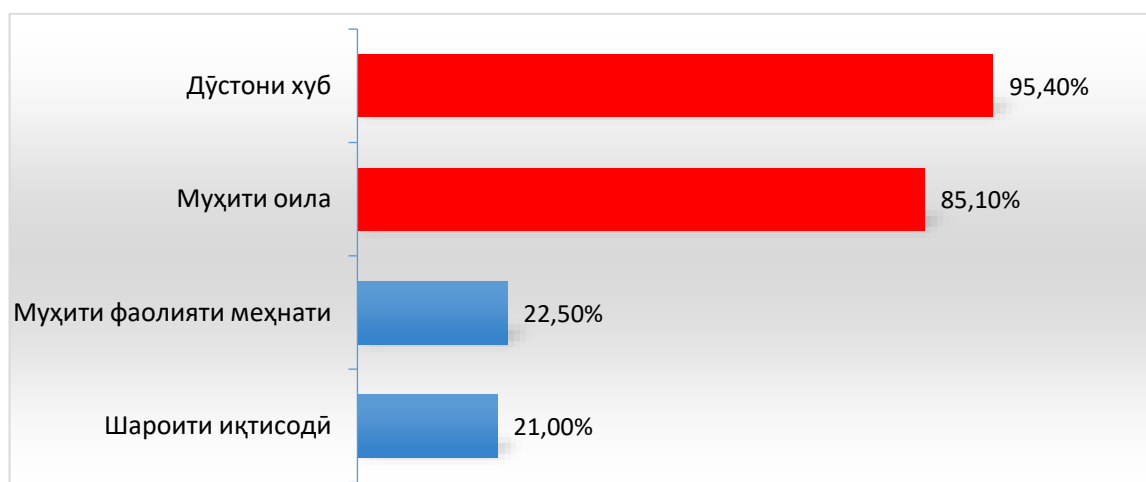
Диаграммаи 2. Синну соли мусоҳиб (n=329)

Ҷадвали 3. Барои ба муҳит мутобиқ шудани инсон инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Дӯстони хуб	314	42,6%	95,4%
Муҳити фаолияти меҳнати	74	10,0%	22,5%
Муҳити оила	280	38,0%	85,1%
Шароити иқтисодӣ	69	9,4%	21,0%
Ҳамагӣ	737	100,0%	224,0%

Диаграммаи 3. Барои ба муҳит мутобик шудани инсон инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд? (n=329)

Ҷадвали 3.1. Барои ба муҳит мутобик шудани инсон инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҳамагӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон	
Дӯстони хуб	100	76	79	59	314
	44,4%	38,6%	43,9%	43,7%	
Мухити фаолияти меҳнати	17	26	20	11	74
	7,6%	13,2%	11,1%	8,1%	
Мухити оила	91	61	71	57	280
	40,4%	31,0%	39,4%	42,2%	
Шароити иқтисодӣ	17	34	10	8	69
	7,6%	17,3%	5,6%	5,9%	
Ҳамагӣ	225	197	180	135	737
	100%	100%	100%	100%	100%

Ҷадвали 3.2. Барои ба муҳит мутобик шудани инсон инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҳамагӣ
	Зан	Мард	
Дӯстони хуб	48	266	314
	42,1%	42,7%	
Мухити фаолияти меҳнати	16	58	74
	14,0%	9,3%	
Мухити оила	42	238	280
	36,8%	38,2%	
Шароити иқтисодӣ	8	61	69

	7,0%	9,8%	
Ҳамагӣ	114	623	737

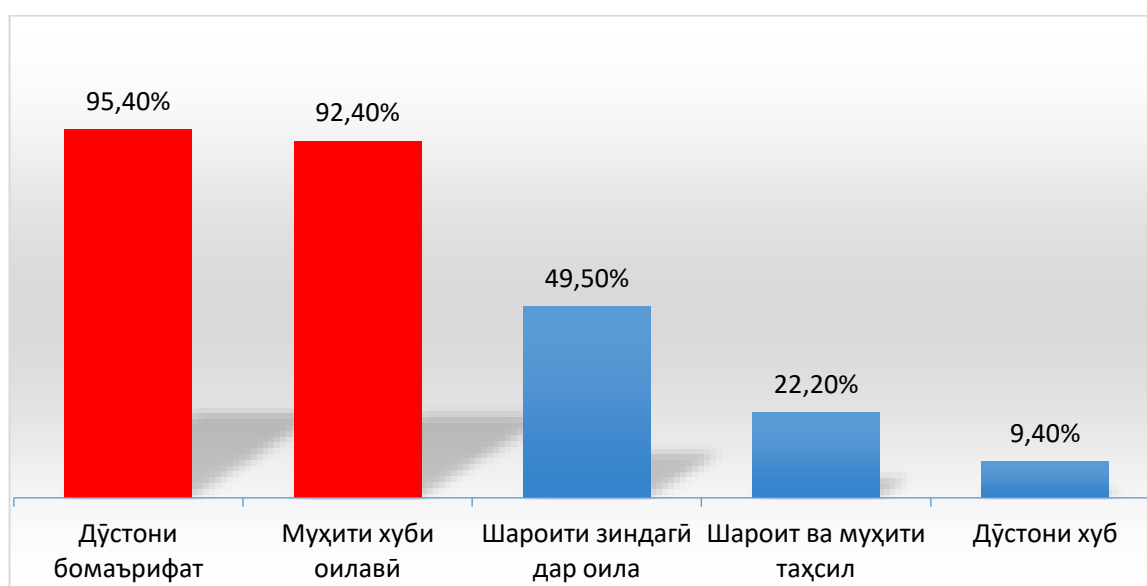
Ҷадвали 3.3. Барои ба муҳит мутобик шудани инсон инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд? (n=329)

	Синну сол		Ҳамагӣ
	18-24	25-30	
Дӯстони хуб	308	3	311
	42,7%	42,9%	
Муҳити фаолияти меҳнатӣ	73	0	73
	10,1%	,0%	
Муҳити оила	274	3	277
	38,0%	42,9%	
Шароити иқтисодӣ	67	1	68
	9,3%	14,3%	
Ҳамагӣ	722	7	729

Ҷадвали 4. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳо таъсири хуб мерасонанд? (n=329)

	N	Ҷоиз	
Муҳити хуби оилавӣ	304	34,4%	92,4%
Шароити зиндагӣ дар оила	163	18,4%	49,5%
Шароит ва муҳити таҳсил	73	8,2%	22,2%
Дӯстони бомаърифат	314	35,5%	95,4%
Дӯстони хуб	31	3,5%	9,4%
Ҳамагӣ	885	100,0%	269,0%

Диаграммаи 4. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳо таъсири хуб мерасонанд? (n=329)

Ҷадвали 4.1. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳо таъсири хуб мерасонанд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Муҳити хуби оилавӣ	86	80	78	60	304
	33,6%	33,8%	37,9%	32,3%	
Шароити зиндагӣ дар оила	45	40	25	53	163
	17,6%	16,9%	12,1%	28,5%	
Шароит ва муҳити таҳсил	23	27	13	10	73
	9,0%	11,4%	6,3%	5,4%	
Дӯстони бомаърифат	99	73	83	59	314
	38,7%	30,8%	40,3%	31,7%	
Дӯстони хуб	3	17	7	4	31
	1,2%	7,2%	3,4%	2,2%	
Ҷамағӣ	256	237	206	186	885

Ҷадвали 4.2. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳо таъсири хуб мерасонанд? (n=329)

	Ҷинси мушоҳида		Ҷамағӣ
	Зан	Мард	
Муҳити хуби оилавӣ	52	252	304
	34,7%	34,3%	
Шароити зиндагӣ дар оила	31	132	163
	20,7%	18,0%	
Шароит ва муҳити таҳсил	13	60	73
	8,7%	8,2%	
Дӯстони бомаърифат	50	264	314
	33,3%	35,9%	
Дӯстони хуб	4	27	31
	2,7%	3,7%	
Ҷамағӣ	150	735	885

Ҷадвали 4.3. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳо таъсири хуб мерасонанд? (n=329)

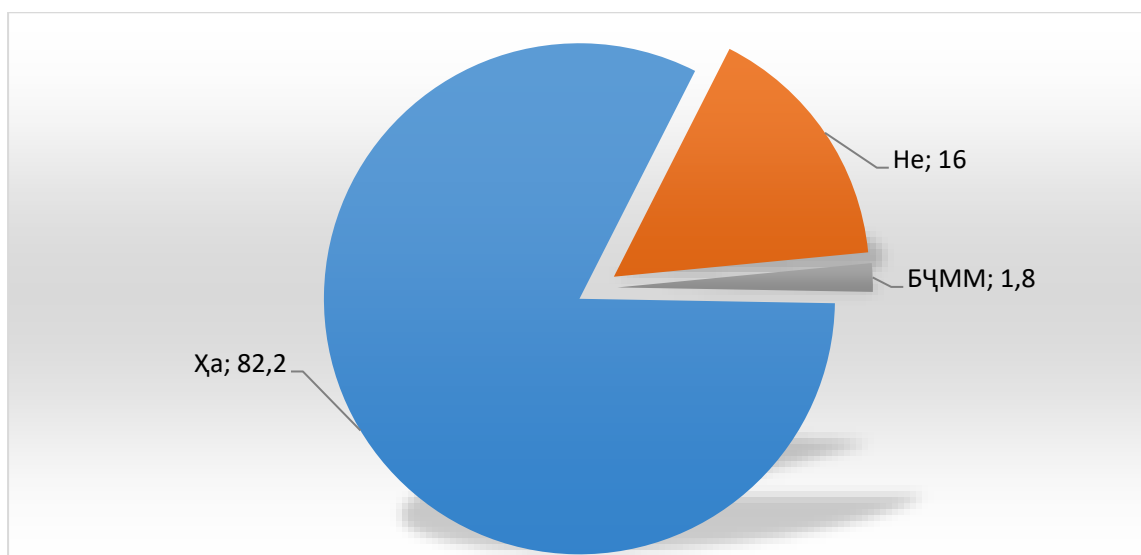
	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
Муҳити хуби оилавӣ	297	3	300
	34,3%	30,0%	
Шароити зиндагӣ дар оила	162	1	163
	18,7%	10,0%	
Шароит ва муҳити таҳсил	70	2	72
	8,1%	20,0%	
Дӯстони бомаърифат	307	3	310
	35,5%	30,0%	

Дӯстони хуб	30	1	31
	3,5%	10,0%	
Ҳамагӣ	866	10	876

Ҷадвали 5. Оё муҳити атроф барои мутобиқшавии Шумо таъсир мерасонад? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Ҳа	268	81,5	82,2	82,2
Не	52	15,8	16,0	98,2
БҶММ	6	1,8	1,8	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

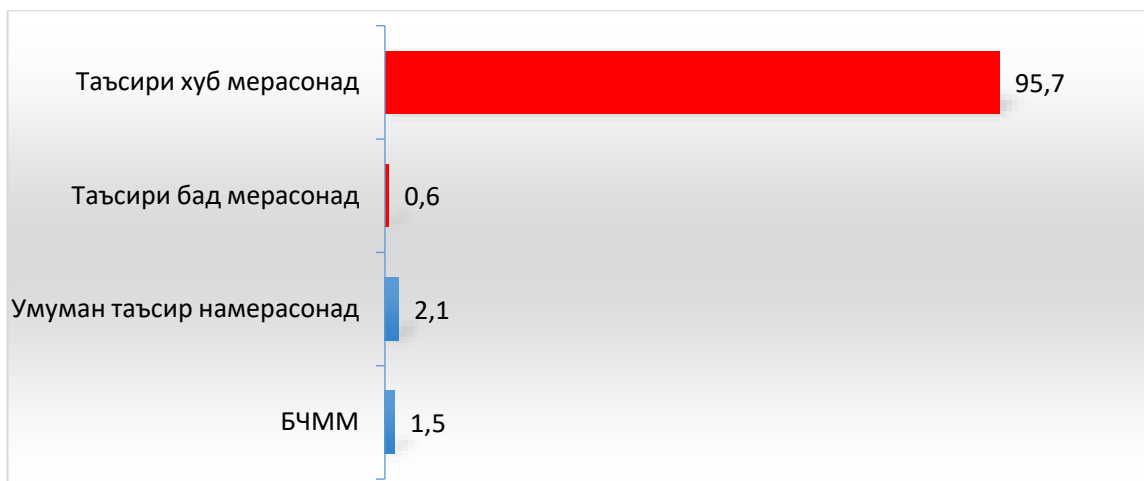
Диagramмаи 5. Оё муҳити атроф барои мутобиқшавии Шумо таъсир мерасонад? (n=329)

Ҷадвали 6. Ба фикри Шумо боғчаи бачагон барои ташаккулёбии шахсияти кӯдак чи хел таъсир мерасонад? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Таъсири хуб мерасонад	313	95,1	95,7	95,7
Таъсири бад мерасонад	2	,6	,6	96,3
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

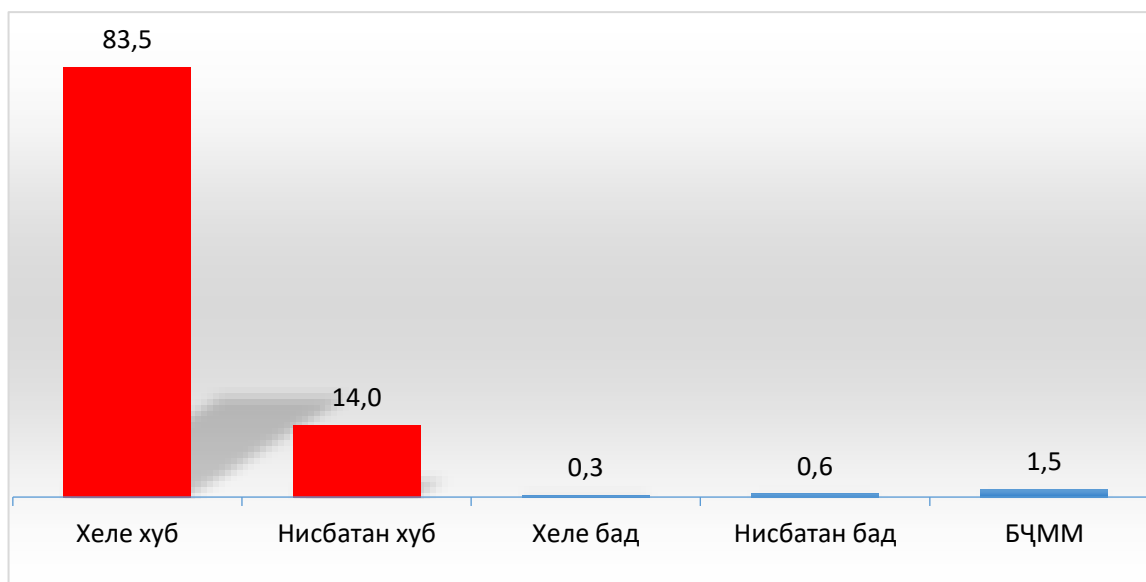
Диagramмаи 6. Ба фикри Шумо боғчаи бачагон барои ташаккулёбии шахсияти кӯдак чи хел таъсир мерасонад? (n=329)

Ҷадвали 7. Шумо муҳити оилаи худро чи гуна арзёби мекунед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	274	83,3	83,5	83,5
Нисбатан хуб	46	14,0	14,0	97,6
Хеле бад	1	,3	,3	97,9
Нисбатан бад	2	,6	,6	98,5
БЧММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 7. Шумо муҳити оилаи худро чи гуна арзёби мекунед? (n=329)

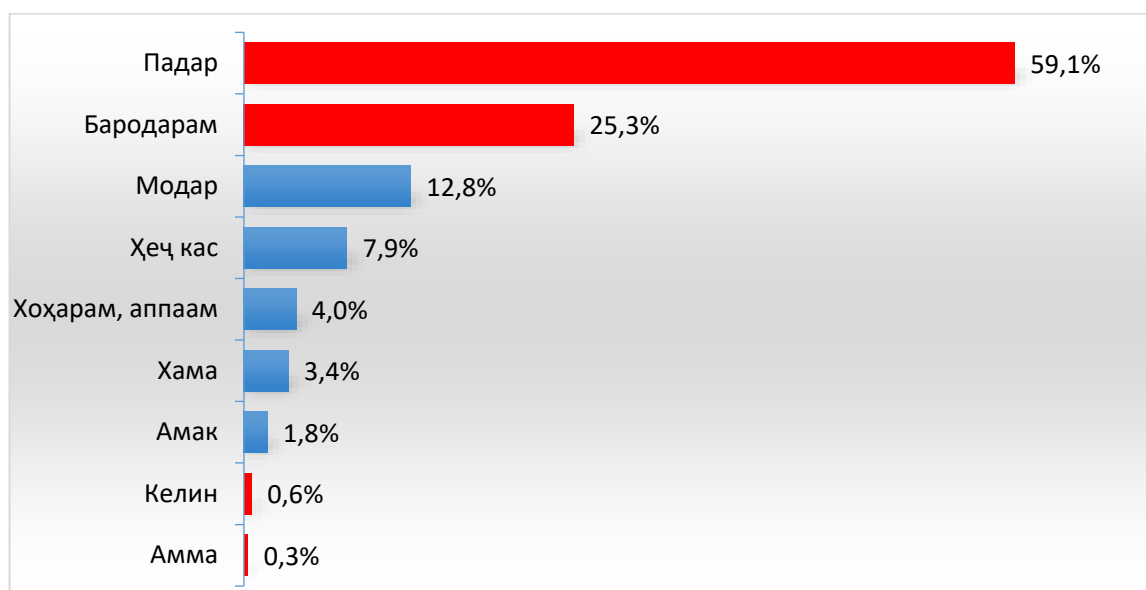

Ҷадвали 8. Дар оилаи Шумо кӣҳо маълумоти оӣ доранд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	

Падар	194	51,3%	59,1%
Модар	42	11,1%	12,8%
Бародарам	83	22,0%	25,3%
Хоҳарам, аппаам	13	3,4%	4,0%
Хама	11	2,9%	3,4%
Амак	6	1,6%	1,8%
Ҳеҷ кас	26	6,9%	7,9%
Келин	2	,5%	,6%
Амма	1	,3%	,3%
Ҳамагӣ	378	100,0%	115,2%

Диаграммаи 8. Дар оилаи Шумо киҳо маълумоти олии доранд? (n=329)

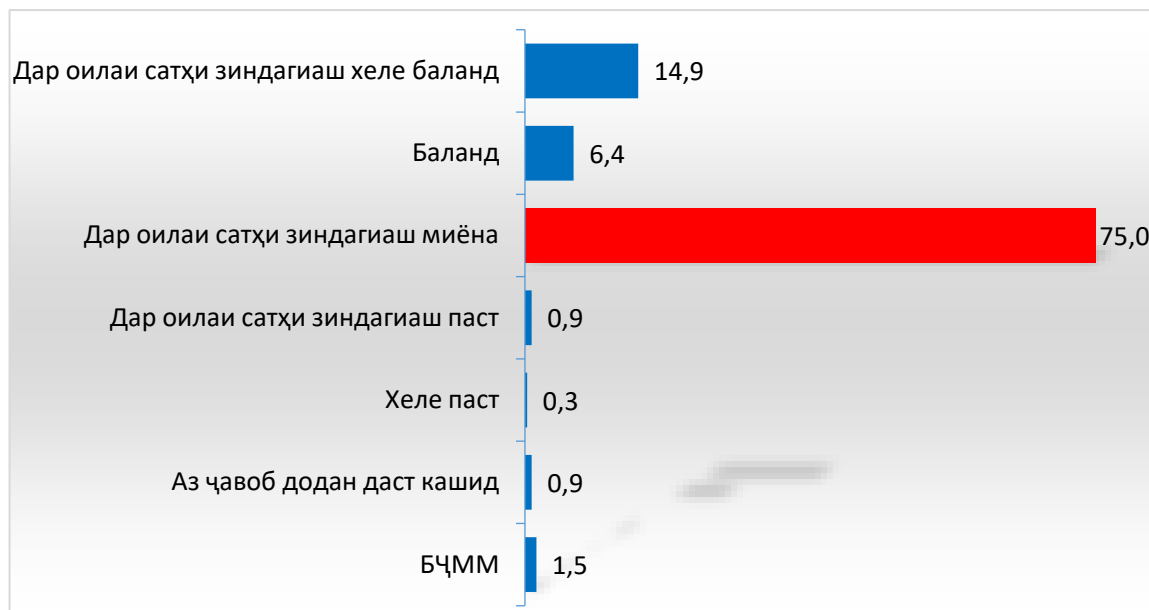

Ҷадвали 9. Дар оилае, ки Шумо зиндагӣ мекунед зиндагиашон дар кадом сатҳ қарор дорад? (n=329)

	Шумора	Фоиш	Фоиши воқеӣ	Фоиши ҷамъшаванда
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш хеле баланд	49	14,9	14,9	14,9
Баланд	21	6,4	6,4	21,3
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш миёна	246	74,8	75,0	96,3
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш паст	3	,9	,9	97,3
Хеле паст	1	,3	,3	97,6
Аз ҷавоб додан даст кашид	3	,9	,9	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		

Ҳамагӣ	329	100,0		
--------	-----	-------	--	--

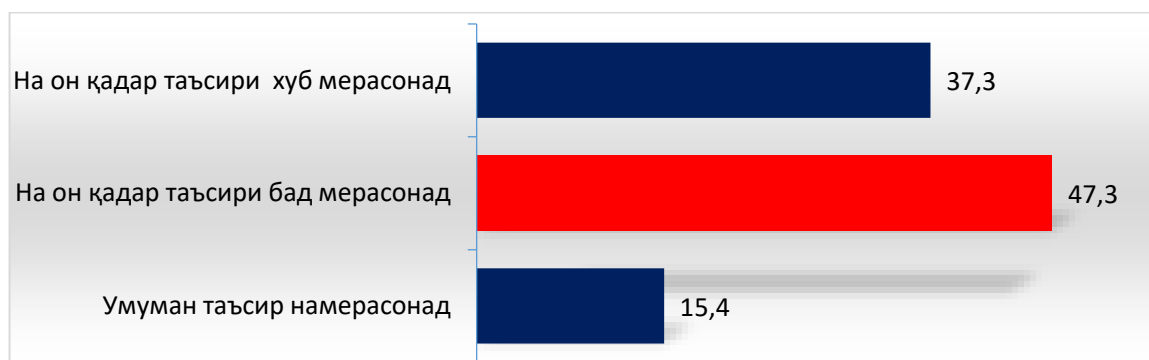
Диаграммаи 9. Дар оилае, ки Шумо зиндагӣ мекунед зиндагиашон дар кадом сатҳ қарор дорад? (n=329)

Ҷадвали 10. Ба фикри Шумо муҳити оила барои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
На он қадар таъсири хуб мерасонад	116	35,3	37,3	37,3
На он қадар таъсири бад мерасонад	147	44,7	47,3	84,6
Умуман таъсир намерасонад	48	14,6	15,4	100,0
Ҳамагӣ	311	94,5	100,0	
Иштирокнакардагон	18	5,5		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 10. Ба фикри Шумо муҳити оила барои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад? (n=329)

Чадвали 10.1. Ба фикри Шумо мухити оила барои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологии Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	35	25	22	34	116
	35,7%	32,5%	28,2%	58,6%	37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	50	38	40	19	147
	51,0%	49,4%	51,3%	32,8%	47,3%
Умуман таъсир намерасонад	13	14	16	5	48
	13,3%	18,2%	20,5%	8,6%	15,4%
Ҷамағӣ	98	77	78	58	311
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Чадвали 10.2. Ба фикри Шумо мухити оила барои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад? (n=329)

		Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
		Зан	Мард	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	Шумора	19	97	116
	% в Ҷинси мусоҳиб	42,2%	36,5%	37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	Шумора	21	126	147
	% в Ҷинси мусоҳиб	46,7%	47,4%	47,3%
Умуман таъсир намерасонад	Шумора	5	43	48
	% в Ҷинси мусоҳиб	11,1%	16,2%	15,4%
Ҷамағӣ	Шумора	45	266	311
	% в Ҷинси мусоҳиб	100,0%	100,0%	100,0%

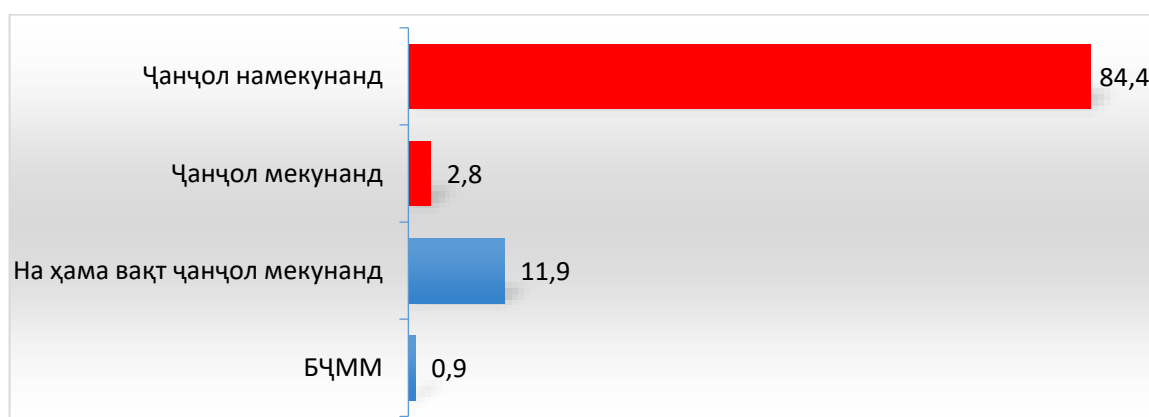
Чадвали 10.3. Ба фикри Шумо мухити оила барои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад? (n=329)

	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	113	2	115
	37,2%	66,7%	37,5%
На он қадар таъсири бад мерасонад	144	0	144
	47,4%	,0%	46,9%
Умуман таъсир намерасонад	47	1	48
	15,5%	33,3%	15,6%
Ҷамағӣ	304	3	307
	100,0%	100,0%	100,0%

Чадвали 11. Оё падару модари Шумо дар наздатон бо ҳамсояҳо ҷанҷол мекунамд? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи ҷамъшаванда
жанҷол намекунанд	276	83,9	84,4	84,4
жанҷол мекунанд	9	2,7	2,8	87,2
На ҳама вақт ҷанҷол мекунанд	39	11,9	11,9	99,1
БжММ	3	,9	,9	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 11. Оё падару модари Шумо дар наздатон бо ҳамсояхо ҷанҷол мекунанд? (n=329)

Ҷадвали 12. Падар, ё модаратон аз рафӣқони хуб, ё бади шумо пурсон мешавад? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи ҷамъшаванда
Ҳа, мешаванд	280	85,1	85,4	85,4
Не намешаванд	14	4,3	4,3	89,6
На ҳама вақт пурсон мешаванд	33	10,0	10,1	99,7
Ба ин масъала аҳаммият намедиҳанд	1	,3	,3	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

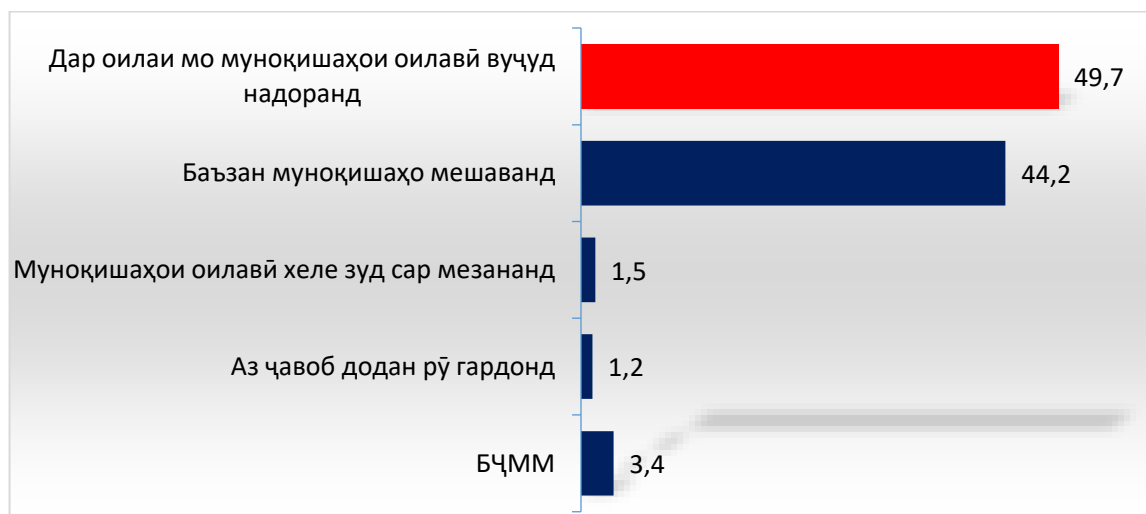
Диаграммаи 12. Падар, ё модаратон аз рафӣқони хуб, ё бади шумо пурсон мешавад? (n=329)

Ҷадвали 13. Дар оилаи Шумо муноқишаҳои ҷиддӣ рух медиҳанд? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизҳои воқеӣ	Ҷоизҳои ҷамъшаванда
Дар оилаи мо муноқишаҳои оилавӣ вучуд надоранд	163	49,5	49,7	49,7
Баъзан муноқишаҳо мешаванд	145	44,1	44,2	93,9
Муноқишаҳои оилавӣ хеле зуд сар мезананд	5	1,5	1,5	95,4
Аз ҷавоб додан рӯ гардонд	4	1,2	1,2	96,6
БҶММ	11	3,3	3,4	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 13. Дар оилаи Шумо муноқишаҳои ҷиддӣ рух медиҳанд? (n=329)

Ҷадвали 14. Сабабҳои асосии муноқишаҳо дар оилаи Шумо кадомҳоянд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Нарасидани маблағ дар рӯзгор	326	45,7%	99,4%
Ба ҳам мувофиқ наомадани характери аъзоёни оила	281	39,4%	85,7%
Аз рашк	24	3,4%	7,3%
Дар оилаи мо муноқиша мушоҳида намешавад	72	10,1%	22,0%
БҶММ	11	1,5%	3,4%
Ҷамағӣ	714	100,0%	217,7%

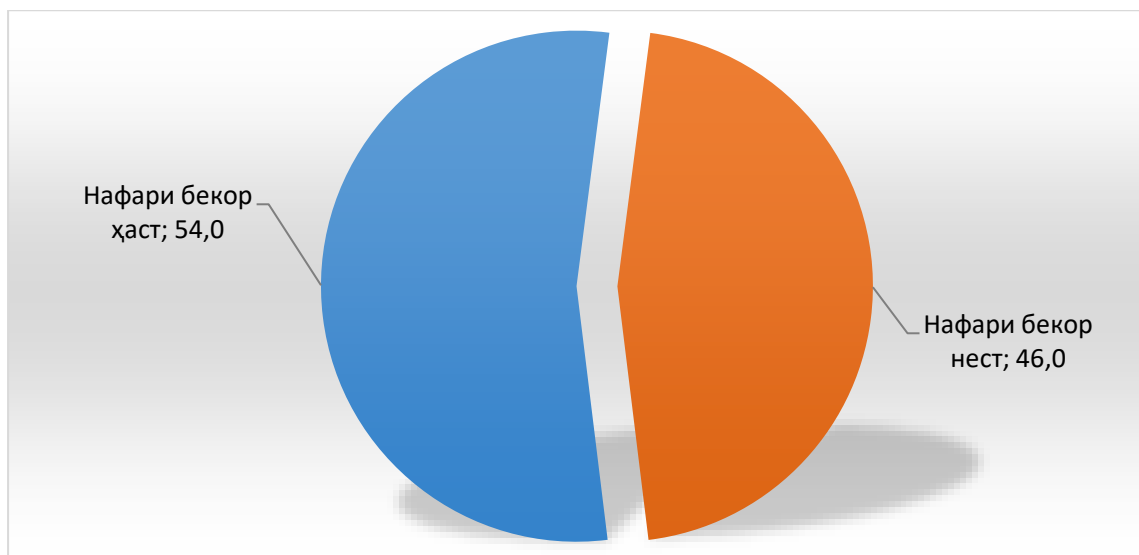
Диаграммаи 14. Сабабҳои асосии муноқишаҳо дар оилаи Шумо кадомҳоянд? (n=329)

Ҷадвали 15. Оё имрӯз дар оилаи Шумо нафари бекор ҳаст? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Нафари бекор ҳаст	177	53,8	54,0	54,0
Нафари бекор нест	151	45,9	46,0	100,0
Ҷамағӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Диаграммаи 15. Оё имрӯз дар оилаи Шумо нафари бекор ҳаст? (n=329)

Ҷадвали 16. Ба назари Шумо масъалаҳои оилаҳои ҷавонро ба кадом роҳ бояд ҳал намуд? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бо ҷои кор таъмин намудан	125	38,0	38,3	38,3
Маоши шоиста барои таъмини пурраи оида	138	41,9	42,3	80,7
Фароҳам овардани имконияти баробар барои гирифтани маълумоти касбӣ	63	19,1	19,3	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

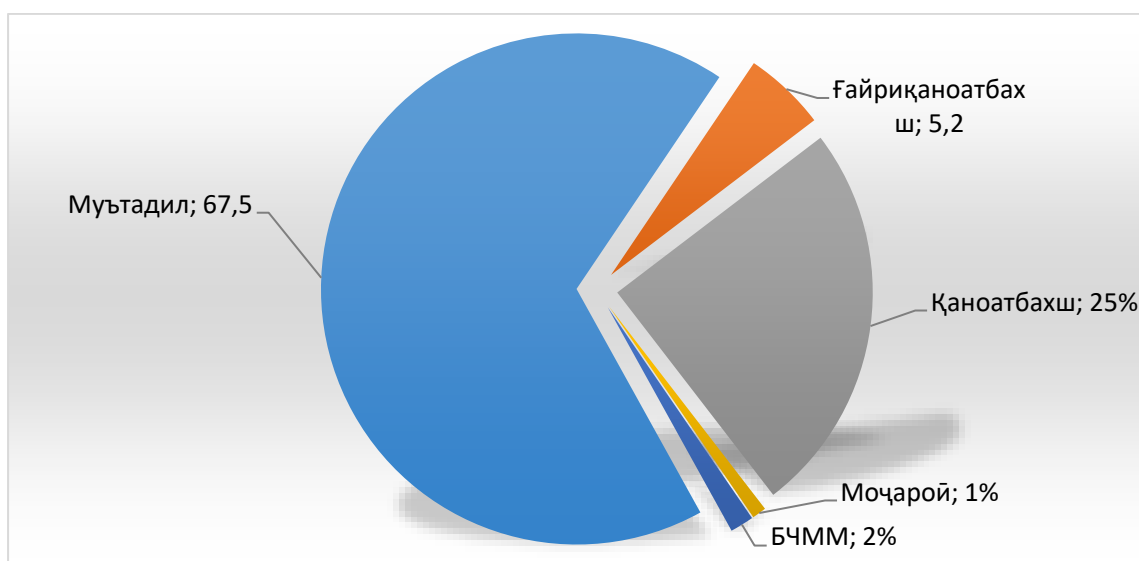
Диаграммаи 16. Ба назари Шумо масъалаҳои оилаҳои ҷавонро ба кадом роҳ бояд ҳал намуд? (n=329)

Ҷадвали 17. Шумо вазъияти психологиро дар оилаатон чи гуна баҳогузори менамояд? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи чамъшаванда
Муътадил	222	67,5	67,5	67,5
Ғайриқаноатбахш	17	5,2	5,2	72,6
Қаноатбахш	82	24,9	24,9	97,6
Мочарой	3	,9	,9	98,5
БЧММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	329	100,0	100,0	

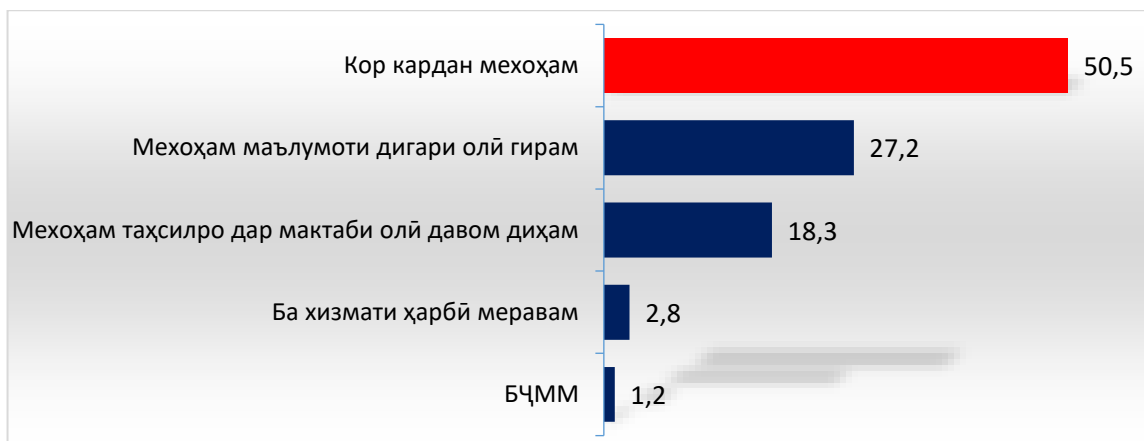
Диаграммаи 17. Шумо вазъияти психологиро дар оилаатон чи гуна баҳогузори менамояд? (n=329)

Ҷадвали 18. Баъди хатми мактаби миёна ва донишгоҳ Шумо чи нақшаҳо доред? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи чамъшаванда
Кор кардан меҳоҳам	165	50,2	50,5	50,5
Меҳоҳам таҳсилро дар мактаби олӣ давом диҳам	60	18,2	18,3	68,8
Меҳоҳам маълумоти дигари олӣ гирам	89	27,1	27,2	96,0
Ба хизмати ҳарбӣ меравам	9	2,7	2,8	98,8
БЧММ	4	1,2	1,2	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

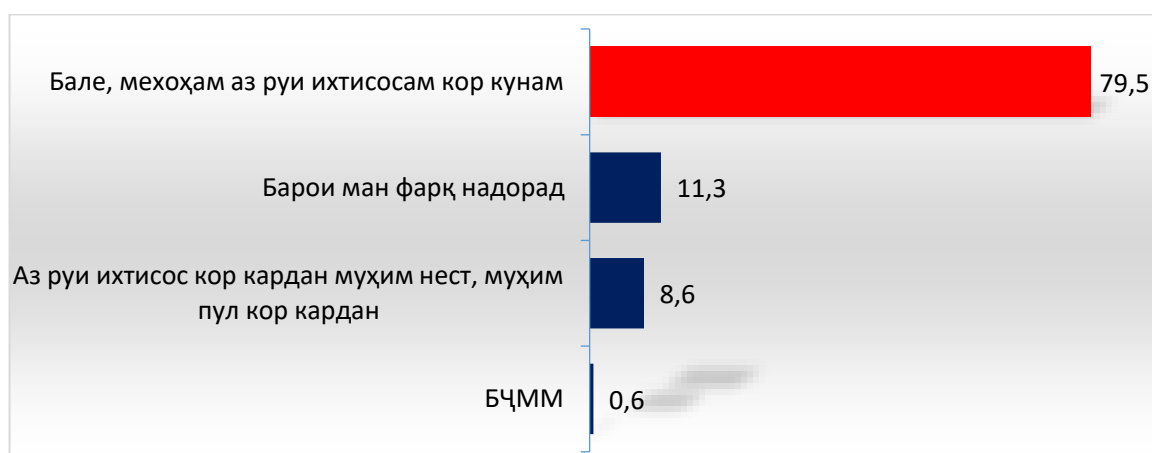
Диаграммаи 18. Баъди хатми мактаби миёна ва донишгоҳ Шумо чи нақшаҳо доред? (n=329)

Ҷадвали 19. Оё Шумо нияти дар оянда аз рӯи ихтисос кор кардан доред? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бале, меҳоҳам аз руи ихтисосам кор кунам	260	79,0	79,5	79,5
Барои ман фарқ надорад	37	11,2	11,3	90,8
Аз руи ихтисос кор кардан муҳим нест, муҳим пул кор кардан	28	8,5	8,6	99,4
БҶММ	2	,6	,6	100,0
Ҷамағӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Диagramмаи 19. Оё Шумо нияти дар оянда аз рӯи ихтисос кор кардан доред? (n=329)

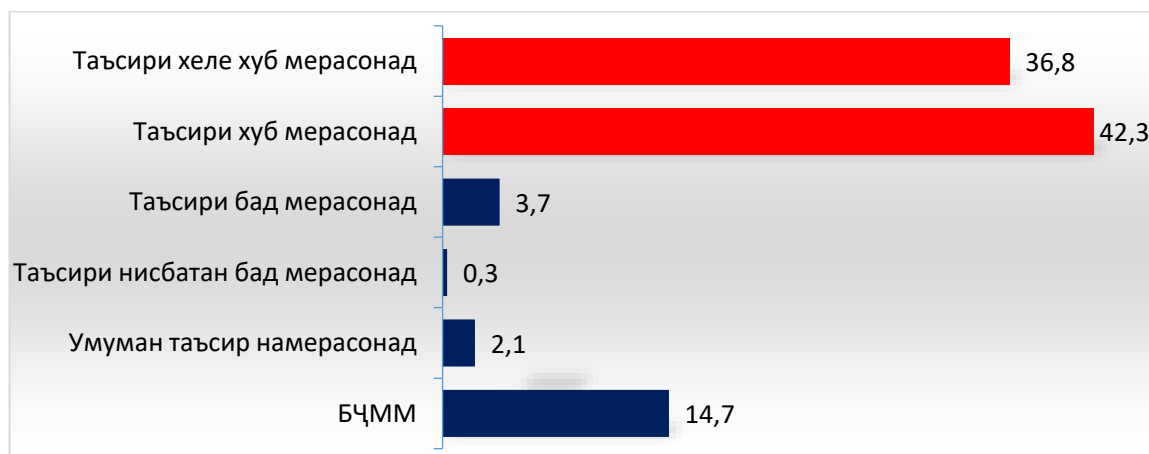

Ҷадвали 20. Ба ақидани Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
--	--------	------	-------------	-------------------

Таъсири хеле хуб мерасонад	120	36,5	36,8	36,8
Таъсири хуб мерасонад	138	41,9	42,3	79,1
Таъсири бад мерасонад	12	3,6	3,7	82,8
Таъсири нисбатан бад мерасонад	1	,3	,3	83,1
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	85,3
БҶММ	48	14,6	14,7	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 20. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд? (n=329)

Ҷадвали 20.1. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҳамагӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологии Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Таъсири хеле хуб мерасонад	39 38,2%	24 30,0%	27 32,1%	30 50,0%	120 36,8%
Таъсири хуб мерасонад	37 36,3%	33 41,3%	42 50,0%	26 43,3%	138 42,3%
Таъсири бад мерасонад	8 7,8%	0 ,0%	2 2,4%	2 3,3%	12 3,7%
Таъсири нисбатан бад мерасонад	1 1,0%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	1 ,3%
Умуман таъсир	2	4	1	0	7

намерасонад	2,0%	5,0%	1,2%	,0%	2,1%
БҶММ	15	19	12	2	48
	14,7%	23,8%	14,3%	3,3%	14,7%
Ҳамагӣ	102	80	84	60	326
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 20.2. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшавӣ ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҳамагӣ
	Зан	Мард	
Хеле хуб мерасонад	21	99	120
	40,4%	36,1%	36,8%
Таъсири хуб мерасонад	24	114	138
	46,2%	41,6%	42,3%
Таъсири бад мерасонад	0	12	12
	,0%	4,4%	3,7%
Таъсири нисбатан бад мерасонад	0	1	1
	,0%	,4%	,3%
Умуман таъсир намерасонад	1	6	7
	1,9%	2,2%	2,1%
БҶММ	6	42	48
	11,5%	15,3%	14,7%
Ҳамагӣ	52	274	326
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 20.3. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшавӣ ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд? (n=329)

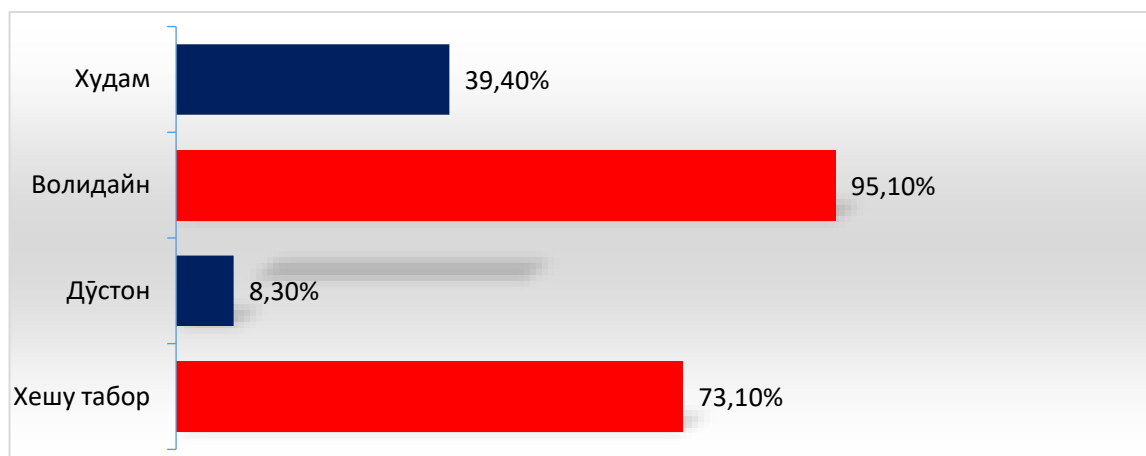
	Синну сол		Ҳамагӣ
	18-24	25-30	
Таъсири хеле хуб мерасонад	118	1	119
	37,0%	33,3%	37,0%
Таъсири хуб мерасонад	135	2	137
	42,3%	66,7%	42,5%
Таъсири бад мерасонад	11	0	11
	3,4%	,0%	3,4%
Таъсири нисбатан бад мерасонад	1	0	1
	,3%	,0%	,3%
Умуман таъсир намерасонад	7	0	7
	2,2%	,0%	2,2%
БҶММ	47	0	47
	14,7%	,0%	14,6%
Ҳамагӣ	319	3	322

	100,0%	100,0%	100,0%
--	--------	--------	--------

Ҷадвали 21. Шуморо дар раванди таълим аз ҷиҳати иқтисодӣ ва молиявӣ ки таъмин мекунад? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Худам	129	18,3%	39,4%
Волидайн	311	44,1%	95,1%
Дӯстон	27	3,8%	8,3%
Хешу табор	239	33,9%	73,1%
Ҷамағӣ	706	100,0%	215,9%

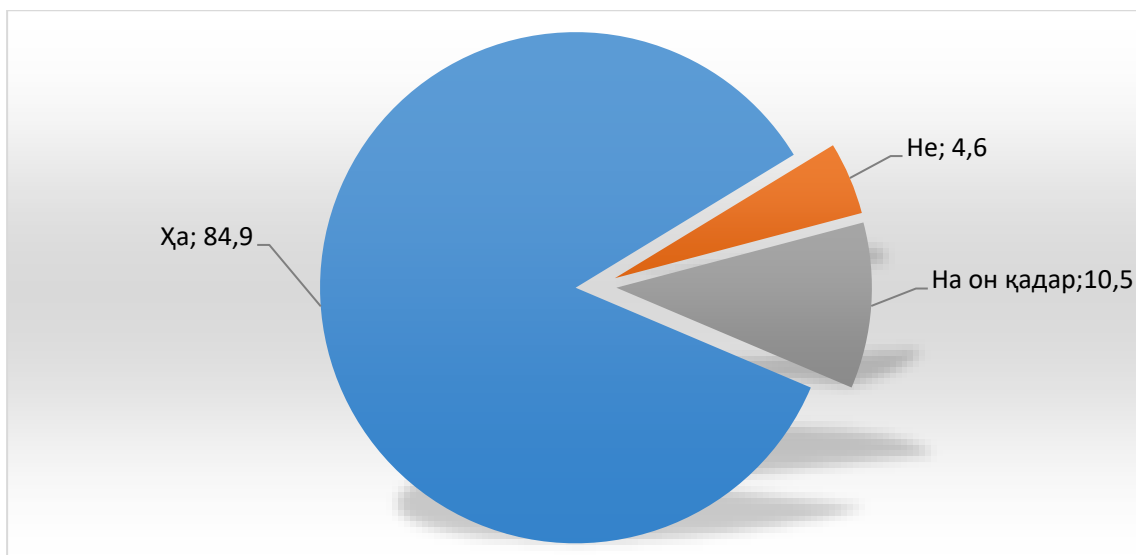
Диаграммаи 21. Шуморо дар раванди таълим аз ҷиҳати иқтисодӣ ва молиявӣ ки таъмин мекунад? (n=329)

Ҷадвали 22. Оё ба назари Шумо мутахассисони ҷавон ба таълими иловагӣ ниёз доранд? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Ҳа	276	83,9	84,9	84,9
Не	15	4,6	4,6	89,5
На он қадар	34	10,3	10,5	100,0
Ҷамағӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҷамағӣ	329	100,0		

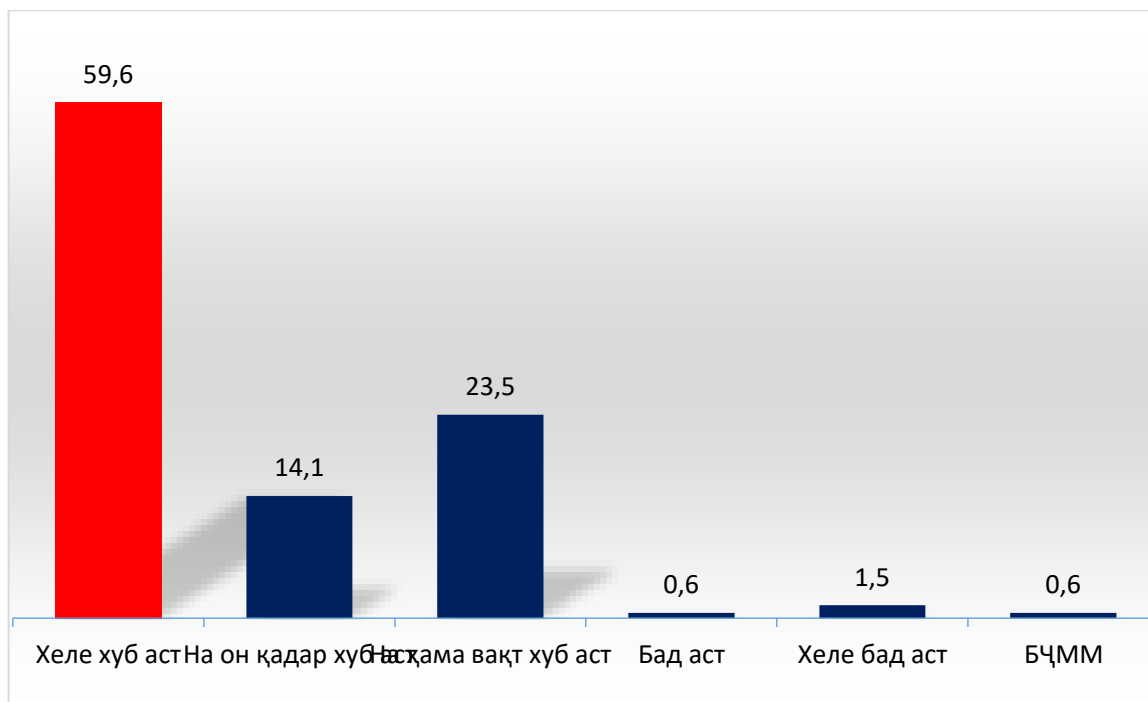
Диаграммаи 22. Оё ба назари Шумо мутахассисони ҷавон ба таълими иловагӣ ниёз доранд? (n=329)

Ҷадвали 23. Муносибати омӯзгорон бо Шумо чӣ гуна аст? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб аст	195	59,3	59,6	59,6
На он қадар хуб аст	46	14,0	14,1	73,7
На ҳама вақт хуб аст	77	23,4	23,5	97,2
Бад аст	2	,6	,6	97,9
Хеле бад аст	5	1,5	1,5	99,4
БҶММ	2	,6	,6	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 23. Муносибати омӯзгорон бо Шумо чӣ гуна аст? (n=329)

Ҷадвали 24. Шумо фориг аз дарс вақти холигиатонро чи хел мегузаронед? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Китоби илмӣ меҳонам	141	16,5%	43,1%
Китоби бадеӣ меҳонам	109	12,8%	33,3%
Дарсҳоямро меҳонам	247	29,0%	75,5%
Телефон бозӣ мекунам	184	21,6%	56,3%
Телевизор тамошо мекунам	102	12,0%	31,2%
Дарси иловагӣ мегирам	12	1,4%	3,7%
Корҳои хона	9	1,1%	2,8%
Варзиш	11	1,3%	3,4%
Кор мекунам	26	3,0%	8,0%
Сайругашт мекунам	7	,8%	2,1%
Шабакаҳои иҷтимоӣ	5	,6%	1,5%
Ҳамагӣ	853	100,0%	260,9%

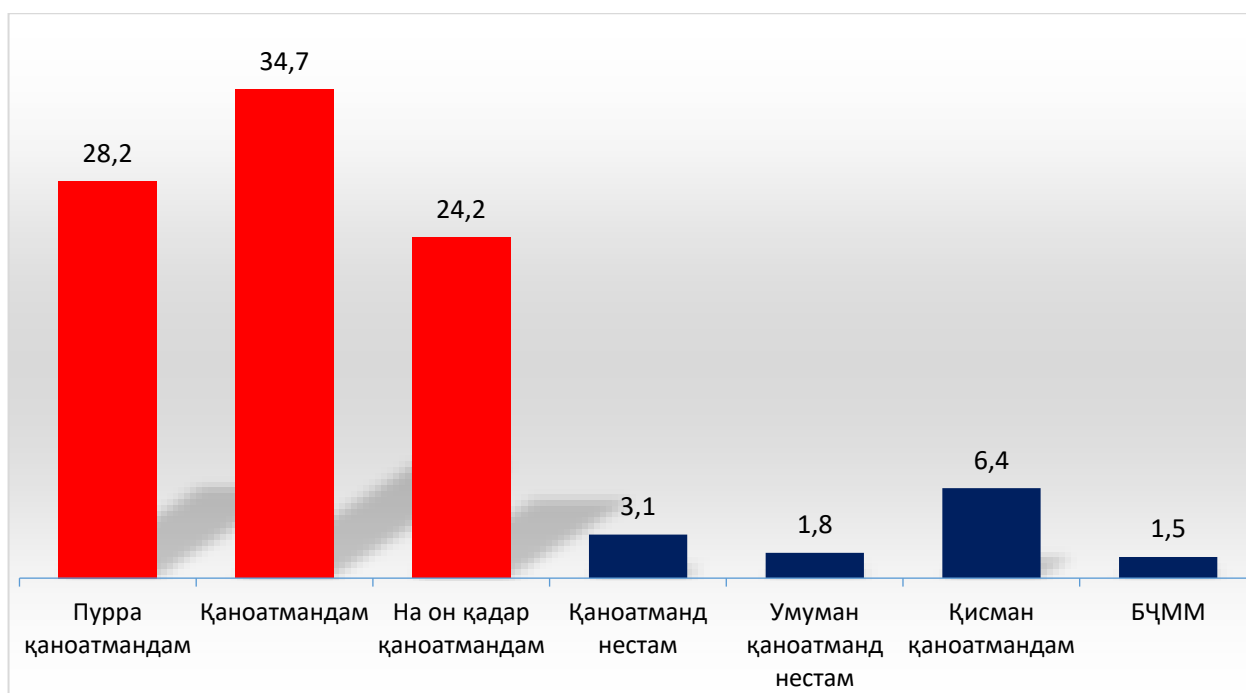
Диаграммаи 24. Шумо фориг аз дарс вақти холигиатонро чи хел мегузаронед? (n=329)

Ҷадвали 25. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Пурра қаноатмандам	92	28,0	28,2	28,2
Қаноатмандам	113	34,3	34,7	62,9
На он қадар қаноатмандам	79	24,0	24,2	87,1
Қаноатманд нестам	10	3,0	3,1	90,2
Умуман қаноатманд нестам	6	1,8	1,8	92,0
Қисман қаноатмандам	21	6,4	6,4	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 25. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

Чадвали 25.1. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологии Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Пурра қаноатмандам	37	19	24	12	92
	35,9%	23,8%	28,6%	20,3%	28,2%
Қаноатмандам	28	27	30	28	113
	27,2%	33,8%	35,7%	47,5%	34,7%
На он қадар қаноатмандам	26	24	21	8	79
	25,2%	30,0%	25,0%	13,6%	24,2%
Қаноатманд нестам	1	1	7	1	10
	1,0%	1,3%	8,3%	1,7%	3,1%
Умуман Қаноатманд нестам	2	1	1	2	6
	1,9%	1,3%	1,2%	3,4%	1,8%
Қисман қаноатмандам	7	6	0	8	21
	6,8%	7,5%	,0%	13,6%	6,4%
БҶММ	2	2	1	0	5
	1,9%	2,5%	1,2%	,0%	1,5%
Ҷамағӣ	103	80	84	59	326
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Чадвали 25.2. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
	Зан	Мард	
Пурра қаноатмандам	12	80	92
	23,1%	29,2%	28,2%
қаноатмандам	17	96	113
	32,7%	35,0%	34,7%
На он қадар қаноатмандам	12	67	79
	23,1%	24,5%	24,2%
Қаноатманд нестам	2	8	10
	3,8%	2,9%	3,1%
Умуман Қаноатманд нестам	0	6	6
	,0%	2,2%	1,8%
Қисман қаноатмандам	8	13	21
	15,4%	4,7%	6,4%
БҶММ	1	4	5
	1,9%	1,5%	1,5%
Ҷамағӣ	52	274	326
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 25.3. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

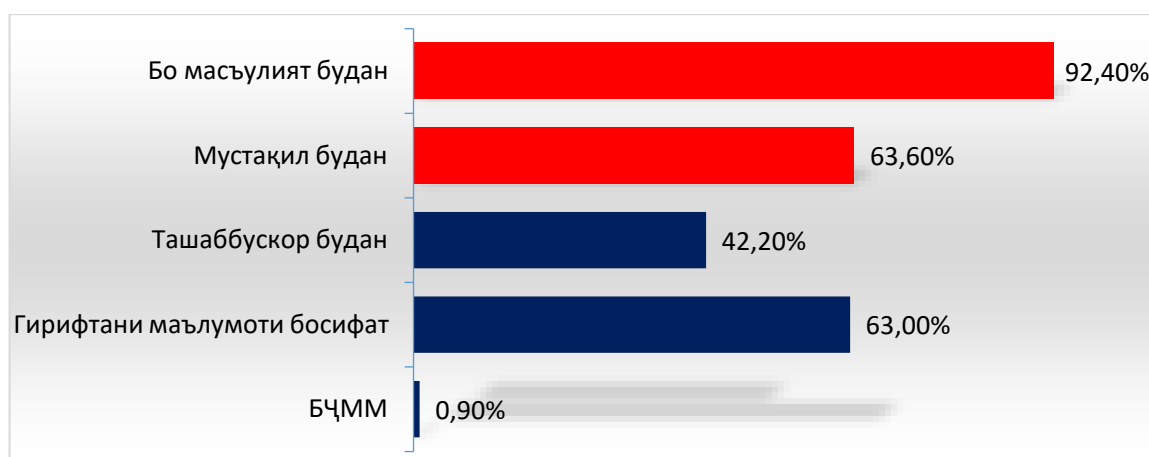
	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
Пурра қаноатмандам	91	0	91
	28,5%	,0%	28,3%
қаноатмандам	110	1	111
	34,5%	33,3%	34,5%
На он қадар қаноатмандам	76	2	78
	23,8%	66,7%	24,2%
Қаноатманд нестам	10	0	10
	3,1%	,0%	3,1%
Умуман Қаноатманд нестам	6	0	6
	1,9%	,0%	1,9%
Қисман қаноатмандам	21	0	21
	6,6%	,0%	6,5%
БҶММ	5	0	5
	1,6%	,0%	1,6%
Ҷамағӣ	319	3	322
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 26. Кадом сифатхоро Шумо дар ҳаёти донишҷӯён дидан меҳод? (n=329)

	Ҷавобҳо	Ҷоиз мушоҳида
--	---------	---------------

	N	Ғоиз	
Бо масъулият будан	302	35,2%	92,4%
Мустиқил будан	208	24,3%	63,6%
Ташаббускор будан	138	16,1%	42,2%
Ғирифтани маълумоти босифат	206	24,0%	63,0%
БҶММ	3	,4%	,9%
Ҳамагӣ	857	100,0%	262,1%

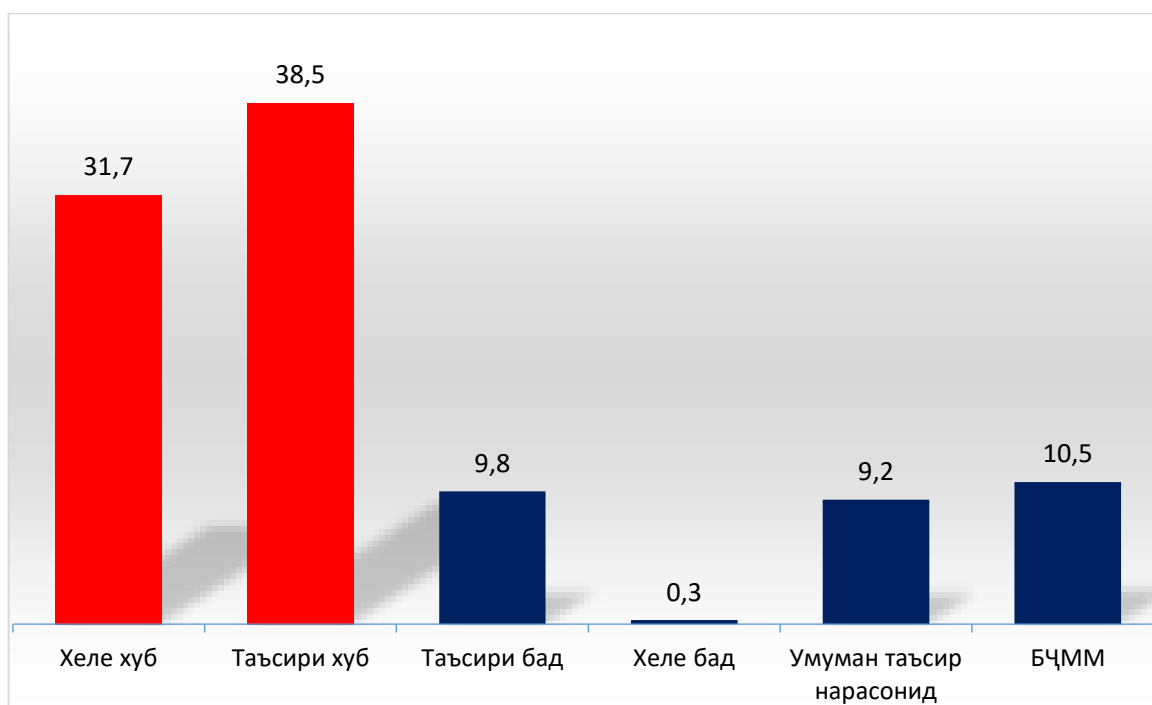
Диаграммаи 26. Кадом сифатхоро Шумо дар ҳаёти донишҷӯён дидан меҳаҳед? (n=329)

Ҷадвали 27. Дигаршавии муносибатҳои ҷамъияти ба иҷтимоишавии Шумо дар ҷомеа ҷи гуна таъсир расонд? (n=329)

	Шумора	Ғоиз	Ғоизи воқеӣ	Ғоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	103	31,3	31,7	31,7
Таъсири хуб	125	38,0	38,5	70,2
Таъсири бад	32	9,7	9,8	80,0
Хеле бад	1	,3	,3	80,3
Умуман таъсир нарасонид	30	9,1	9,2	89,5
БҶММ	34	10,3	10,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

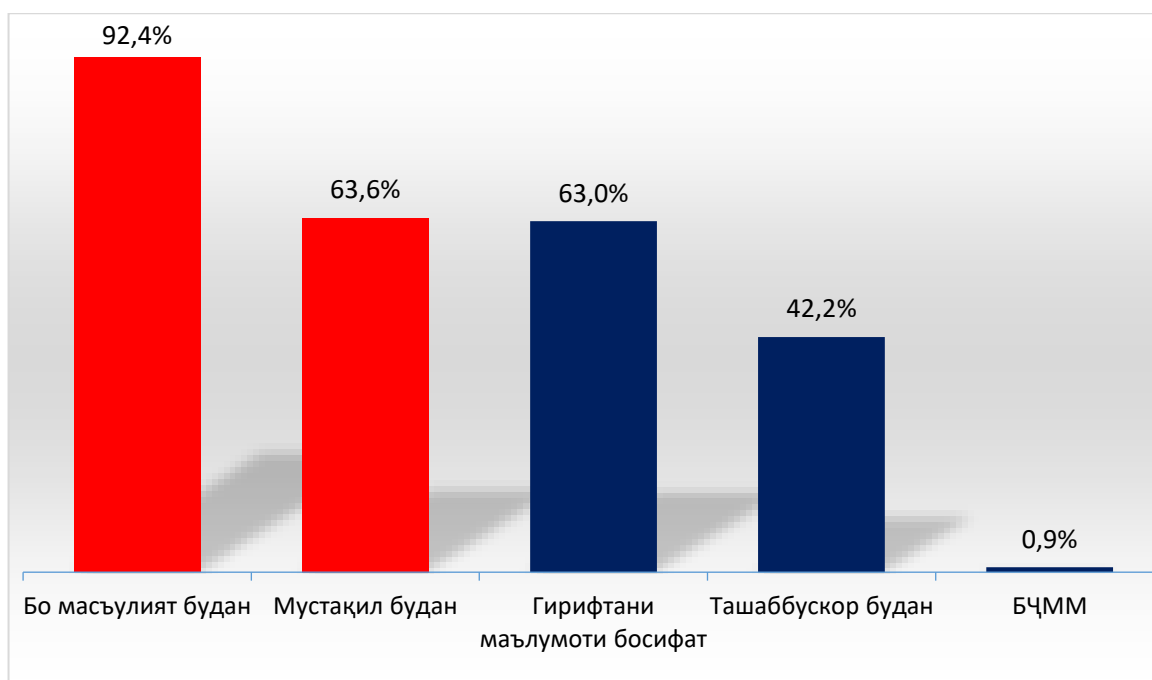
Ҷадвали 27. Дигаршавии муносибатҳои ҷамъияти ба иҷтимоишавии Шумо дар ҷомеа ҷи гуна таъсир расонд? (n=329)

Ҷадвали 28. Барои амалӣ шудани нақшаҳои ҷавонон дар кишвари мо кадом омилҳо монеа мешаванд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Бо масъулият будан	302	35,2%	92,4%
Мустақил будан	208	24,3%	63,6%
Ташаббускор будан	138	16,1%	42,2%
Гирифтани маълумоти босифат	206	24,0%	63,0%
Намедонам	3	,4%	,9%
Ҳамагӣ	857	100,0%	262,1%

Диаграммаи 28. Барои амалӣ шудани нақшаҳои ҷавонон дар кишвари мо кадом омилҳо монеа мешаванд? (n=329)

Чадвали 28.1. Барои амалӣ шудани нақшаҳои ҷавонон дар кишвари мо кадом омилҳо монеа мешаванд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Нарасидани маблағ	87	64	73	48	272
	32,3%	31,8%	33,5%	36,4%	
Маҳалгарой	65	43	39	24	171
	24,2%	21,4%	17,9%	18,2%	
Шиносбозӣ	86	64	74	49	273
	32,0%	31,8%	33,9%	37,1%	
Миёнаравӣ	26	22	28	9	85
	9,7%	10,9%	12,8%	6,8%	
Нарасидани дониш ва касбият	2	3	3	0	8
	,7%	1,5%	1,4%	,0%	
Аз ҷавоб рӯй гардонд	2	5	1	2	10
	,7%	2,5%	,5%	1,5%	
БҶММ	1	0	0	0	1
	,4%	,0%	,0%	,0%	
Ҷамағӣ	269	201	218	132	820

Чадвали 28.2. Барои амалӣ шудани нақшаҳои ҷавонон дар кишвари мо кадом омилҳо монеа мешаванд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб	Ҷамағӣ
--	---------------	--------

	Зан	Мард	
Нарасидани маблағ	44	228	272
	35,5%	32,8%	
Маҳалгарой	19	152	171
	15,3%	21,8%	
Шиносбози	42	231	273
	33,9%	33,2%	
Миёнарави	15	70	85
	12,1%	10,1%	
Нарасидаи дониш ва касбият	3	5	8
	2,4%	,7%	
Аз ҷавоб рӯй гардонд	1	9	10
	,8%	1,3%	
БҶММ	0	1	1
	,0%	,1%	
Ҷамағӣ	124	696	820

Ҷадвали 28.3. Барои амалӣ шудани нақшаҳои ҷавонон дар кишвари мо кадом омилҳо монеа мешаванд? (n=329)

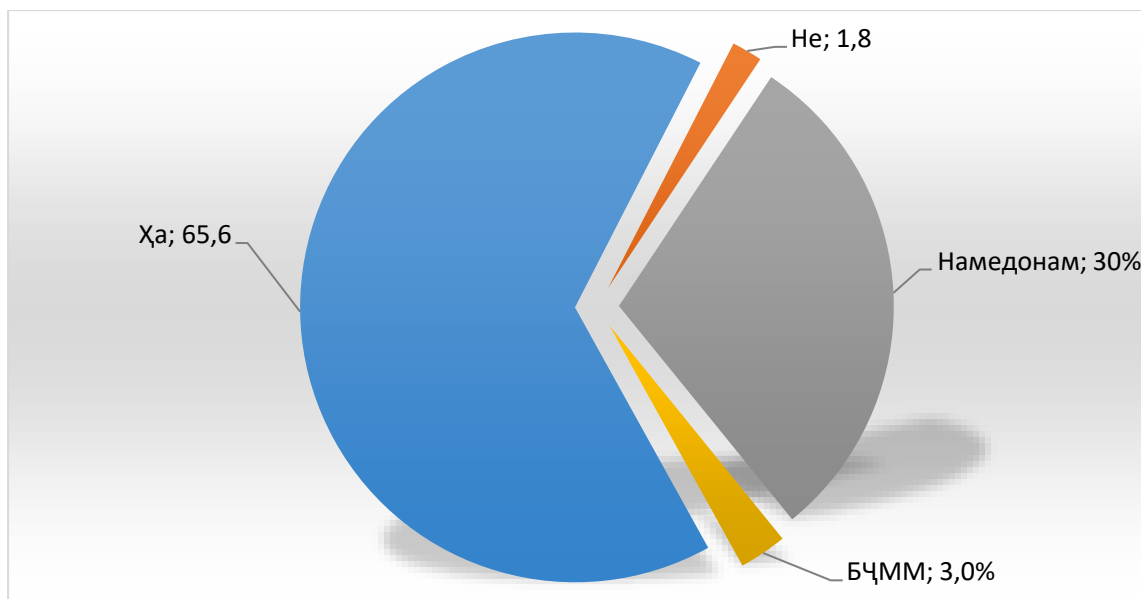
	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
Нарасидани маблағ	265	3	268
	33,1%	33,3%	
Маҳалгарой	166	3	169
	20,8%	33,3%	
Шиносбози	267	2	269
	33,4%	22,2%	
Миёнарави	83	1	84
	10,4%	11,1%	
Нарасидаи дониш ва касбият	8	0	8
	1,0%	,0%	
Аз ҷавоб рӯй гардонд	10	0	10
	1,3%	,0%	
БҶММ	1	0	1
	,1%	,0%	
Ҷамағӣ	800	9	809

Ҷадвали 29. Оё Шумо боварӣ доред, ки дар оянда нақшаҳои тоғро амалӣ карда метавонед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Ҷа	214	65,0	65,6	65,6

Не	6	1,8	1,8	67,5
Намедонам	97	29,5	29,8	97,2
БҶММ	9	2,7	2,8	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

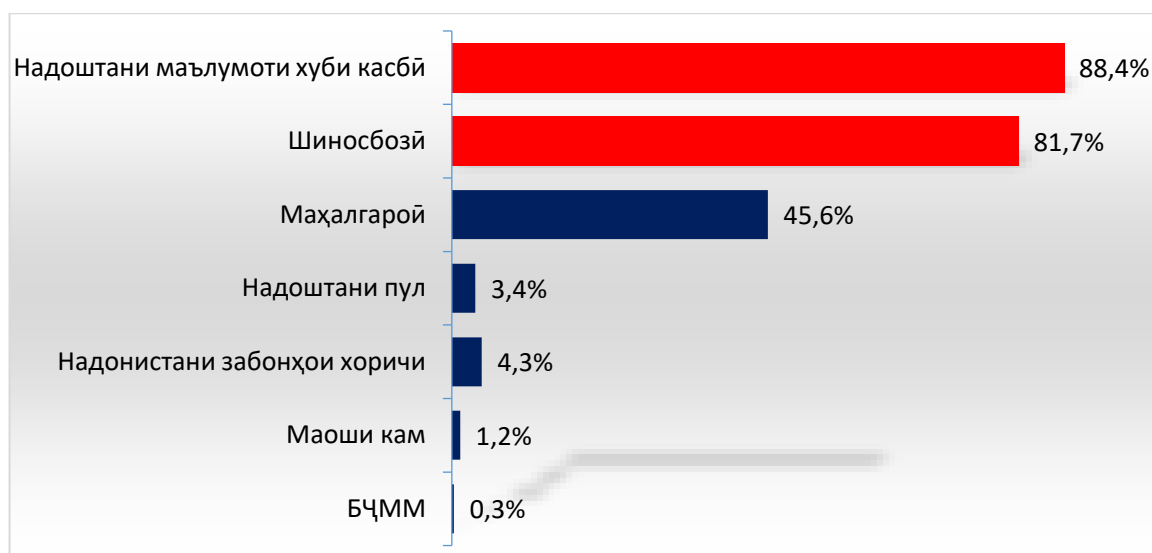
Диаграммаи 29. Оё Шумо боварӣ доред, ки дар оянда нақшахоятонро амалӣ карда метавонед? (n=329)

Ҷадвали 30. Ба назари Шумо ҳангоми ба қор қабул шудан барои ҷавонон кадом мушкилиҳои асосӣ пеш меояд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷузъи мушоҳида
	N	Ҷузъ	
Надоштани маълумоти ҳуҷҷатҳои касбӣ	289	39,3%	88,4%
Шиносбозӣ	267	36,3%	81,7%
Маҳалгароӣ	149	20,3%	45,6%
Надоштани пул	11	1,5%	3,4%
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	1,9%	4,3%
Маоши кам	4	,5%	1,2%
БҶММ	1	,1%	,3%
Ҳамагӣ	735	100,0%	224,8%

Диаграммаи 30. Ба назари Шумо ҳангоми ба қор қабул шудан барои ҷавонон кадом мушкилиҳои асосӣ пеш меояд? (n=329)

Чадвали 30.1. Ба назари Шумо ҳангоми ба кор қабул шудан барои ҷавонон кадом мушкилиҳои асосӣ пеш меояд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Надоштани маълумоти хуби касб?	93 40,1%	63 34,8%	79 39,7%	54 43,9%	289
Шиносбозӣ	81 34,9%	59 32,6%	75 37,7%	52 42,3%	267
Маҳалгарой	49 21,1%	43 23,8%	41 20,6%	16 13,0%	149
Надоштани пул	2 ,9%	7 3,9%	2 1,0%	0 ,0%	11
Надонистани забонҳои хориҷи	3 1,3%	9 5,0%	1 ,5%	1 ,8%	14
Маоши кам	4 1,7%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	4
БҚММ	0 ,0%	0 ,0%	1 ,5%	0 ,0%	1
Ҷамағӣ	232	181	199	123	735

Чадвали 30.2. Ба назари Шумо ҳангоми ба кор қабул шудан барои ҷавонон кадом мушкилиҳои асосӣ пеш меояд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
	Зан	Мард	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	45 41,7%	244 38,9%	289

Шиносбозӣ	41	226	267
	38,0%	36,0%	
Маҳалгарой	20	129	149
	18,5%	20,6%	
Надоштани пул	1	10	11
	,9%	1,6%	
Надонистани забонҳои хориҷӣ	1	13	14
	,9%	2,1%	
Маоши кам	0	4	4
	,0%	,6%	
БҶММ	0	1	1
	,0%	,2%	
	108	627	735

Ҷадвали 30.3. Ба назари Шумо ҳангоми ба қор қабул шудан барои ҷавонон кадом мушкилиҳои асосӣ пеш меояд? (n=329)

	Синну сол		Ҳамагӣ
	18-24	25-30	
Надоштани маълумоти ҳуҷи қасбӣ	282	3	285
	39,3%	37,5%	
Шиносбозӣ	262	2	264
	36,5%	25,0%	
Маҳалгарой	145	2	147
	20,2%	25,0%	
Надоштани пул	10	1	11
	1,4%	12,5%	
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	0	14
	1,9%	,0%	
Маоши кам	4	0	4
	,6%	,0%	
БҶММ	1	0	1
	,1%	,0%	
Ҳамагӣ	718	8	726

Ҷадвали 31. Аз кадом ҷиҳат бекорӣ ба Шумо маъқул нест? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Бекорӣ сабаби қаст шудани сатҳи иҷтимоӣ мешавад	267	33,0%	81,9%
Бекорӣ боиси қаст шудани сатҳи зиндагӣ мегардад	297	36,7%	91,1%
Бекорӣ доирҳои муносибатҳо	81	10,0%	24,8%

махдуд мекунад			
Имконияти фаолияти худро амали кардан маҳдуд мегардад	74	9,1%	22,7%
Аз ҷиҳати молияви побанди волидайн мешавам	91	11,2%	27,9%
Ҳамагӣ	810	100,0%	248,5%

Диаграммаи 31. Аз кадом ҷиҳат бекорӣ ба Шумо маъқул нест? (n=329)

Ҷадвали 32. Ба ақидаи Шумо кадом роҳҳои муборизаи бекорӣ вучуд дорад? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Ташкил намудани ҷойҳои нави кори	306	40,0%	93,6%
Ташкил намудани бирои меҳнат ва дигар намудҳои хизмати машғулият	193	25,2%	59,0%
Баланд бардоштани тахассуси касбӣ	150	19,6%	45,9%
Дастгирии бизнеси хурду миёна	116	15,2%	35,5%
Ҳамагӣ	765	100,0%	233,9%

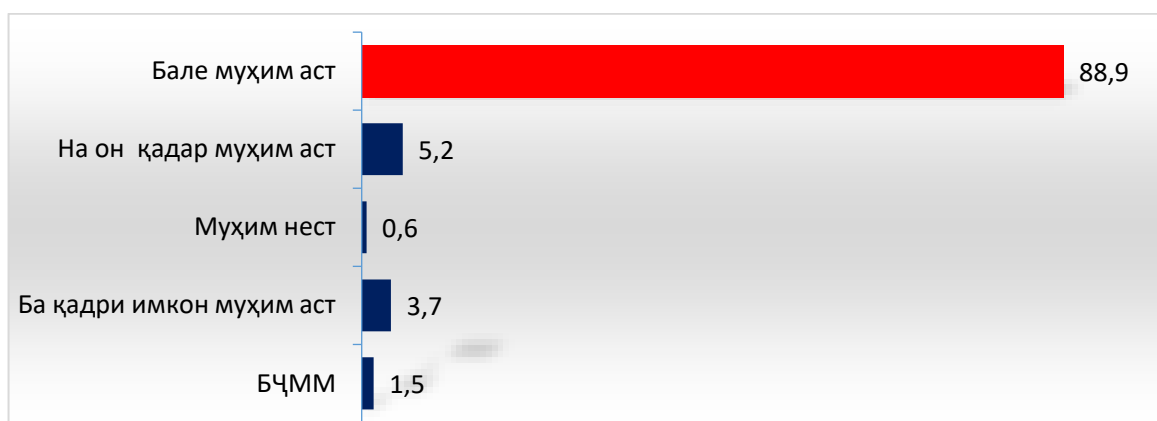
Диаграммаи 32. Ба ақидаи Шумо кадом роҳҳои муборизаи бекорӣ вучуд дорад? (n=329)

Ҷадвали 33. Оё Шумо тарбияи ҳукукии ҷавононро муҳим меҳисобед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бале муҳим аст	289	87,8	88,9	88,9
На он қадар муҳим аст	17	5,2	5,2	94,2
Муҳим нест	2	,6	,6	94,8
Ба қадри имкон муҳим аст	12	3,6	3,7	98,5
БҚММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 33. Оё Шумо тарбияи ҳукукии ҷавононро муҳим меҳисобед? (n=329)

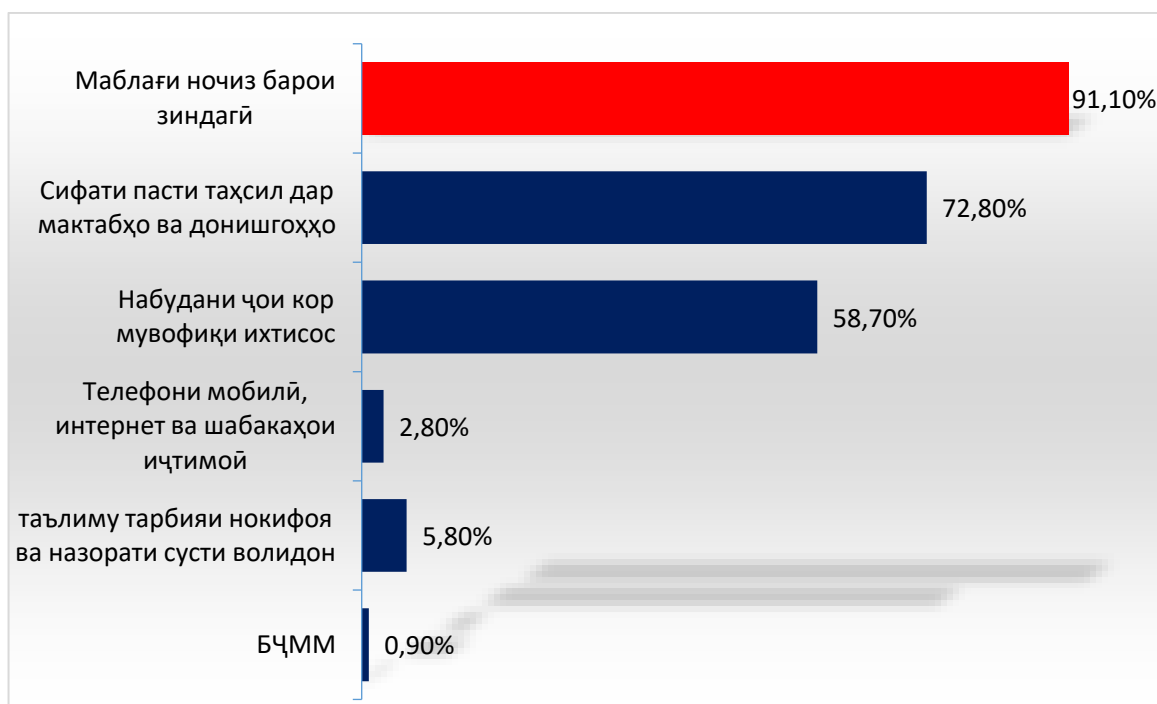

Ҷадвали 34. Ба фикри Шумо сабабҳои асосии қатрафтории иҷтимоии ҷавонон кадомҳоянд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Маблағи ночиз барои зиндагӣ	298	39,3%	91,1%
Сифати пасти таҳсил дар	238	31,4%	72,8%

мактабҳо ва донишгоҳҳо			
Набудани ҷои кор мувофиқи ихтисос	192	25,3%	58,7%
Телефони мобилӣ, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ	9	1,2%	2,8%
таълиму тарбияи нокифоя ва назорати сусти волидон	19	2,5%	5,8%
БҶММ	3	,4%	,9%
Ҳамагӣ	759	100,0%	232,1%

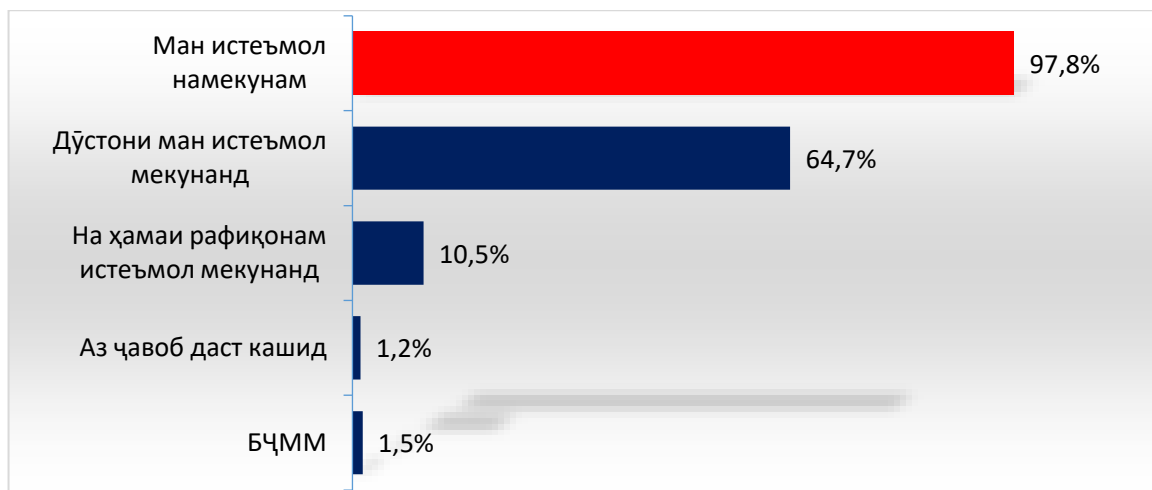
Диаграммаи 34. Ба фикри Шумо сабабҳои асосии қатъи фаъолияти иҷтимоии ҷавонон кадомҳоянд? (n=329)

Ҷадвали 35. Шумо ва рафиқони Шумо маводҳои нашъаовар истеъмол мекунед? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Ман истеъмол намекунам	316	55,6%	97,8%
Дӯстони ман истеъмол мекунанд	209	36,8%	64,7%
На ҳамаи рафиқонам истеъмол мекунанд	34	6,0%	10,5%
Аз ҷавоб даст кашид	4	,7%	1,2%
БҶММ	5	,9%	1,5%
Ҳамагӣ	568	100,0%	175,9%

Диаграммаи 35. Шумо ва рафиқони Шумо маводҳои нашъаовар истеъмол мекунед? (n=329)

Ҷадвали 36. Оё Шумо барои худ ягон идеал доред? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Идеал дорам лекин амали кардан қайри имкон аст	176	53,5%	54,3%
Ягон хел идеал надорам	50	15,2%	15,4%
Идеал дорам ва амали мекунам	63	19,1%	19,4%
Идеал дорам	40	12,2%	12,3%
Ҷамағӣ	329	100,0%	101,5%

Диаграммаи 36. Оё Шумо барои худ ягон идеал доред? (n=329)

